

**TÜRKİYE İLE ORTA ASYA TÜRK
CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK ANALİZLERİ
VE GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARET
İMKÂNLARI**

Kamil ÇEKEROL

**(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir, 1993**

**Atatürk Üniversitesi
Merkez Kütüphane**

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE İLE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN
EKONOMİK ANALİZLERİ VE
GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARET İMKÂNLARI

Kamil ÇEKEROL

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir
1993

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

ÖZET

Günümüzde tüm Dünya ülkeleri kendisinde bulunmayan veya üretilmesi ekonomik olmayan ihtiyaçlarını ithal etmekte; ucuza ürettiği veya kendisinde bol bulunan ürünleride ihraç etmektedir. Ülkelerin ekonomileri içinde dış ticaret önemli bir yer tutmaktadır.

1991 yılında SSCB'nin resmen dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri tarihsel ve kültürel nedenlerle Türkiye ile bir yakınlaşma içerisine girmişlerdir. Türkiye'yi piyasa ekonomisine geçişte bir model olarak görmüşler ve ekonomik anlaşmalarla Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda, kendilerinde bol bulunan, ihracatçısı oldukları ürünleri Türkiye'ye teklif etmişler; ihtiyaçları olan, ithalatına gereksinme duydukları ürünleri de Türkiye'den satın almak istemişlerdir. Türkiye'de, Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret ilişkilerine girmeye oldukça istekli olduğundan, ülkeler arasında potansiyel dış ticaret imkanı ortaya çıkmıştır.

Türkiye bu ülkelerin teklif ettiği bir çok ürünün ithalatçısı durumundadır. Ayrıca Türk Cumhuriyetlerinin ihtiyaç duyduğu bir çok üründe Türkiye'de bulunmaktadır. Türk Cumhuriyetleri büyük miktarda petrol, doğalgaz, çeşitli madenler ve mineraller gibi doğal kaynaklara sahiptirler ve pamuk ve tahıl ürünleri gibi tarım ürünleri yetiştiricileridirler. Sahip oldukları bu ürünler dış ticaretlerini de etkilemekte dünya pazarlarında söz sahibi olmayı hedeflemektedirler. Türkiye Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları petrol, doğalgaz gibi doğal kaynakların ithalatçısıdır. Ayrıca tekstil sektörü için ihtiyaç duyduğu pamuk üretiminde Türk Cumhuriyetlerinin uzmanlaştığı görülmektedir.

Türk Cumhuriyetleri ise kısa vadede acil ihtiyaç duydukları gıda maddelerini ve zaman içinde gelişmesini istedikleri endüstriler için gerekli olan maddeleri Türkiye'den ithal etmek istemektedirler. Türkiye'de de Türk Cumhuriyetlerinin ihtiyaç duyduğu bir çok ürün bulunmaktadır.

Ülkelerin ihtiyaç duyduğu ürünlerin birbirlerinde bulunduğu görülmektedir. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında dış ticaretin geliştirilebilmesi için her türlü ortam vardır. Ancak Türk Cumhuriyetlerinin içinde buldukları koşullar itibari ile yapılacak dış ticarete bir çok sorunla da karşılaşılabilir. Türk Cumhuriyetlerinin şu anda siyasi istikrarsızlık içinde bulunmaları, dış ticaret rejimlerinin bulunmayış veya yerine oturmamış olması, dövizlerinin olmayış çıkabilecek sorunlardır. Ancak demokratik sistem ve piyasa ekonomisine geçişteki kararlılık bu sorunların aşılmasını sağlayacaktır. Ülkelerin tüm bu riskleri gözönüne alarak ve kararlılıklarını sürdürerek dış ticaret ilişkilerini geliştirmeleri ilgili bütün ülkelerin yararına olacaktır.

ABSTRACT

Today all of the countries import the goods that they don't have or that are uneconomical to produce. Moreover, they export the goods that are abundant, or are produced at relatively low costs. Foreign trade plays a crucial role for the economy of a country.

Because of the independence of The Turkish Republics, due to the historical and cultural similarities, have conducted close relationships with Turkey. The Turkish Republics have taken Turkey as a model for entering into the market economy, having signed economic treaties. Accordingly, they have exported the goods they have to Turkey, and imported the goods that they need. Since Turkey wants to have trade with The Turkish Republics, potential foreign trade opportunities have come to exist among The Turkish Republics and Turkey.

Turkey imports what The Turkish Republics export. Moreover, Turkey has most of the goods The Turkish Republics want to have. The Turkish Republics have natural resources such as petrol, natural gas, several mines and minerals, and also they grow cotton and cereals. Of course, this affects their foreign trade positively. Furthermore, The Turkish Republics have specialized in growing cotton which is the raw material of the textile industry.

The Turkish Republics would like to import the goods which they need on a short-term basis and the goods which will be useful for them on a long-term basis in order to develop future industries. Turkey is an indispensable resource for these Turkish Republics.

What a country needs may be abundant in another country. Technological developments give way to the improvement in foreign trade. However, some problems may arise because of the condition in The Turkish Republics. Possible problems may arise due to instability in the government,

nonexistence of their foreign trade policy or if there is any, instability in their foreign trade policy, nonexistence of their own currency units. On the other hand, the determination of The Turkish Republics is to have access into the democratic system and market economy.

Above-Mentioned countries should take the risks mentioned and should be determined to continue their foreign trade. This would be profitable for both sides.

İÇİNDEKİLER

TABLolar	VII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1
<u>1. ÜLKELERİN DIŞ TİCARET YAPMA NEDENLERİ,</u> <u>BU KONUDAKİ ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER VE DIŞ TİCARETTE</u> <u>KULLANILAN ÖDEME YÖNTEMLERİ</u>	3
1.1. ÜLKELERİN DIŞ TİCARET YAPMA NEDENLERİ	3
<u>1.1.1. Yerli Üretimin Yetersizliği</u>	3
1.1.1.1. Doğal Kaynakların Yeryüzüne Dengesiz Dağılımı (Mevcudiyet Teorisi)	4
1.1.1.2. Teknik Bilgi ve İleri Derecede Uzmanlaşmış İşgücü Yetersizliği	5
<u>1.1.1.2.1. Teknolojik Açık Teorisi</u>	5
<u>1.1.1.2.2. Yetişkin İşgücü Hipotezi</u>	6
1.1.1.3. Ekonomik Gelişme Farklılıkları	7
<u>1.1.2. Uluslararası Fiyat Farklılıkları</u>	8
<u>1.1.3. Farklılaştırılmış Mallar, Gelir veya</u> <u>Tercihlerde Benzerlik</u>	10

1.2. DIŞ TİCARETTE KULLANILAN ÖDEME VE TAHSİL YÖNTEMLERİ	12
<u>1.2.1. Barter</u>	12
<u>1.2.2. Kliring</u>	14
<u>1.2.3. Karşılıklı Satın Alma</u>	16
<u>1.2.4. Switch (Üçlü Ticaret)</u>	17
<u>1.2.5. Swap (Değiş-Tokuş)</u>	18
<u>1.2.6. Buy-Back (Geri satın alma)</u>	18
<u>1.2.7. Offset</u>	18
<u>1.2.8. Buy-Sell (Satın Al-Sat)</u>	19
<u>1.2.9. Eximbank Kredileri</u>	20
<u>1.2.10. Akreditif</u>	20

2. TÜRKİYE İLE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK DURUMLARI

22

2.1. COĞRAFİ VE BEŞERİ KAYNAKLAR AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN DURUMU

22

2.1.1. Türkiye'nin Coğrafi Durumu

22

2.1.2. Türkiye'nin Beşeri Kaynak Durumu

24

2.1.2.1. Nüfus ve Nüfusun Yapısı

24

2.1.2.2. Türkiye'de İstihdam ve İstihdamın Sektörel Dağılımı

24

2.1.2.2.1. Türkiye Nüfusu İçinde İstihdamın Yeri

25

2.2.2.2.2. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı

26

2.1.3. Türkiye'nin Milli Gelir Durumu

27

2.2. COĞRAFİ VE BEŞERİ KAYNAKLAR AÇISINDAN TÜRK CUMHURİYETLERİNİN DURUMU

28

<u>2.2.1. Türk Cumhuriyetlerinin Coğrafi Durumu</u>	28
<u>2.2.2. Türk Cumhuriyetlerinin Beşeri Kaynak Durumu</u>	34
2.2.2.1. Nüfus ve Nüfusun Yapısı	34
2.2.2.2. Türk Cumhuriyetlerinde İstihdam ve İstihdamın Sektörel Dağılımı	37
<u>2.2.2.2.1. Türk Cumhuriyetlerinde Nüfus İçinde İstihdamın Yeri</u>	37
<u>2.2.2.2.2. Türk Cumhuriyetlerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı</u>	39
<u>2.2.3. Türk Cumhuriyetlerinin Milli Gelir Durumları</u>	40
2.3. GENEL EKONOMİK YAPININ ÜRETİM VE DİŞ TİCARET ÜZERİNE ETKİLERİ	43
<u>2.3.1. Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri</u>	43
2.3.1.1. Türkiye'nin Üretim İle İlgili Özellikleri	43
2.3.1.2. Türkiye'nin Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri	46
<u>2.3.2. Türk Cumhuriyetlerinin Üretim ve Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri</u>	50
2.3.2.1. Azerbaycan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri	50
2.3.2.2. Azerbaycan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri	55
2.3.2.3. Kazakistan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri	57
2.3.2.4. Kazakistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri	61
2.3.2.5. Özbekistan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri	65
2.3.2.6. Özbekistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri	69
2.3.2.7. Türkmenistan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri	71
2.3.2.8. Türkmenistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri	75
2.3.2.9. Kırgızistan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri	77
2.3.2.10. Kırgızistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri	80
2.3.2.11. Tacikistan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri	84
2.3.2.12. Tacikistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri	87

<u>3. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA</u> <u>GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARET İMKANLARI</u> <u>KULLANILABİLECEK KARŞILIKLI TİCARET TEKNİKLERİ</u> <u>ÇIKABİLECEK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ</u>	90
3.1 TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARET İMKANLARI	90
<u>3.1.1 Azerbaycan İle Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları</u>	91
<u>3.1.2 Kazakistan İle Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları</u>	95
<u>3.1.3 Özbekistan İle Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları</u>	96
<u>3.1.4 Türkmenistan İle Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları</u>	98
<u>3.1.5 Kırgızistan İle Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları</u>	99
<u>3.1.6 Tacikistan İle Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları</u>	101
3.2 TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ TİCARETTE KULLANILABİLECEK KARŞILIKLI TİCARET YÖNTEMLERİ	102
3.3. ORTAYA ÇIKABİLECEK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	106
SONUÇ	109
YARARLANILAN KAYNAKLAR	i-iv

TABLolar

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1.	: Türkiye'de Toplam İstihdam, İşsizlik, Eksik İstihdam	25
2.	: Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı	26
3.	: Türkiye'de GSMH'nın ve Sektörlerin Katma Değer Artış Hızları	27
4.	: Türkiye'de Sektörlerin GSMH'dan Aldıkları Paylar	28
5.	: Türk Cumhuriyetlerinde Çalışan Nüfus	38
6.	: Türk Cumhuriyetlerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı	39
7.	: Türk Cumhuriyetlerinde Toplam İşgücü ve İstihdam	40
8.	: Türk Cumhuriyetlerinde Net Maddi Üretim ve Cumhuriyetlerin Payı	40
9.	: Türk Cumhuriyetlerinde Tarım ve Sanayii Bazında Net Çıktı	41

10.	: Türk Cumhuriyetlerinde Kişi Başına Düşen Ortalama Yıllık Gelir	42
11.	: Türkiye'nin Tarım Üretimi - Temel Ürünler	43
12.	: Türkiye'nin Sanayi Ürünleri Üretimi	44
13.	: Türkiye'nin Dış Ticareti	46
14.	: Türkiye'de İhracatın Sektörel Dağılımı	47
15.	: Türkiye'de İthalatın Sektörel Dağılımı	48
16.	: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülkelere Göre Dağılımı	49
17.	: Azerbaycan'da Net Maddi Üretim Sektörel Dağılımı	51
18.	: Azerbaycan'ın Başlıca Sanayii Mamülleri Üretimi	52
19.	: Azerbaycan'ın Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi	54
20.	: Azerbaycan'ın İthalat ve İhracatı	55
21.	: Azerbaycan'ın Dış Ticarete Konu Ürünleri	56
22.	: Kazakistan'ın Net Maddi Üretimi ve BDT İçindeki Payı	58
23.	: Kazakistan'da Sektörlerin Net Maddi Üretimden Aldıkları Paylar	58
24.	: Kazakistan'ın Sanayi Malları Üretimi	59
25.	: Kazakistan'ın Tarım Ürünleri Üretimi	60

26.	: Kazakistan'ın BDT İçi ve BDT Dışı Ticareti	62
27.	: Kazakistan'da Başlıca Maddeler İtibariyle Cumhuriyetlerarası Ticaret	63
28.	: Kazakistan'da Başlıca Ürünlerin Dış Ticareti	64
29.	: Özbekistan Milli Geliri	65
30.	: Özbekistan'ın Başlıca Sanayi Ürünleri Üretimi	66
31.	: Özbekistan'ın Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi	69
32.	: Özbekistan'ın Başlıca Sanayi ve Tarım Ürünleri Dış Ticareti	70
33.	: Türkmenistan'da Sektörlerin Net Maddi Üretimden Aldıkları Paylar	72
34.	: Türkmenistan'ın Başlıca Sanayi Mamülleri Üretimi	72
35.	: Türkmenistan'ın Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi	74
36.	: Türkmenistan'ın Cumhuriyetler Arası Sanayi ve Tarım Ürünleri Dış Ticareti.....	75
37.	: Kırgızistan'da Sektörlerin Net Maddi Üretimden Aldıkları Paylar	78
38.	: Kırgızistan'ın Başlıca Sanayi Mamülleri Üretimi.....	78
39.	: Kırgızistan'ın Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi.....	80

40.	: Kırgızistan'ın Dış Ticareti.....	81
41.	: Kırgızistan'ın Cumhuriyetler Arası Dış Ticarete Ürün Kompozisyonu	82
42.	: Kırgızistan'da Başlıca Maddelerin Dış Ticareti.....	83
43.	: Kırgızistan'ın BDT Dışı Ticaretindeki Ürün Kompozisyonu.....	84
44.	: Tacikistan'da Başlıca Sanayi Ürünleri Üretimi.....	85
45.	: Tacikistan'da Başlıca Tarım Ürünleri Üretimi.....	86
46.	: Tacikistan'da Başlıca Maddelerin Dış Ticareti.....	87
47.	: Tacikistan'ın Cumhuriyetler Arası Dış Ticareti.....	88
48.	: Türkiye Azerbaycan Dış Ticareti	92
49.	: Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthal Ettiği Ürünler.....	92
50.	: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler.....	93
51.	: Türkiye'nin Özbekistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler.....	96
52.	: Türkiye'nin Özbekistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürünler.....	97
53.	: Türkiye'nin Kırgızistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler.....	99
54.	: Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürünler.....	100
55.	: Türk Eximbank'ın Türk Cumhuriyetlerine Açtığı Krediler	105

KISALTMALAR

AT	: Avrupa Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
HDTM	: Hazine Ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
İGEME	: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
OECD	: Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

GİRİŞ

Günümüzde tüm dünya ülkeleri dış ticareti ekonomik kalkınmalarının önemli bir aracı olarak görmektedirler. Artık kendi kendine yeterlilik ve tüketimini kendi imkânlarıyla karşılama anlayışı bırakılmıştır. Ülkeler kendisinde bol bulunan veya en az maliyetle üretebildiği ürünleri üretip satma ve dışarıdan ucuza alabileceği ürünleri satın alma yoluna gitmektedirler. İhracatlarını artırabilme ve yeni pazarlar bulma en büyük hedefleridir.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla tüm dünya ilgisini bu bölge üzerinde yoğunlaştırmıştır. Türkiye, bugüne kadar meçhul olan fakat tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu yaklaşık 4 milyon km² genişliğinde ve 57 milyon nüfuslu 6 Türk Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Dünyada pazar rekabetinin son derece yoğunlaşmasının yanı sıra doğal kaynakların giderek tükenmesine karşın yeni Türk Cumhuriyetleri hiç girilmemiş pazarlara, tarımsal zenginliklere, maden, petrol, doğalgaz, azot gibi kaynaklara sahip bulunmaktadırlar. Sahip oldukları zenginlikleri ihraç edebilmenin yollarını aramaktadırlar. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinde bulunan birçok maddenin ithalatçısı durumundadır ve Türk Cumhuriyetleri de bu maddeleri Türkiye'ye teklif etmektedirler. Gelişen ve yeni pazarlar bulmak zorunda olan Türk sanayii için bu Cumhuriyetler bir büyük ikramiye görünümündedirler. Türk Cumhuriyetlerinin bir çok şeye gereksinimleri vardır. Kısa vadede Türkiye'den özellikle tüketim malları talep etmektedirler. Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik potansiyelleri gelişmeye elverişlidir. Ekonomileri geliştikçe ihtiyaç kalemleri de artacaktır. Üstelik satın alma gücünün düşük olması (dezavantajlarında olmasına rağmen), buna karşılık çok şeye ihtiyaç duyulması taleplerde seçicilik yapılmasına ve alternatif arayışlara girilmesine engeldir. Bu yüzden yalnız ortak kültüre sahip olma avantajı değil, ekonomik gerçeklerde, Türkiye'ye batı pazarlarına göre daha kolay ticari akitler yapabilme şansını vermektedir.

Şu anda Türk Cumhuriyetleri Sovyet nüfuzu ve sisteminden bütünüyle arınabilmiş değillerdir. Bu nedenle ekonomik dinamikleri henüz oluşmamıştır. Piyasa ekonomisinin gerektirdiği mevzuatlar hazırlanmakta ve yerine oturtulmaya çalışılmaktadır.

Geliştirilecek dış ticaretle hem Türkiye hem de Türk Cumhuriyetleri faydalar sağlayacaklardır. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinden doğrudan bazı katkılar sağlayabilir. Örneğin son yıllarda bir kriz içinde bulunan Türk tekstil sanayii için Orta Asya pamuğu bir sıçrama tahtası olabilir. Hemen hemen 6 Türk Cumhuriyetinde petrol, doğalgaz ve çeşitli madenlerde dünyada söz sahibi olmaya adaydırlar.

Türk ihracatçıları için Türk Cumhuriyetleri bir umut görünümündedir. Ancak, bu Cumhuriyetlerin içinde buldukları koşullar itibariyle kısa vadede birçok sorunla karşılaşılacağıda gözden uzak tutulmamalıdır. Öncelikle bu ülkelerin gerçek potansiyelini, tüketim kalıplarını, alışkanlıklarını ve ihtiyaçlarını çok iyi saptamak gerekmektedir.

Çalışma, üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde, çeşitli görüşlerin ışığı altında ülkelerin dış ticaret yapma nedenleri araştırılmış ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yapılacak ticarete kullanılabilecek ödeme yöntemleri olan karşılıklı ticaret sistemi teknikleri hakkında teorik bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin genel ekonomik yapıları, coğrafik durumları, doğal ve beşeri faktörleri, milli gelirleri yönünden incelendikten sonra ekonomik yapının üretim ve dış ticaret üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, ilk iki bölümdeki bilgilerden yararlanarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki varolan ticari potansiyel ve ticaretin gerçekleştirilebilmesi imkânları araştırılmış, yapılacak dış ticarete kullanılabilecek karşılıklı ticaret teknikleri incelenmiştir. Son olarak da yapılacak dış ticarete çıkabilecek sorunlar ve çözüm önerilerine değinilmiştir.

1.ÜLKELERİN DIŞ TİCARET YAPMA NEDENLERİ, BU KONUDAKİ ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER VE DIŞ TİCARETTE KULLANILAN ÖDEME YÖNTEMLERİ

1.1.ÜLKELERİN DIŞ TİCARET YAPMA NEDENLERİ

Günümüzde bütün ülkelerde dış ticaret önemli bir ekonomik faaliyettir. Dış ticaret birçok ülkenin milli gelirinin büyük bir yüzdesini teşkil etmektedir. Ülkeler dış ticareti ekonomik kalkınmalarının da bir aracı olarak görmektedirler. Ülkeleri dış ticaret yapmaya iten ana nedenler çeşitli görüşlerin yardımıyla şu şekilde sıralanabilir.

1.1.1.Yerli Üretimin Yetersizliği

Dış ticaretin önemli nedenlerinden bir tanesi, belirli malların bazı ülkelerde hiç üretilmemesi veya yerli üretimin ulusal ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmamasıdır. Günümüzde petrol pek çok ürünün ya yan ya da ana girdisidir. Üretimde girdi olarak kullanılmasa dahi taşımada kesinlikle gereklidir. Petrol bulunmayan bir ülke, petrol elde edebilen diğer ülkelere başvurmak zorundadır. Yetersiz teknik bilgiye sahip veya ekonomik açıdan yeni gelişmekte olan ülkelerde bazı ürünler üretilmemektedir. Bu nedenle dış ticaret ülkeler için bir anlamda kaçınılmaz olmaktadır. Ülke üretimlerinin yetersiz olmasına yol açan nedenlere ait teoriler aşağıda yer almaktadır.

1.1.1.1.Doğal Kaynakların Yeryüzüne Dengesiz Dağılımı (Mevcudiyet Teorisi)

Irving Kravis tarafından ortaya atılan mevcudiyet teorisine göre dış ticaretin sebebi, bir malın bir ekonomide bulunmamasıdır. Ülkeler, kendilerinin üretemedikleri veya çok pahalıya ürettikleri malları dış ticaret yoluyla elde edeceklerdir. Kravis ülkeler arasında üretimin çeşitli olmasının sebebini ise büyük ölçüde ülkeler arasında doğal kaynak zenginliklerinin farklı olmasına dayandırmaktadır¹.

Dünyada tüm ülkeler doğal kaynak zenginliği bakımından birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Doğal nedenlerle bazı mallar bir ülkede ya hiç üretilmemekte ya da sınırlı miktarlarda üretilmektedir. Bunun nedeni hammaddelerin yeryüzüne eşitsiz dağılımı, iklim şartları ve toprağın yapısının ülkeler arasında farklılık göstermesidir².

İklim şartları bir ülkenin üretim faaliyetlerini belirleyen bir faktördür. Örneğin, zeytinciliğin Akdeniz ikliminin kahvenin de tropik iklimlerin ürünleri olması gibi. Toprağın yapısı da üretim üzerinde doğrudan doğruya etki göstermektedir.

Buraya kadar saydığımız doğal faktörlerin etkisiyle; bir mal doğal şartlar gereği hiç üretilmeyebilir. Örneğin Türkiye doğal şartlarının gereği olarak kahve üretememektedir, bu yüzden bu malı dış ülkelere ithal etmek zorundadır.

Doğal faktörlerin bir başka etkisi bir malın yeter miktarda üretilmemesidir. Türkiye’de petrol üretimi buna iyi bir örnektir. Petrol üretimimiz ihtiyacımızın ancak yarısını karşılayabilmektedir, artan talep ithalatta karşılanmaktadır.

¹KARLUK Rıdvan, Uluslararası Ekonomi, B.3, İstanbul 1991, s.4.

²OLALI Hasan, Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, B.2, İzmir 1972, s.21.

Kısacası doğal şartlar, ülkelerin üretim imkanları arasında farklar meydana getirmektedir. Bu farkların sonucu olarak bazı mallar bir ülkede hiç veya yeter derece de üretilmemekte ve ihtiyaçların karşılanmasında bu noksanlar diğer ülkelerle işbirliği (ticaret) yapılarak giderilmeye çalışılmaktadır.

1.1.1.2. Teknik Bilgi ve İleri Derecede Uzmanlaşmış İşgücü Yetersizliği

Doğal hammaddeler gibi, bir ülkede belirli sanayi mallarının üretim tekniklerinin bilinmemesi veya bunları üretecek gerekli beceriye sahip insan gücünün bulunmaması da dış ticareti zorunlu kılar. Ülkeler teknolojik gelişme düzeyi olarak farklılık göstermektedirler. Bu da teknoloji düzeyleri daha yüksek olan ülkelere bir avantaj sağlamaktadır. Yani yeni bir buluş icatçı ülkeye o malın üretiminde tekel hakkı sağlayabilir, dolayısıyla üretim belirli ülkelerde gerçekleştirilebilir. Aynı şekilde emeğin verimliliği de ülkeler arasında farklılık gösterir.

Bu konuda geliştirilmiş iki teoriden söz edilebilir.

1.1.1.2.1. Teknolojik Açık Teorisi

Dış ticareti açıklamaya yönelik bu teori, yönetim tekniklerinde, üretim sürecinde veya ürünlerde, değişik ülkelerde farklı hızlarda meydana gelen teknolojik yeniliklere dayanmaktadır. Teknolojik yenilik üretimde farklılık yaratmakta, yeniliğin meydana geldiği malda o ülke önemli bir karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Böylece teknolojik yenilik diğer ülkelere sıçramadan önce üretilen mallar, bu yeniliğe sahip olmayan ülkelere ihraç edilmektedir³. Fakat üretim teknikleri başka ülkelere yayıldıkça malı ilk icat eden ülkelerin ihracatı giderek azalacaktır. Çünkü öteki ülkeler düşük ücret seviyesi veya buna benzer kaynak üstünlükleri dolayısıyla söz konusu malı daha ucuza üretebilirler. Bunun en tipik örneği dokumacılık ürünleridir. Bir zamanlar İngiltere dünyanın en büyük tekstil ihracatçısıydı. Fakat az gelişmiş ülkelerin

³KARLUK, s. 113.

tekstil ihracatına başlamasından sonra İngiltere'nin tekstil üretimi azalmış ve hatta bu ürünler dışarıdan ithal edilmeye başlanmıştır.⁴

1.1.1.2.2.Yetişkin İşgücü Hipotezi

Emeğin kalitesi tüm ülkelerde aynı değildir. Bazı ülkelerde emek kalitesi diğerlerine göre daha yüksek olup üretimde daha verimli bir şekilde kullanılmaktadır. Keesing ve Kenen gibi iktisatçılarda, ülkeler arasındaki dış ticaretin büyük bir bölümünün yetişkin işgücü farklılıkları ile açıklanabileceğini öne sürmüşlerdir. Keesing uluslararası ticareti etkilemesi açısından işgücünün gücünü sınavan ilk iktisatçıdır. Keesing'e göre doğal kaynakların kıtlığı veya bolluğu ancak hammaddeler arasındaki ticareti yönlendirme gücüne sahiptir. Dünya ticaretinin hergün biraz daha mamul mallar alışverişi haline gelmesi, hatta ülkelerin benzer malların ticaretini yapıyor olmaları, Keesing'e göre nitelikli işgücü donatımları arasındaki farkla açıklanabilir⁵

İşgücüne beceri kazandırılması sorunu, Keesing'e göre kısa sürede başarılacak bir iş değildir. Öyle olsaydı emekçi zengin ülkeler, kısa bir eğitim sürecinden sonra işgücüne gerekli beceriyi kazandırabilirdi. Ancak beceri edinilmesi, zaman alıcı, ülkenin eğitim ve kültür düzeyi ile yakından ilgili bir süreç olup hızlı değişimler sergilememektedir. Bir ülke becerili işgücü bakımından bir anda zengin bir anda fakir olmamaktadır

Nitelikli işgücünün ekonomik büyümeye de etkisi büyüktür. Büyümeye etkisi olan bir faktörün ticarete de etkisi olacağı açıktır.

Kenen'de bir ülkenin faktör donatımı denince doğal kaynaklarını anlamak gerektiğini belirtmiştir. Sermaye stoğunun tek başına bir anlam ifade etmeyeceğini, sermayenin, işgücünün ve doğanın verimliliğini artıran, onlarla birlikte üretime katıldığında bir getirisi olan tamamlayıcı bir faktör olduğunu belirtmiştir⁶

⁴SEYİDOĞLU Halil, Uluslararası İktisat, B.5, Ankara 1986, s.74.

⁵KEESİNG D.B, Labour Skills and the Structure of Trade in Manufactures Newyork 1966, s 6'dan; Ş Erkök YILMAZ, Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, G.Ü.İ.İ.B.F.Ya.No: 57, Ankara 1992, s.177.

Sermayeyi, daha da genelleştirirsek ticareti bu derece etkileyen işgücünün niteliği üretimi ve uzmanlaşmayı büyük ölçüde etkilemektedir. Belirli türdeki mesleki ve vasıflı işgücü bakımından zengin ülkeler, üretimi büyük ölçüde bu faktörlere bağlı olan mallarda uzmanlaşırlar. Öte yandan vasıfsız emeğe bol olarak sahip bulunan ülkeler ise yoğun bir biçimde vasıfsız emeğe ihtiyaç gösteren malların üretiminde uzmanlaşırlar ve bu malların ticaretini yaparlar.

1.1.1.3. Ekonomik Gelişme Farklılıkları

Bütün ülkeler ekonomik gelişmişlik olarak farklı safhalardadır. Dış ticaretin en önemli nedenlerinden biri de ulusların değişik gelişme aşamalarında bulunmalarıdır. Rostow ülkelerin ekonomik gelişme aşamalarını beş kısma ayırmıştır;

- *Geleneksel Toplum*: Bu aşamada ekonomi tarımsal özellik gösterir. Bilim ve teknik ekonomik faaliyetlere etki göstermez.

- *Kalkışa Geçiş Aşaması*: Bu dönemde ulusal ekonominin tarımsal özellikten kurtulması için gerekli ekonomik, sosyal ve psikolojik şartlar doğar.

- *Kalkış Aşaması*: Tasarruflar ve yatırımlardaki hızlı artış, endüstrinin gelişmeye başlaması, dinamik teşebbüs zihniyetinin doğuşu bu dönemde olur.

- *Olgunluk Aşaması*: Ekonomik faaliyetler modern tekniğe uygun olarak gelişir.

- *Kütle Tüketim Çağı*: Refah seviyesinde erişilen en yüksek düzeyi ifade eder⁷.

⁶KENEN, P.B., Toward a More General Theory of Capital and Trade, THE OPEN ECONOMY, Newyork 1968, s.105.

⁷ILKİN AKIN, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, B.4, İstanbul 1983, s.62.

Toplumların bu dönemlerden geçişleri bazı ülkeler için doğru olsa bile, birçok ülke için doğru olamaz. Çünkü, bazı toplumlar, dönemlerden bir veya bir kaçını birlikte atmış olabilirler. Bununla beraber, sınıflama, toplumların ekonomilerinin aynı anda aynı düzeyde olmayabileceklerini, ülkeler arasında gelişme seviyeleri bakımından bir üstünlük veya gerilik olabileceğini göstermektedir⁸.

Gelişme farklılıklarının nedeni, üstün çalışma ve rastlantı olabileceği gibi, ülkenin siyasi tarihiyle de ilgili olabilir. Hangi nedenle olursa olsun gelişmiş ülkeler sanayilerini daha erken kurmuş oldukları için, daha çok sermayeye ileri teknolojiye ve uzmanlaşmış işgücüne sahiptirler. Yani gelişme aşamalarının daha üst seviyelerinde olduklarından sözedebiliriz. Oysa az gelişmiş ülkeler henüz yeterli bir sanayileşme gerçekleştirememişlerdir. Daha doğrusu bu uğraşı içindedirler. Günümüzdeki duruma bakıldığında bir çok sanayi dalı ya hiç kurulamamış ya da ülke ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak, cılız, yüksek maliyetli, verimsiz bir durumdadır⁹. Böyle bir ekonomik ortam içerisinde az gelişmiş ülkeler zaruri tüketim maddeleri açığını gidermek ve kalkınmalarının gerektirdiği makine ve donatımı elde edebilmek için sanayileşmiş ülkelerden ithalatta bulunmak zorundadırlar.

Ancak gelişme farklarından doğan ticaretin yönü sürekli bir değişime tabiidir.

Az gelişmiş ülkeler sanayilerini kurduktan sonra eskiden ithal etmekte oldukları çoğu malları kendileri üretmeye başlayacaklar ve bu endüstrilerin yeterli bir olgunluğa ulaşmasından sonra da ihracatçı duruma geçebileceklerdir.

1.1.2.Uluslararası Fiyat Farklılıkları

Ulusları birbirleriyle ticaret yapmaya iten en önemli faktörlerden birisi

⁸OLALI, s.21.

⁹SEYİTOĞLU, s.11.

fiyattır. Diğer bir deyişle dış ticaretin bir nedeni de uluslararası üretim maliyetlerinde görülen farklılıklardır. Maliyetlerin göreceli ucuzluğu veya pahalılığı çeşitli ülkelerdeki tarihi veya doğal nedenlere dayanabilir. Mevcut gelenekler, yetişmiş kalifiye işçi, teknik bilgi, üretim yönetimindeki ileri uygulama nedeniyle şu veya bu malı daha ucuza elde etmek mümkündür. Çeşitli mallara karşı talep de fiyat üzerinde etkili olabilir. Talebin düşük olması, fiyatı düşük bir düzeyde tutar. Talebin yüksek olması, fiyatın yüksek olması sonucunu doğurur¹⁰.

Üretim araçlarının fiyatları da genel fiyatlar üzerinde etkilidir. Üretim araçlarının fiyatları üzerinde bunların göreceli kıtlık ve bolluğu etkilidir. Nitekim ekonomide doğa ve sermaye ye oranla emek, yani insan sayısı fazla ise ücretler düşük olacaktır. Yani ülkeler arasında üretimin verimliliği açısından farklar vardır. Bazı ülkeler bazı malları üretmede diğerlerinden daha etkindirler. Dolayısıyla bu malları daha ucuza mal ederler. Oysa diğer bir kısım mallarda bu derece üstün bir üretim etkinliği görülmez. İşte bu verimlilik farkları nedeniyle her ülke fiilen üretebildikleri bütün malları değil, bunların içinden en ucuza üretebildiklerini üretmelidir¹¹. Klasik iktisatçılar tarafından ortaya atılan ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi olarak bilinen bu görüşe göre ülkeler ucuza üretebildikleri bu malları dışarıya satacak, pahalıya ürettiklerindeki ithal edeceklerdir. Böylece ülkeler en verimli oldukları alanlarda uzmanlaşacak ve kaynaklar en etkin biçimde değerlendirilmiş olacaktır.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin modern bir açıklaması olarak kabul edilen Heckscher-Ohlin teorisinde de dış ticaretin temel nedeninin ülkelerin sahip oldukları nisbi faktör zenginlikleri olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda dış ticaret, değişik ülkeler farklı faktör yoğunluklarına sahip oldukları için yapılmaktadır. Çünkü dünya üzerindeki ülkelere bazıları, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olanlar fazla emeğe, Almanya, ABD, İngiltere gibi sanayileşmiş ve gelişmiş olanlar daha fazla sermayeye sahiptir. Bu durumda, nisbi olarak bir ülkede hangi üretim faktörü diğerine göre daha bol ise o ülke o malın üretiminde ihtisaslaşacaktır ve o malı ihraç edecektir¹².

¹⁰HATİPOĞLU Zeyyat, Makro İktisat, Dış Ticaret ve Gelişme, İstanbul 1987, s. 230.

¹¹SEYİTOĞLU, s.12.

¹²KARLUK, s.49.

1.1.3.Farklılaştırılmış Mallar, Gelir veya Tercihlerde Benzerlik

Dış ticaretin bir diğer nedeni de farklılaştırılmış malların varlığıdır. Bir endüstriye bağlı firmaların ürettikleri mallar birbirinin benzeri olup tıpatıp aynı değildir. Bunlar arasında dış görünüş ve ambalajlama yönünden olabileceği gibi, kullanılış özellikleri bakımından da önemli farklılıklar vardır. Bu durumda tüketicilerin gelir ve tercihleri önemli bir faktör olmaktadır¹³.

Bu kısım kadar yapılan açıklamalar dış ticareti açıklayan arz yönlü görüşler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fakat talepte en az arz kadar dış ticareti belirleyen bir faktördür. Linder gelir veya tercihlerde benzerlik kuramının dış ticareti açıklamaya yönelik faktör donatımı kuramının yerine geçeceğini öne sürmüştür.

Linder'e göre bir malın ihraç malı olabilmesi, herşeyden önce iç pazarda o malın talebinin olmasına bağlıdır. Bu talebe "Temsili Talep" denir. Temsili talep bir malın potansiyel ihraç malı olabilmesi için, iç pazarda olması gereken taleptir. Hiç bir mal başlangıçta dış pazar için üretilmez. Ancak iç pazar için üretilen mallarda bir süre sonra dış pazar arayışı başlar, çünkü iç pazar doyum noktasına gelmiştir. İşte bu noktaya gelindiğinde üreticiler söz konusu mal için dış pazarlarda karlı çalışma ortamı arayışı içine girerler. İç pazarlardaki temsili pazara benzer ülkelerdeki pazara yönelik bir ihracat başlar¹⁴.

Linder'e göre gelirdeki değişmelerin dış ticarete etkisi azımsanamaz. Gelirdeki değişmeler talep yapılarını ve talepdeki değişmeleri belirleyen en önemli öğedir. Ortalama gelir düzeylerindeki benzerlik, talep yapılarının benzerlik endeksi olarak kullanılabilir. Linder hesaplamalarında kişi başına geliri yani aritmetik ortalamayı gelir düzeylerini gösteren en önemli gösterge

¹³YILMAZ Şiir E., Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, G.Ü.İ.İ.B.F.Ya.No:57, Ankara1992, s.178.

¹⁴LINDER S.B, An Essay on Trade and Transformation, Almgvist and Wickell,1961, s.88.

olarak ele alıp karşılaştırmıştır. Yüksek gelir gruplarında talebin niceliğinde değil, niteliğinde değişimler olmaktadır. Temel gereksinimler çeşitlenmekte, temel gereksinimleri karşılayacak mallar kalite yönünden farklılaştırılmakta, her biri ayrı bir malmış gibi talep yaratılmaktadır. Linder talebin gelir esnekliğinin bu nedenle büyük ve önemli olabildiğini hatta gıda maddeleri için geçerli olan Engel yasasının bile yiyecek maddelerinin çok çeşitlendirilmesi sonucu işlemediğini ileri sürmüştür.

Kişi başına düşen gelir açısından aynı düzeyde olan ülkelerde, bir ülkenin ihraç ve ithal edilebilir malları karşı ülkenin de aynı biçimde ihraç ve ithal edebileceği mallarını oluşturmaktadır. Bu durumda, bu iki ülkede karşılaştırmalı üstünlüğü belirleyen güçlerin, iç pazarda ticareti yönlendiren güçlerden hiç bir farkı yoktur. Girişimciler ticaret alanlarını genişlettikleri ve birbirleriyle uluslararası alanda karşılaştıklarında, birbirlerinin topraklarında pazarlarını genişletme yolunun birbirinin aynısı mallarda rekabet etmek yerine biri diğerini ikame edebilir mallarda rekabet etmekten geçtiğini anlayacaklardır.

Linder gelir düzeyleri birbirinden farklı ülkeler arasında da ticaretin olabileceği, ancak bu ticaretin yoğun olmayacağı, az sayıda ürünü kapsayabileceği yolundadır, çünkü bu ülkeler arasında benzer ürünlere yönelik fazla bir talep yoktur.

Kısaca özetlersek, talep yapılarındaki benzerlik, yani ülke pazarlarında temsili talebin benzer olması ülkeler arasında ilişkilerin geliştirilip, ticarete bulunulmasını sağlar. İlerideki bölümlerimizde daha ayrıntılı olarak ele alacağımız Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki yakınlaşma ve aralarındaki ekonomik işbirliği yolları arama faaliyetleri bu kurama büyük ölçüde dayandırılabilir.

1.2.DIŞ TİCARETTE KULLANILAN ÖDEME VE TAHSİL YÖNTEMLERİ

İncelenecek ödeme yöntemleri genelde konumuzu açıklaması bakımından ticari yönün ağır bastığı ödeme yöntemleridir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle geliştirebileceğimiz dış ticaret olanaklarımıza uygun bir model aramak, yaptığımız ticarete karşılıklı ödemelerimizin nasıl olabileceğini açıklamak amacıyla ticari yönlü dış ticaret ödeme ve tahsil yöntemlerine ağırlık verilmiştir. Sınai yönün ağır bastığı dış ticaret ödeme ve tahsil yöntemleri de buy-back, fason imalat, yap-işlet-devret, offset ve buy-sell olarak sıralanabilir. Konumuzu dış ticaret olarak sınırlandırdığı için yatırım ağırlıklı ödeme yöntemleri göz ardı edilmiştir. İncelenecek dış ticaret ödeme ve tahsil yöntemleri ilerideki bölümler içerisinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında geliştirilebilecek dış ticareti açıklayabilmek için kullanılacaktır.

1.2.1.Barter

Barter sözlük anlamıyla, malın mal ile mübadelesi, trampa veya bir başka deyişle para kullanılmaksızın bir malın başka bir mal ile değişimidir.

Özellikle para birimleri konvertible olmayan ekonomik açıdan fakir durumdaki ülkeler barter sistemini tercih etmekte ve ticari işlemlerde çoğunlukla bu yöntemi kullanmaktadır.

Barter ödeme sisteminin kısa bir tarihçesine şöyle bir baktığımızda, 1890'lı yıllarda Arjantin'in 1930'larda ise Almanya'nın geniş çaplı barter ticareti yaptıklarını görüyoruz. İkinci Dünya Savaşından sonra Bretton Wood Sistemiyle ülkelerin dünya para birimlerinin ticaretinin daha karmaşık yapı içerisinde gelişmesine ve ticari işlemlerde birbirinden farklı finansal ödeme yöntemlerinin uygulanmasını yaygınlaştırmıştır.

Dış ülkelerle olan ithalat ve ihracat işlemlerinde kullanılan ödeme yöntemlerinden en basit ve en eski olanı barter'dir. Barter işlemine konu olan

mal için herhangi peşin ödeme yapılmaksızın malın yine başka mal ile değişimi sözkonusudur. Barter işleminin temel unsurları;

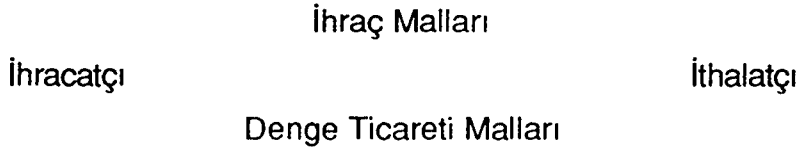
a-) İki taraflı düzenlenen bir sözleşmedir.

b-) Mallar bir para değeri olmaksızın belirli miktar ve kalite olarak sözleşmede belirtilmiştir.

c-) Hiç bir peşin ödeme olmaksızın karşılıklı teslimatı öngörür.

Para kullanılmaksızın malların miktar ve kalite üzerinde değerinin belirleniyor olması bu yöntemin en zor kısmını teşkil eder. Herhangi bir barter bağlantısında ilgili malın karşı tarafa tesliminden sonra tekrar başka bir mal üzerinden karşılıklı olarak ödemenin yapılmasında yeterli miktar ve kalitede dengenin ne ölçüde sağlanacağı işlemin bir başka zor yönüdür. Yine üçüncü temel unsur olarak karşımıza çıkan bir güçlükde hiçbir ödeme olmasızın gerçekleşecek takas işleminde malların değerlerinin tesbitidir.

BARTER'İN YAPISI

Barter ticareti çok çeşitli şekilde yapılmaktadır. Ancak bunlar arasında yaygınlıkla kullanılmakta olan iki tür vardır. Bunlar:

Basit Barter: Bir ticari sözleşmede spesifik olarak belirtilen eşit değerdeki mal ve hizmetlerin para kullanmadan bir defada olan değişimi olarak tanımlanır. Bu tür mübadelede malların kalitesine öncelik verilmesinden ziyade kısa bir zaman içerisinde büyük miktarlar üzerinde yapılan bir değişim söz konusudur.

Paralel Barter: Diğer bir adı denge alımı olan (conterpurchase) şeklinde birbirinden farklı özelliklere sahip malların ihraç değerlerinin ithal değerlerine göre belirlenmesi biçimindedir.

Barter bağlantılarında para el değiştirmemesine yani fiilen kullanılmamasına rağmen, ticari işlemin değerinin tesbiti için genelde bazı para standartları konulmaktadır. Değişimi yapılacak malın değeri buna gore karşılıklı varılan anlaşmada belirtilen para birimi üzerinden yapılır. Muhasebe, vergi ve sigorta hususu gibi işlemler açısından bir barter ticaretinde nakit değerinin belirlenmesi söz konusudur. Dış ticaret antlaşmalarında barter'in tercih edilmesinin sağladığı avantajların etkisi büyüktür. Bu avantajlar sırasıyla:

- Uluslararası ticari alandaki barter anlaşmaları dünya ticaretinin gelişmesi ynnde yeni pazarlara girilmesini kolaylaştırır.
- Ticarette korumacı engellerin kaldırılması
- Kartellerle ilgili miktar kısıtlamalarının yok edilmesi
- Ticaretin gelişme ve hızlandırılması
- Pazardaki eksiklerin ve bozuklukların giderilmesi
- Zayıf ekonomik yapıya sahip ülkelerle ticaretin kolaylaştırılması
- Özellikle tarım ürünlerinden buğday, mısır ve günlük tüketilen ürünler gibi fazla miktardaki ticari malların alım-satımının artırılması gibi temel hususları kapsar¹⁵.

Yeni pazarlara girebilmek için, pazarlama, danışmanlık hizmetleri, reklam ve müşterileri özendirici promasyon faaliyetleri gibi yüksek maliyet yaratacak unsurların varlığı nedeniyle, bunun yerine barter anlaşmaları ile maliyetleri azaltıcı bir etki yapmaktadır. Daha ilerideki bölümlerde ayrıntılı olarak değinileceği gibi, incelenmekte olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin şu anda ellerinde serbest döviz ve kendi para birimlerinin olmaması ticaret yapmalarına engel olduğundan bu tür ödeme şekilleriyle ticaretin artırılmaya çalışılması ekonominin daha da ktlşmesini önleyecektir.

1.2.2.Kliring

Uluslararası ilişkilerde dövizin rol oynamasına gerek kalmadan iki ülke arasında ithal ve ihraç edilen mal bedellerinin ulusal para ile ödenmesine

¹⁵VARIř Meral, "Barter ve Dış Ticarete Kullanılan Diğer deme Yöntemleri", BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ, L.S.O., İstanbul 1992, s.107.

imkan veren bir sistemdir. Kliring sistemi dünyada ekonomik krizin hüküm sürdüğü 1930'lu yıllarda ülkelerin içinde buldukları ödeme güçlükleri nedeniyle doğmuştur. Bu dönemde bazı ülkelerin ticaret bilançoları pasif (borçlu) bazı ülkelerinki de aktif (alacaklı) kalan vermiştir. Ekonomik kriz nedeniyle ticaret bilançolarında ki pasif sonuçlarla borçlu duruma düşmüş ülkeler bir taraftan ithalat yasakları ve kontenjanlar ile diğer taraftan yüksek gümrük rejimleriyle ithalatlarını azaltmak yollarını aramışlardır. Bu yollar ülkeye giren maların miktarını azaltmada etkili yollardır, fakat borçlu ülkelerin borçlarını ödemeye imkan vermemektedir. Kaldı ki bu tedbirler, diğer ülkelerin karşı hareketleri ile ülkenin ihracat imkanını güçleştirmektedir. Bu takdirde alacakların tahsili de mümkün olmamaktadır. Şu halde alacaklı ülkeler için mal ithaline izin veren ve dış ticaretten dolayı yeni bir borç meydana getirmeyen, başka bir deyişle dövize talep doğurmayan bir sistem olarak kliring doğmuştur.

Kliring malın malla değiştirilmesine dayanan takasın biraz daha geliştirilmiş bir şeklidir. Kliring anlaşmasını imzalayan ülkelerde ithalatçılar, ithal ettikleri malların bedelini kendi ülkelerinde kliring hesapları tutmakla görevlendiren Merkez Bankası veya Kliring Ofisi gibi bir kuruma ulusal paraları cinsinden öderler. Bu şekilde yatırılan paralar kliring hesabında birikir. Merkez bankası veya Kliring ofisi, aynı yabancı ülkeye mal satmış olan ihracatçıların alacaklarını, yatırılmış olan bu paralardan öder.

Sistemde ihracatçı ve ithalatçılar ikişer ikişer karşı karşıya gelmemekte aralarında dolaylı bir ilişki kurulmakta ve böylece ulusal para ile borçların ödenmesi ve alacakların tahsil edilmesi sağlanmaktadır. Diğer taraftan, anlaşmalı ülkelerde kliring hesaplarını yürütmekle görevli kuruluşlar arasında sıkı bir işbirliği gerekmektedir. Çünkü bu iki kurum, borçları ve alacakları birbirleriyle takas ederek denkleştirirler. Denkleştirme ithalat eşitlendiği durumda olur. Eğer denkleşme olmazsa, örneğin ihracat ithalattan fazla olursa, ithalatçılar kliring ofisine ihracatı karşılayacak kadar bir ödemede bulunmamışlardır. Dolayısıyla ihracatçıların mal bedellerini tahsil etmeleri mümkün olmaz. Bu durumda ihracatçıların alacakları bir sıraya konur ve ödemeler bu sıraya göre yapılır.

Özetlenirse; kliring hesaplarında döviz kullanılmaz, her ülkede ihracatçı ve ithalatçılar ödeme işlemlerini kendi ulusal paralarıyla yaparlar. Ancak dönem sonunda bir tarafın diğer tarafa alacaklı veya borçlu kalması durumunda hesapların altın veya konvertible dövizlerle denkleştirilmesi gerekmektedir. Bu ödeme şeklide bir ölçüde barter gibi, ekonomileri oldukça zayıf konumdaki ülkelerin içinde buldukları kambiyo problemleri ve nakit işlemlerinde bir takım bozukluk ve düzensizliklerin varlığı dolayısıyla tercih edilen ve yaygınlık kazanan bir ödeme sistemi olmaktadır.

1.2.3. Karşılıklı Satın Alma

Karşılıklı satın alma (Counterpurchase) en yaygın olarak kullanılan karşılıklı ticaret şeklidir. Karşılıklı satın almada iki ayrı sözleşme yapılır. Bir tanesi firmanın ihracatıyla ilgili sözleşme, diğeri karşı taraftan mal ithaline ilişkin sözleşmedir. Bu iki sözleşme daha sonra bir protokolle birbirine bağlanır. Protokol, taraflardan birinin karşılıklı satın almayla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde uygulanacak olan cezai müeyyideleri içermektedir. Bundan başka karşı satın almanın satıştan öncemi sonramı gerçekleşeceği de protokolda hükme bağlanır.¹⁶

Karşılıklı satın almayı oluşturan her bir satışta ödeme dövizlidir. Döviz karşılığı ihracat ve ithalatta kullanılan tüm uluslararası ticaret yöntemleri karşılıklı satın alma tekniği ile ticarete de kullanılabilir. Ayrıca, sanki normal ihracat veya ithalat işlemi gerçekleştiriyormuş gibi davranarak bankalardan kredi alabilmek, dış ticaret sigortasından tam olarak istifade edebilmek mümkün olmaktadır. Kredi alma veya sigortalama için birbirinden bağımsız olarak ihracatta veya ithalatta ayrı ayrı başvuruda bulunmaktadır. İki ödeme akımı birbirini kısmen veya tamamen dengelediği için net döviz kaybı olmadan veya asgari ölçüde bir kayıpla ticaret yapılabilir.¹⁷

Karşılıklı satın almaya konu olan mallar karşılıklı satın almanın orjinal satışına konu olan malların kullanılması sonucu üretilen mallar değildir; hatta

¹⁶PEHLİVAN Özgür, "Karşılıklı Ticaret Nedir?", İGEME, Nisan 1991, s.10.

¹⁷OKTAY Nüvit, "Karşılıklı Ticaret Sistemi", A.Ü.İ.İ.B.F.Ya. No:52, Eskişehir 1987, s.48.

genellikle bu mallarla hiçbir ilişkisi yoktur. Karşılıklı satın alma kapsamına giren malların tanımı tarafların görüşme yeteneklerine göre ve pazarlık güçlerine bağlı olarak geniş tutulabilir. Aynı zamanda mal arzı yaparak ülkenin kapasitesi ve ihtiyaçları da gözönünde tutulur. Sözleşmelerde yer alan hükümlere göre karşılıklı alıma konu malların tamamıyla satın alınan ülkede üretilmesi zorunluluğu getirilebilir

1.2.4.Switch (Üçlü Ticaret)

Switch işlemleri II. Dünya savaşıdan sonra özellikle İsviçre ve Avusturya' da yerleşik Switch Şirketlerince başlatılmış ve geliştirilmiştir. Switch karşılıklı ticaret sisteminin en karmaşık tekniklerden biridir ve ikili anlaşmalar çerçevesinde gündeme gelir. Herhangi bir karşılıklı satın alma anlaşması uyarınca, bir ülkenin ihracatından sonra diğer ülkenin mallarının karşı satın alınması sırasında ortaya çıkar

İki ülkenin yaptığı anlaşmalar sonucu ortaya çıkan ticari açıklar switch işlemlerinin kaynağıdır. İkili hesaplarda dönem sonunda ortaya çıkan dengesizliklerde bir ülke lehine olan fazlayı eritmek için, karşı taraftan ithalatta bulunamıyorsa; bu durumda araya üçüncü bir taraf girerek satın alma hakkını alır. Üçüncü taraf başka bir ülke veya genellikle olduğu gibi bu tip işlemlerde uzmanlaşmış bir "Switch Kurumu" olabilir. Switch kurumu fazlayı bir iskonto ve komisyon karşılığı alır ve bunun karşılığında aldığı malları tekrar ihtiyacı olan diğer bir tarafa satar. Sonuçta en son satıştan eline geçen nakit döviz miktarı ile orjinal malların maliyeti arasında fark switch şirketinin karını oluşturur.¹⁸

Günümüzde karşılıklı ticaret bağlantıları mal değişim serbestisini daha da kolaylaştırmak için artık genellikle üç taraflı bağlantılar (daha ileriki bölümlerde Türk Cumhuriyetleriyle olası ticaretimizde önerilebilece bir teknik gibi) olarak gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte üçlü bağlantılarda switchle doğan en önemli problem, mal ve hizmetlerin her el değiştirişinde değerlerinin iskontoya tabi tutulmasıdır.

¹⁸PEHLIVAN Özgür, "Karşılıklı Ticaret Nedir", s.18.

1.2.5. Swap (Değiş-Tokuş)

Uluslararası ticarete iki ayrı satışta, satışa konu mallar birbirlerini tam olarak ikame eden homojen mallar ise ek ulaştırma maliyetlerinden kaçınmak için bu satışlara konu malların (veya hizmetlerin) satıcılarını değiş tokuş etme işlemine swap denir. Değiş tokuş terimini "satıcı değiş tokuşu" veya "mesafe değiş tokuşu" şeklinde kullanmak daha doğru olacaktır.¹⁹ Birim yükü ağır, birim değeri düşük mallar (tarım ürünleri, madenler) ile nakli pahalı veya riskli bazı mallar swap işlemine en uygun olanlardır.

S.S.C.B - Küba ve Venezuela - B.Almanya arasındaki hampetrol ticareti 1983 yılında yapılan swap anlaşması sonucu S.S.C.B - B.Almanya ve Venezuela - Küba arasında yapılmaya başlanmıştır. Böylece ham petrolün swapı ile nakliye ve sigorta masraflarında önemli ölçüde tasarruf sağlanmıştır.

1.2.6. Buy-Back (Geri Satın - Alma)

Geri satın alma ticaret şekli fabrika, teknoloji, yatırım araçları gibi üretim tesislerinin satılması sonucu, bir sözleşmeye dayanılarak bu satışın yapıldığı ülkenin bu üretim birimlerini kullanarak ürettiği ürünlerin geri alınarak ilk satışın bedelinin ödenmesidir. Ticarete konu mal, fabrika gibi üretim tesislerinin kurulmasıyla ilgili olduğu için değeri yüz milyonlarca doları bulmaktadır.

Buy-back yöntemi hem herhangi bir döviz çıkışına yol açmadan teknoloji, makina ve fabrika ithalini, hem de herhangi bir pazarlama masrafına yolaçmadan üretilen malların pazarlanmasını sağlar. Bunlar, buy-back'ın sıra ile ithal ikamesi yaratıcı ve ihracatı geliştirici etkileridir.

1.2.7.Offset

Buy-back benzeri bir karşılıklı ticaret tekniği olan offset, savunma sanayi, hava endüstrisi, nükleer reaktörler gibi çok daha büyük hacimli satın

¹⁹OKTAY, Karşılıklı Ticaret Sistemi, s.40.

almaları kapsamaktadır. Offsette taraflardan birisini, talepte bulunan bir hükümet diğer tarafı ise gelişmiş teknoloji transferi gerçekleştirebilecek bir çok uluslu şirket oluşturmaktadır. Offset doğrudan lisanslı üretim, ortak üretim, taşaron üretim denizaşırı yatırım, teknoloji transferi gibi çeşitli kategoriler altında gerçekleştirilebilir. Uygulamada offset işlemleri dolaysız ve dolaylı olmak üzere iki açıdan ele alınmaktadır.

Dolaysız offset, proje çerçevesinde yurt içinde üretilen ürünlerin sistem ya da parçalarını yurt dışına genellikle projeyi gerçekleştiren yabancı firmanın ülkesine veya üçüncü bir ülkeye ihracı yoluyla gerçekleştirilen döviz kazandırıcı işlemidir.

Dolaylı offset ise proje çerçevesinde ancak proje ile doğrudan ilişkili olmayan alanlarda ve sektörlerde döviz kazandırıcı işlemidir.

Buy-back ve offset yöntemleri doğrudan dış ticarete yönelik teknikler olmamakla birlikte, sınai yönün ağır bastığı karşılıklı ticaret teknikleri olarak kabul edilebilir ve daha ileriki bölümlerde bahsedileceği gibi Türk Cumhuriyetleriyle olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynayabilirler.

1.2.8. Buy-Sell (Satın Al - Sat)

Vadeli satın alma diye de adlandırılan bu yöntem, ödeme gücü yetersiz ülkelerle karşılıklı ticarete kullanılır. Döviz karşılığı satışta döviz sıkıntısı içindeki bir ülkenin bir başka ülkeden mal ithal edebilmesi için yeterli miktarda döviz bulması gerekmektedir. Bu durumda ithalatın yapılabilmesi şüphelidir. Buy-Sell yönteminde ise ülke önce döviz karşılığı mal ithal ederek diğer ülkeye finansman sağlar. İthalatın bedelini özel bir hesaba yatırır. Bu bedelle eşdeğer miktarda malı ihraç eder. Bedelini özel hesaptan tahsil eder. Böylece kendisine kendi parası ile ödeme yapmış olur. Buy-sell yöntemi ödeme güçlüğü çeken ülkelerle ticarete daha fazla kullanım alanı bulmaktadır²⁰

²⁰OKTAY, "Karşılıklı Ticaret Sistemi", s 67.

1.2.9.Eximbank Kredileri

Gelişmekte olan ülkeler arası ticarete genellikle hammaddeler ağırlıktadır. Bu ülkeler, ticarete konu mal sınıfında hammaddelerden mamul sınıfa ilerledikçe alım tercihlerini gelişmiş ülkelerden yana kaydırmaktadırlar. Bu nedenle birbirlerine mamul mal satabilmek için yeni ticari tekniklere ihtiyaç duymakta hatta karşı tarafın mamul mal alımını bir ölçüde finanse etmek durumundadırlar. Bu nedenle Eximbank “Ülke Kredileri” ihracatçıların Eximbank güvencesi ile yeni pazarlara açılmalarını mevcut pazar paylarını arttırmalarını ve yeni ürünlerini dış pazarlara sunabilmelerini sağlamaktadır. Böylece dış ticaret sektörünün yurt dışındaki alıcılara kredili mal ve hizmet satabilmesi imkanı yaratılarak, mal ve hizmetlere uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırılmaktadır.²¹

Bu kapsamda kullanılan alıcı ülke kredileri,. başka bir ülkedeki ithalatçıya kredi açmakta kullanılan bir tür tüketici kredisidir. Bu mekanizmada açılan kredi, alıcı ülkenin dış ticaretini yönlendiren banka veya finans kuruluşuna verilerak alıcı ülke riski tamamen kredi açan ülkenin Eximbank'ı tarafından yüklenilir, böylece dış ticaret sektörünün ülke riskinden arındırılmış bir ortamda yeni pazarlar ve yeni ürünler bazında ticaret yapılabilmesi sağlanmaktadır. Ayrıca bu tip kredi, ertelenmiş kredi olduğu için acil bir döviz gereksinimi yaratmamaktadır.²²

Türk Eximbank tarafından açılan alıcı ülke kredileri,. özellikle dünya ticaretine yeni açılan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine girmemizde önemli rol oynayacak ve oynamaktadır.

1.2.10.Akreditif

Şu ana kadar incelenen dış ticaret yöntemleri ülkelerarası özel

²¹ARTUKOĞLU M.Metin, “Türkiye’de İhracat Kredileri ve Türk Eximbank Uygulamaları” BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR DERGİSİ, İstanbul, Eylül 1990,s.47.

²² “Uluslararası İhracat Sempozyumu”, TÜRK EXIMBANK, 8-9 Temmuz 1992, S.13.

anlaşmalarla, ithalat ve ihracat bedellerinin milli para ile ödenmesine imkan veren ödeme sistemleridir. Akreditif ise, serbet döviz politikasına dayanan uluslararası bir ödeme şeklidir. Akreditif "İtibar vermek, tasdik ve temin etmek" anlamındadır. Bir alışveriş sözleşmesinin yapılabilmesi için tarafların diğerine güveni olması gerekir. Dış ticarete başka ülkelere mensup alıcı ve satıcılar genellikle birbirlerini tanımazlar Bu durum karşısında her iki tarafça tanınan üçüncü bir şahsın araya girip alıcıyı "bedeli bana ver, mal, anlaşmanızın esasları dahilinde yüklenince, parayı sizin hesabınıza teslim edelim",satıcıya da "malı yükle, alacağını ben ödeyeceğim" demesi gerekecektir.

İşte akreditif, bir alışveriş sözleşmesindeki vecibelerin yerine getirileceği hususunda her iki tarafa garanti veren banka taahhüdüdür.

Şu halde akreditifte üç taraf bulanmaktadır;

- Alıcı; şartlarını tesbit ederek, akreditifi açar;
- Satıcı; alıcının açtığı akreditiften, şartlarını yerine getirmek suretiyle faydalanır.
- Banka; akreditifi uygular.

2.TÜRKİYE İLE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK DURUMLARI

2.1.COĞRAFİ VE BEŞERİ KAYNAKLAR AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN DURUMU

2.1.1.Türkiye'nin Coğrafi Durumu

Türkiye üç kıta arasında merkezi durumda bulunan ve iki kıta üzerinde toprakları olan bir ülkedir. Yüzölçümü 779.452 km² olan Türkiye'nin, topraklarının yaklaşık %3'ü yani 24.000 km² si Avrupa kıtası üzerinde yer almaktadır. Türkiye'nin kuzey-güney arasındaki en geniş uzaklığı 650 km iken, doğu-batı doğrultusunda 1570 km'lik uzaklık bulunmaktadır. Bundan da anlaşılacağı gibi Türkiye uzun bir dikdörtgen durumundadır. Uzun oluşa bağlı olarak ulaştırma faaliyetleri güçleşmekte ve daha fazla yol alınmasına neden olmaktadır. Ayrıca yüzey şeklinin engebeli oluşu da güçlüğü iyice artırmaktadır²³.

Coğrafi konumu itibariyle Türkiye'nin kuzeybatısında Bulgaristan, kuzeyinde Karadeniz, kuzeydoğusunda Gürcistan, doğusunda Ermenistan, Nahcivan ve İran, güneyinde Irak, Suriye, Akdeniz, batısında Ege Denizi ve Yunanistan ile sınırları vardır. Toplam kara sınırlarının uzunluğu 2753 km'dir. Ayrıca Türkiye'nin Ege, Karadeniz, Akdeniz, Adalar, Marmara ve Boğazlar'da toplam 8333 km'lik kıyıları bulunmaktadır. Kısacası Türkiye'ye bir deniz ülkesi diyebiliriz. Buna rağmen balıkçılık ve deniz taşımacılığı yeterince gelişmemiştir. Bunun nedeni olarakta dağların Karadeniz ve Akdeniz'de kıyılara paralel

²³Aslan EREN, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi, Muğla 1990, s.2.

uzanması ve dik oluşları yüzünden kıyıların girinti ve çıkıntılarının ve dolayısıyla doğal limanlarının azlığı, organizasyon bozukluğu, kredi ve bilgi yetersizlikleri sayılabilir²⁴. Türkiye’de Karadeniz’de bulunan Trabzon, Samsun, Sinop, Zonguldak; Marmara Denizinde, İstanbul; Ege Denizinde, İzmir; Akdeniz’de bulunan Mersin, Iskenderun, Antalya limanları önemli ticari limanlardır.

Türkiye yüksek bir ülkedir. Avrupa’nın genel ve ortalama olarak denizden yüksekliği 330 m iken, Türkiye’nin denizden yüksekliği ortalama 1130 m’dir. Arazisinin genellikle 2/3’ü dağlıktır. Arazisinin engebeli ve dağlık oluşu hem tarımı güçleştirmekte, hem de tarıma elverişsiz toprağın fazla olmasına neden olmaktadır. Arazinin engebeli oluşu ulaşımında güçleştirmektedir. Türkiye’de kara ve demiryolu yapımı genellikle başka ülkelere göre daha pahalı yapılabilmekte ve daha güç korunabilmektedir²⁵.

Ülkede iklim çok değişik özelliklere sahiptir. Bununla birlikte üç ana iklim tipi Akdeniz Karadeniz ve kara iklimleri etkisini göstermektedir. Değişik iklim şartlarının etkisini göstermesi başta tarım sektörünü etkilemekte bu durum çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine olanak vermektedir. Çiftçi genellikle bir çok ürün arasında seçim yapma şansına sahip olmaktadır. Karadeniz kıyısında fındık, çay, İç Anadolu’da tahıl ürünleri, Ege’de üzüm, pamuk, incir, tütün yetiştirilebilmektedir.

²⁴EREN, s.6.

²⁵“Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar”, DİE. Aralık 1992, s.27.

2.1.2.Türkiye'nin Beşeri Kaynak Durumu

2.1.2.1. Nüfus ve Nüfusun Yapısı²⁶

Türkiye nüfusu 1990 Genel Nüfus Sayımı kesin sonuçlarına göre, 1990'da 56.473.035'tir. Yıllık nüfus artış hızı %2.17'dir. Aynı nüfus artış hızı ile, 1995 yılında nüfusun 62.526.000, 2000 yılında ise 69.694.000 olacağı beklenmektedir. Türkiye'de kentli nüfus, toplam nüfusun 33.326.351 kişi ile %59' unu, kırsal nüfus 23.146.683 kişi ile %41'ini oluşturmaktadır. Kent ve kır nüfuslarının yıllık artış hızlarıysa, sırasıyla %4.3 ve %-5.5 olarak gerçekleşmesi, kentte yaşayan nüfusun artmaya devam ettiğini göstermektedir. Ülke nüfusunun %60'ını aktif nüfus (15-64 yaş) oluşturmaktadır. Km² başına 73 kişi düşen ülkede, okur yazar oranı %90.7'dir. Erkek nüfusun %87'si kadın nüfusun %70'i okur yazar durumdadır. Okur yazar oranı hızla yükselmekle birlikte okur yazar olanların eğitim durumları incelendiğinde çoğunun eğitim durumunun düşük olduğu görülür.

2.1.2.2.Türkiye'de İstihdam ve İstihdamın Sektörel Dağılımı

İstihdam genel olarak hizmete almak ve çalıştırmak anlamına gelmektedir. Ekonomik anlamda ise üretim faktörlerinin her birinin veya tümünün üretim faaliyeti sırasında kullanılmasıdır. Böyle olmakla birlikte, gerek en önemli faktör olması, gerekse üretimin nihai amacının insana yönelik bulunması nedenleriyle istihdam denilince; insangücünün (emeğin) üretim faaliyeti sırasında kullanılması akla gelmektedir. Bir ülkede iş arayan tüm insanlar hizmete koşulabiliyor, iş bulabiliyorsa tam istihdamdan söz edilebilir. Herkes iş bulamıyor, arz edilen emeğin bir kısmı, talepsiz kalıyorsa, düşük istihdam veya işsizlik var demektir²⁷. İstihdam edilenler arasında ekonomiye katkıları olmayan; üretim faaliyetinden alındıkları zaman üretim miktarı

²⁶Bu özellikle ilgili olarak HDTM, DPT, DİE, raporlarından yararlanılmıştır.

²⁷EKİN Nurset, "İstihdam Sorunu ve İşsizliğin Azaltılması",2. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ, SOSYAL GELİŞME VE İSTİHDAM KOMİSYONU TEBLİĞLERİ, DPT Ankara 1981, s.7.

azalmayacak olan çalışanlara da “gizli İşsiz” adı verilmektedir. Bu açıklamalara bağlı olarak Türkiye'nin istihdam durumu ve istihdamın sektörel dağılımı gözden geçirilebilir.

2.1.2.2.1. Türkiye Nüfusu İçinde İstihdamın Yeri

İstihdam alanındaki yapısal sorunlar ve işsizlik sorunu GSMH'da son yıllarda elde edilen büyüme hızlarına rağmen önemini korumaktadır. İstihdam düzeyini teknolojinin gereklerini de dikkate alarak yükseltebilmek açısından, yeni yatırım politikalarına duyulan ihtiyaç sürmektedir.

Türkiye genelinde işgücü yapısı kırsal ve kentsel yerleşim yerlerinde farklılık göstermektedir. Kentsel yerleşim yerlerinde %12 olan işsizlik oranı, kırsal yerleşim yerlerinde %4.8'e düşmekte, bu da Türkiye genelinde işsizlik oranının %8 olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır.

TABLO 1

TÜRKİYE'DE TOPLAM İSTİHDAM, İŞSİZLİK, EKSIK İSTİHDAM

	<i>(Bin Kişi)</i>			
	1990	1991	1991	1992
	<u>Ekim</u>	<u>Nisan</u>	<u>Ekim</u>	<u>Nisan</u>
İşgücü Toplamı	20 163	20 145	19 789	20 073
Toplam İstihdam	18 681	18 669	18 171	18 462
İşsiz Sayısı Toplamı	1 482	1 476	1 618	1 611
İşsizlik Oranı				
Toplam (%)	7.3	7.3	8.2	8.0
Kent (%)	10.7	11.9	12.0	12.0
Kırsal(%)	4.8	3.9	5.2	4.8
Eksik İstihdam Sayısı	1 413	1 465	1 280	1 584
Eksik İstihdam Oranı(%)	7.0	7.3	6.5	7.9
İşsizlik+Eksik İstihdam				
Nedeniyle Atıl Durumda				
Bulunan İşgücü Oranı (%)	14.3	14.6	17.7	15.9

Kaynak: DİE, Haziran 1992'de Türkiye Ekonomisi İst. ve Yorumlar
DPT; Temel Ekonomik Göstergeler, Eylül 1992.

Genel istihdam politikasında, işsizliğin seviyesi kadar hangi kesimde yoğunlaştığıda önemlidir. Türkiye açısından dikkati çeken husus, işsizliğin genç nüfus grubunda ve eğitim seviyesinin yüksek olduğu kesimde yoğun olmasıdır. Kentlerde 1992'de genel işsizlik oranı %12 iken eğitilmiş gençler arasında bu oran %33 düzeyinde bulunmaktadır. Türkiye'de eksik istihdam da 1992 Nisan rakamıyla (%7.9) oldukça yüksektir. Eksik istihdam olgusu da istihdam yetersizliği açısından işsizlik kadar önem taşımaktadır.

2.1.2.2. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı

Türkiye'de 1990 ekiminden 1992 Nisanına kadar Sivil İşgücü ve istihdamın sektörel dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

TABLO 2

TÜRKİYE'DE İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI

	1990	1991	1991	1992
	<u>Ekim</u>	<u>Nisan</u>	<u>Ekim</u>	<u>Nisan</u>
TARIM	8 616	8 954	8 473	8 077
SANAYİ	2 955	2 927	2 745	2 795
Madencilik	223	137	205	139
İmalat Sanayi	2 720	2 775	2 511	2 638
Elektrik, Gaz, Su	12	15	29	18
HİZMETLER	7 110	6 788	6 953	7 590
İnşaat	895	865	946	943
Ulaştırma	844	780	771	885
Ticaret	2 173	2 125	2 156	2 252
Mali Müesseseler	409	411	439	469
Diğer Hizmetler	2 789	2 607	2 641	3 041
TOPLAM İSTİHDAM	18 681	18 669	18 171	18 462

Kaynak: DPT; Temel Ekonomik Göstergeler, Aralık 1992.

Nisan 1992'ye göre istihdam edilen nüfusun %44'ü tarım kesiminde, %15'i sanayi sektöründe, %41'i de hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Ülke çapında tarımda istihdam edilenlerin %64'ü ücretsiz aile işçisidir ve bunlar toplam istihdamın %31'ini oluştururlar. Ücretsiz aile işçisinin toplam istihdam içinde oranının bu derece yüksek olması gizli işsizliğin Türkiye'de oldukça fazla olduğunun bir göstergesidir. Kırsal kesimde, ücretsiz aile işçisi olarak tarımda çalışanların %73'ü kadın nüfustur.

2.1.3.Türkiye'nin Milli Gelir Durumu²⁸

Bir ülkenin ekonomik gücünü belirleyen milli gelirdir ve hesaplamaların daha kolay ve anlamlı olması nedeniyle uluslararası karşılaştırmalarda, milli gelir değerleri gözönüne alınır. Bir ülke ekonomisinin refah düzeyindeki gelişmeler ülkede üretilen mal ve hizmetlerin miktarındaki gelişmelere bağlı olacağına göre, ekonomideki büyümeyi anlamak için mutlaka milli gelirdeki değişmelere bakmak gerekir. Yani milli gelir, ekonominin bugünkü durumunu ve özellikle gelişimini gösteren önemli bir göstergedir. Sektörlerin ve GSMH'nin katma değer artış hızları şöyle olmuştur.

TABLO 3
TÜRKİYE'DE GSMH'NİN VE SEKTÖRLERİN
KATMA DEĞER ARTIŞ HIZLARI

	<u>1988</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992*</u>
Tarım	8.0	-10.8	11.6	-0.8	3.5
Sanayi	3.1	3.1	9.0	3.2	6.6
Hizmetler	4.1	4.1	6.6	0.8	4.6
GSMH	3.6	1.9	9.2	0.3	5.4

Kaynak: DPT; 1993 Yılı Programı

* Tahmin

Türkiye'de 1990 yılında %9.2 olan GSMH büyüme hızı, 1991 yılında %0.3 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1991 yılında tarım sektörü katma değeri %0.8 oranında gerilemiştir. Sanayi büyüme hızı 1991 yılında %3.2 olmuştur. Hizmetler sektöründe 1991 yılı katma değer artış hızı %0.8 oranında kalmıştır.

²⁸Bu özellikle ilgili olarak DPT, DİE, İSO, 1992 yılı raporlarından yararlanılmıştır

1980 yılında cari fiyatlarla 4.425 trilyon TL den, 1991 yılında 630 785 milyar TL ye çıkan GSMH %142 (yani 142 kat) oniki yıl içinde artış göstermiştir. Başka bir anlatımla yılda %11 artmıştır. Sektörlerin GSMH' dan 1985 - 1992 yılları arasında aldıkları paylar ise % olarak şöyle sıralanmaktadır.

TABLO 4
TÜRKİYE'DE SEKTÖRLERİN GSMH' DAN ALDIKLARI PAY

	<i>(Yüzde Pay, Cari Faktör Fiyatlarıyla)</i>				
	<u>1985</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
Tarım	18.8	16.7	18.1	16.8	16.5
Sanayi	31.6	31.5	29.3	29.5	29.9
Hizmetler	49.6	51.8	52.6	53.7	53.6

Kaynak: DİE; Aylık Ekonomik Göstergeler, Mayıs 1993

Türkiye'nin üretim yapısına bakıldığında, 1980'den önce tarımın ekonomideki payı önemli düzeyde iken, 1980'den sonra bu payın azaldığı sanayi sektörünün payının ise arttığı görülmektedir. Hizmet sektöründe ise önemli bir değişiklik olmamıştır.

2.2.COĞRAFI VE BEŞERİ KAYNAKLAR AÇISINDAN TÜRK CUMHURİYETLERİNİN DURUMU

2.2.1.Türk Cumhuriyetlerinin Coğrafi Durumu²⁹

Dağılan Sovyetler Birliği, herbiri egemen ve bağımsız 15 birlik Cumhuriyetini bir çatı altında toplayan ve bu cumhuriyetlerde büyüklü küçüklü 100'den fazla ulusun yaşadığı çok uluslu bir devlettir. SSCB'yi oluşturan bazı egemen ve bağımsız Cumhuriyet toprakları üzerinde toplam 20 özerk cumhuriyet, 8 özerk bölge, 10 özerk alan vardı. İnceleme konumuz olan dağılan Sovyetler Birliği toprakları üzerinde kurulan bağımsız devletlerden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırdığımız altı Cumhuriyetin (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan) toplam yüzölçümleri 4.081.000 km² dir. Coğrafi sınırları 1920'li yıllarda

²⁹Bu özellikle ilgili olarak İGEME, DEİK ülke raporlarından yararlanılmıştır.

SSCB'nin kuruluşundan sonra çizilen Türk ve müslüman cumhuriyetler, 1991'de SSCB'nin resmen dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Cumhuriyetlerin coğrafi durumlarıyla ilgili özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür.

Azerbaycan, coğrafi ve tarihi bakımdan dünyanın önemli yerlerinden birinde bulunmaktadır. Tarihi koşullar ve zorunluluklar yüzünden ikiye bölünen Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan ismiyle anılan kısmı, İran coğrafyası içerisinde, Kuzey Azerbaycan olarak adlandırılan kısmı ise, bugün resmi adı Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti olan topraklardır. 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan 86 600 km² lik yüzölçüme sahiptir.

Bir Özerk Cumhuriyet (Nahçevan) ve bir Özerk bölgeye (Dağlık Karabağ³⁰) sahip Azerbaycan il düzeyinden altta 61 bölgeye ayrılmıştır. Azerbaycan'ın doğusunda Hazardenizi, kuzeyinde Rusya Federasyonu, kuzey batısında Gürcistan, batısında Ermenistan ve Türkiye, güneyinde İran sınırı bulunmaktadır.

Azerbaycan'da 4.000 den fazla bitki türü alpine otlaklarında ve astropikal ormanlarında yetişir.12.000 hayvan türü dışında, en büyük grup yılan, kertenkele ve zehirli örümcekleri içerir. Ova ve ormanlarında, İran ceylanı, çakallar ve sırtlanlar, ayılar, karacalar, sansarlar, yabani öküzler, griffonlar (kısa ve sert kıllı köpek) yaşarlar. Hazar denizinde ayı balığı ve zengin balık türleri yaşamaktadır. İleriki kısımlarda daha ayrıntılı olarak inceleneceği gibi demir madeni, kobalt, arsenik, baryum monaksit, mermer ve mineral suyu mineral zenginliklerini oluşturur. Fakat en önemli mineral zenginliği petroldür. Ülkede pamuk, üzüm, hububat, çay, turunçgil ve sebze yetiştirilmektedir.

³⁰Nüfusunun çoğunu Ermenilerin oluşturmasına karşın 1923 yılında Azerbaycan'a bağlanan dağlık Karabağ Özerk bölgesi, bugüne dek iki toplum arasında çatışma konusu olmuştur. Ermenistan'ın bölge üzerinde hak iddia etmesiyle 1988 yılında patlak veren ve 1989 yılı Aralık ayında artan çatışmalar, 1990 yılının ocak ayında Kızıldoru'nun Bakü'ye girerek olayları kanlı bir biçimde bastırmasıyla bir süre için durulmuştur. 1991 Eylül ayında, taraflar görüşme masasına oturmuş, uzlaşmaya karşın Dağlık Karabağ'daki çatışmalar devam etmektedir.

Kazakistan, Avrupa ile Asyanın arasında Avrasya kara kütlesinin ortasında 2 717 300 km² alandadır. Başkenti Alma Ata olan Kazakistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Kırgızistan ve Özbekistan, batıda Hazar Denizi ve Türkmenistan ve kuzeyde Rusya ile çevrilidir. Toprakları kuzeyden güneye 2 000 km², batıdan doğuya 3 000 km² mesafededir. Toprakları çöller, yarı çöl bölgeler ve steplerle kaplıdır. Güneyde Aral gölü yer alır. Kazakistan'ın kuzeyinde bulunan büyük ve küçük Barsuki çölleriyle orta kesimlerdeki Karakum çölü ve güneydeki Kızılkum çölü, günümüzde kurumuş olan ırmakların yüzyıllar boyunca taşımış oldukları kumlardan oluşmuştur. Ülkenin batı kesiminde Uludağ, doğusunda Cengiz dağları ve Kırgızistan sınırında Tanrı dağları uzanır. Kazakistan'da 7 000'i aşkın akarsu, 40 000 kadar göl bulunur. Akarsu ve göllerin çoğu yazları kurur. Ülkede tipik kıta iklimi hakimdir. Kış ve yaz mevsimleri arasında ısı farkı büyüktür. Yıllık ortalama ısı derecesi kuzeyde 1 derece ile güneyde 13 derece arasında değişir, yazın sıcaklık +40 hatta +50 dereceye kadar çıkar ve kışında soğuklar -40 ve bazen daha aşağıya düşer.

Kazakistan'da mineral yönünden son derece zengindir. Çinko, kurşun, titanyum magnezyum, krom, vanadyum, tungsten, molibdenum, demir, kömür, altın, gümüş, manganez, petrol, doğalgaz, alüminyum, oksit ve fosfor yatakları vardır. Elektronikte zorunlu olan, bismut, kadmiyum ve tallium nükleer enerji mühendisliği ve roket yapımının kalitesi eşsizdir. Kazakistan, çinko kurşun ve bakırı Londra metal borsasında kalite standardı olarak tanınmıştır. Kırış Mangışlak yarımadasındaki Şevçenko şehrinde deniz suyunu taze suya çeviren nükleer reaktör bulunmaktadır. Baykonur şehri bir uzay araştırmaları merkezidir ve Baykonur uzay üssü bu şehirde bulunmaktadır. Ayrıca Kazakistan nükleer silahlara da sahip tek Türk Cumhuriyetidir. En önemli tarım ürünü buğdaydır. Toprağın büyük kısmı pamuk yetiştirmede kullanılmaktadır ve Amudarya nehrinin aşağı kısımlarında pirinç ekilmektedir. Hayvancılıkta da koyun, sığır, at, deve, maral ve kürk hayvanları yetiştirilmektedir. Kazakistan ülkenin Karakul yününün üçte birini ve Astrakan yününde de dünya piyasasının beşte birini üretmektedir.

20 Haziran 1990'da bağımsızlığını ilan eden Özbekistan 447 400 km²'lik yüzölçüme sahiptir. Güneybatıda Amuderya, kuzeydoğuda Srydarya ırmakları arasında uzanan toprakların büyük bir bölümü üzerinde kurulmuş olan Özbekistan kuzey ve kuzeybatısında Kazakistan doğu ve güneydoğuda Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatıda Türkmenistan, güneyde ise Afganistan ile çevrilmiştir. Arazi çöller, ve vadilerden meydana geliyor. Toprağın üçte ikisi çöller ve bozkırlarla kaplıdır. En büyüğü Kızılkum çölüdür. Sahip olduğu 600'ü aşkın akarsuyun tümü Aral gölünün havzası içinde kalır. Özbekistan'da bitki örtüsü irtifaya göre büyük değişiklik gösterir. Batıda düzlükler, havzalar ve dağ eteklerindeki yoğunluğu yüksekliğe göre değişen otsu bitkiler, dağ tepelerin de ise odunsu ve çalimsı bitkiler ya da ormanlar görülür.

Özbekistan'da çok kurak bir kara iklimi hüküm sürer. Yıllık yağış miktarı 200 mm'dir. Yazlar uzun, kurak ve sıcak; kışlar ise kısadır. Yazları sıcaklık sık sık 40 derecenin üzerine çıkar, kışın ise ortalama sıcaklık 22 dereceye kadar düşer. Başkenti Taşkent olan Özbekistan bir de özerk bölgeye (Karapalpat) sahiptir.

Demir haricinde metaller, kömür ve doğalgaz, en yüksek kalitede (99.99 saflıkta) altın çıkarılmaktadır. Bozkır düzlüklerinde ve vadi eteklerinde yoğun olan pamuk üretimi Özbekistan tarımının başında gelir. Birçok suni göller bulunmakta ve dağ nehirleri ile artezyen kuyulardan sağlanan sularla yapılmış kanallar ağı vardır. Ekim öncesi toprak sürme, mahsül tohumlarına göre toprak hazırlama, gübreleme, ilaçlama ve mahsül hastalıkları ile mücadele işlemlerinin tümü mekanize edilmiştir. Bazı bölgelerde mekanizasyon oranı %80 dir. Toplam mahsullerinin %97'si sulanabilir arazide yetiştirilmektedir.

Topraklarının yüzölçümü Türkiye'nin yarısından biraz fazla olan Türkmenistan 488 100 km² yüzölçümü ile Asya'daki bağımsız Türk devletleri arasında Kazakistan'dan sonra en geniş topraklara sahip ikinci ülkedir. Türkmenistan kuzeyde Kazakistan, doğuda Özbekistan, güneyde İran ve Afganistan, Batıda Hazar gölüyle çevrilidir. 22 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'dır. Topraklarının %90'ına yakın bir

bölümü çöllerle kaplıdır. 396 000 km² yüzölçümüyle dünyanın en büyük çöllerinden biri olan Karakum çölünde dünyanın en büyük sulama ve taşımacılık kanalı olan Karakum kanalı bulunmaktadır. 1950'lerde yapılmaya başlanan bu kanalın yan inşaatları halen devam etmektedir. Kanalın uzunluğu, hemen hemen Edirne-Kars arası uzaklığa eşit ve 1400 km boyunca devam eder. Bitki örtüsü seyrek, deve diken, pelin ve orda burda kökü yirmibeş metre yerin dibine giden sarmaşık ağaçları, akarsu kıyılarında ise karakavak ve söğüt ağaçları vardır.

İklimi tipik kara iklimidir. Yazlar sıcak olup kuru bir hava, kışları ise kısa ve soğuktur. Isı gün ve yıl içerisinde büyük farklılıklar gösterir. Ülkede nem oranı son derece düşük ve yağışlar yetersizdir. Bu yüzden yukarıda da bahsettiğimiz gibi sulama büyük önem taşır, bu nedenle Türkmenistan'da birçok gölet ve kanal inşa edilmiştir.

Cumhuriyetin toprağı genelde geniş miktarda doğal gaz, sülfür ve potasyum, genelde tuz deposudur. Türkmenistan tarımında en çok yer tutanlar pamuk üretimi, sulama, ekicilik ve çayırda sığır yetiştirmektir. Yarım milyon hektardan fazla alan sulaktır. Bu arazide pamuk elyafı ve yeşillik, meyve, karpuz, kavun yetiştirilmektedir. Karakum kanalında balıkçılık vardır.

198 500 km² yüzölçüme sahip olan Kırgızistan'ın kuzeyinde ve kuzeybatısında Kazakistan, güneybatısında Özbekistan, güneyinde Tacikistan, güneydoğusunda Tanrı dağlarının bir parçası olan Kokşaalatau sıradağları ve Çin ile sınır oluşturur. Başkenti Bişkek (eski adı Frunze) olan Kırgızistan 12 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Kırgızistan topraklarının yüzde elliye varan bölümünün irtifası 3-4 bin metreyi bulur. Topraklarının dörtte üçü hiç kalkmayan kar ve buzlarla kaplıdır. Ülke kıta ikliminin etkisi altındadır. Ülkenin etek bölgeleri sıcak çöl rüzgarları kuşağındadır. Yüksek bölgelerde ise soğuk bir çöl iklimi hüküm sürer, arada kalan geçiş bölgesinde ise yağışlı bir iklim mevcuttur. Bu iklim bölgedeki orman bitki örtüsünün oluşmasına katkıda bulunur. Ülkenin kuzeye ve batıya bakan bütün yöreleri yağıştan nasibini alır. Şiddetli karasal iklimin hüküm sürdüğü bölgelerde 4000'in üzerinde bitki çeşidi yetişir.

Ülkede dağ yamaçlarında ve vadilerde tarımla uğraşılır. Ülkenin su problemi çok büyüktür. Bu dağlık ülkede su, topraktan bile zor bulunur. 17 büyük ölçekli sulama sistemi olmasına ve tüm nehirlerin sulama için kullanılmasına rağmen, su sıkıntısı büyüktür. Yüksek kalitede pamuk üretilir. Üzüm, meyva, susam, buğday, arpa, kavun ve karpuz da yetiştirilebilir. Her biri 120 kg gelen koyunlar, keçi, sığır ve yak (Tibet Öküzü) ayrıca ipek böceği de yetiştirilir.

2.2.2.Türk Cumhuriyetlerinin Beşeri Kaynak Durumu

2.2.2.1 Nüfus ve Nüfusun yapısı³¹

İncelenecek olan altı Türk Cumhuriyetinin toplam nüfusu 1990 yılı itibariyle 57 milyondur. 1917 yılındaki Rus Bolşevik devriminden sonra birkaç yıl içinde Sovyet toprakları içine katılan, sınırları çizilen, Türk Cumhuriyetleri, yaratılmaya çalışılan, "Sovyet Milleti" politikası sonucu kendilerine doğru bir göç olayına sahne olmuştur. Yani heterojen bir nüfus yapısı gösterirler ve çeşitli etnik gruplar toplamı nüfuslarını oluşturur.

Azerbaycan'ın toplam nüfusu 1990 yılında 7 100 000 dir. Yıllık ortalama nüfus artış hızı %1,6 olan Azerbaycan'da, km² başına nüfus yoğunluğu 81 kişidir. Nüfusunun yapısına baktığımızda %78,1 Azeri, %7,9 Ermeni, %7,9 Rus, %6,1 diğer uluslar oluşturmaktadır. Ortalama insan ömrünün 70.6 yaş olduğu Azerbaycan'da insanlar kişi başına 12 m² düşen evlerde yaşamaktadır. Nüfusun %54'ü şehirlerde, %46'sı kırsal kesimde oturmaktadır.

Cumhuriyette sağlık hizmetlerinin düzeyi çok yüksektir. Hastalara ücretsiz hizmet veren çok sayıda klinik ve tıp araştırma merkezleri vardır. Okuma yazma oranı yüksek olan Azerbaycan'da öğrenim 7-17 yaşları arasında zorunlu ve her aşamada parasızdır. 18 yüksek öğrenim kurumunda 110 000'i aşkın öğrenci eğitim görür.

³¹Bu özellikle ilgili olarak DEİK, HDTM, İGEME Ülke raporlarından yararlanılmıştır

Nüfusu 16.700 000 olan Kazakistan hiçbir zaman nüfusunun tamamını oluşturamamıştır. Oldukça karmaşık bir yapı özelliği gösteren nüfusu, %39,7 Kazak, %37,8 Rus, %5,8 Alman, %5,4 Ukraynalı, %0,3 Polak, %0,7 diğer milletler tarafından oluşturulmaktadır. Km² başına 6 kişinin düştüğü Kazakistan'da, son derece dengesiz bir dağılım gösteren nüfusun en yoğun olduğu kesimler, gelişkin bir tarıma dayanan kuzey ve güneydoğu bölgeleridir. II.Dünya savaşından bu yana sanayileşmeye dayalı hızlı bir kentleşme sürecinin yaşandığı Kazakistan'da, şehir nüfusu %57, kırsal kesim nüfusu da %43'tür. Ortalama insan ömrünün 68,7 yıl olduğu Kazakistan'da, yıllık nüfus artış oranı %1 dir.

Eğitim 7-17 yaş arası zorunlu olup, parasızdır. Başlıca eğitim dilleri Kazakça ve Rusça olup, diğer azınlık dillerinde de eğitim yapılmaktadır. 8.689 ortaokul da 3.347 512 kişi, 55 üniversite ve lisede ise 282 774 kişi okumaktadır. Kazakistan'ın hemen her yerinde bulunan ana ve çocuk sağlığı merkezleriyle hastaneler ileri düzeyde bir sağlık hizmeti verir. Hızlı sanayileşmenin nedeni olan çevre kirliliği büyük bir sorundur ve çözülmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir.

1989 yılında 19 906 000 nüfusa sahip olan Özbekistan'da 60 kadar farklı etnik grup bir arada yaşamaktadır. Nüfusun % olarak 68,7'sini Özbek, 10,8'ini Rus, 4,2'sini Kazak, 3,8'ini Tacik, 8,5'ini diğer milletler oluşturmaktadır. Kentleşmenin hızlanmasına karşın Cumhuriyette yaşayan Özbeklerin dörtte üçü kırsal kesimde oturur. Yıllık nüfus artışının %2,3 olduğu Özbekistan'da halkın %41'i kentte, %59'u şehirde oturmaktadır. Km²'ye 45 kişi düşen Özbekistan'da, kişi başına 11,6 m² düşen evlerde yaşamaktadırlar.

Orta Asya'daki Özbek kentleri eğitim merkezi olarak edindikleri ünü yüzyıllardır devam ettirmektedir (Semerkant, Taşkent, Buhara gibi). 9.188 ortaokulunda 4.436 400, 42 lise ve üniversite de 285 500 öğrenci okumaktadır.

1989 yılı itibariyle 3 534 000 kişi nüfusa sahip olan Türkmenistan'ın %71'i Türkmen'dir. Etnik grup olarak %9,5 Rus, %9 Özbek, %2,5 Kazak, %1,1

Tatar, %1 Ukrayna'lı, %4.9 oranında da diğer millet gruplarından insanlar yaşamaktadır. Nüfusunun %45'i şehirde, %55'i kırsal kesimde oturan Türkmenistan'da, km² ye 7 kişi düşmektedir. Nüfus artış hızının %2.7 olduğu Türkmenistan'da, nüfus artış hızının bu denli yüksek olmasının nedeni doğum oranının yüksek, ölüm oranının oldukça düşük olmasıdır. Son yıllarda aile planlamasına büyük önem verilmektedir. Sağlık hizmetleri alternatif tıp denilen, bitkilerle yapılan tedaviler ile kaplıca ve çamur tedavilerine dayanmaktadır.

Eğitim 7-17 yaşları arası parasız ve zorunludur. Meslek okullarının yanı sıra, 6 yüksek öğrenim kurumu vardır. Halen 1 900 ortaokulda 800 000, 9 lise ve üniversitede 38 900 öğrenci eğitim görmektedir.

4 300 000 kişinin yaşadığı Kırgızistan'da diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi heterojen bir nüfus yapısına sahiptir. Nüfus yapısı %47.9 Kırgız, %25.9 Rus, %12.1 Özbek, %6.6 Ukrayna'lı, %2.7 Tatar, %4.8'de diğer milletler tarafından oluşturulmuştur. 1926 yılında %81 olan Kırgız nüfusu uygulanan politikalar sonucu azalmıştır. Nüfus yoğunluğu km² ye 22 kişi olan Kırgızistan'da, nüfusun %32'si şehirde, %62'si kırsal kesimde oturmaktadır. Nüfus artış oranının %1.8 olduğu Kırgızistan'da sağlık en büyük sorundur. Tüm Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da hastahanelerde modern aletler bulunmuyor, kullanılan araçların çoğu eski ve yetersiz. Kırgızistan'da ki 10 adet yüksek öğrenim kurumundan mezun olanların sayısı ve bunlar arasında özellikle kız öğrencilerin oranı gittikçe artmaktadır.

1989 yılında 5 112 000 nüfusa sahip olan Tacikistan'ın, yıllık nüfus artış hızı %3.1 olup, nüfusu her 22 yılda bir ikiye katlanmaktadır. Halk genellikle iklim ve yeryüzü özellikleri bakımından daha elverişli olan güney batı ve kuzey bölgelerde yerleşmiş ve yerli halkın %69' u kırsal alanlarda yaşamayı tercih etmektedir. Heterojen bir nüfus yapısı vardır. Nüfusu % olarak 58.5 Tacik, 22.9 Özbek, 10 Rus ve 8.2 diğer milletlerden oluşmaktadır. Nüfus yoğunluğunun km² de 36 kişi olduğu Tacikistan'da kişi başına 9.1 m² konut düşmektedir. Nüfusunun yarısı 20 yaşın, üçte biride 9 yaşın altındadır. Tarım sektörü dışında, çalışanların beşte ikisini kadınlar oluşturur.

Tacik toplum yapısı, klan organizasyonundan ve ciddi etnik gerilimden aşırı derecede etkilenmiştir. Genelde bunlar İslami topluma karşı olmaktadır. Tacikler Fars asıllıdır ve İran ve Afganistan'la yakın kültürel bağları vardır.

Cumhuriyetin her tarafında modern sağlık kuruluşları açılmış ve sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmıştır. Konut yapımı ve sosyal hizmetler alanlarında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Eğitim parasız ve 7-17 yaşları arası zorunludur. Cumhuriyette meslek eğitimi veren çok sayıda ortaöğretim ve yüksek okul mevcuttur.

2.2.2.2.Türk Cumhuriyetlerinde İstihdam ve İstihdamın Sektörel Dağılımı

2.2.2.2.1.Türk Cumhuriyetlerinde Nüfus İçinde İstihdamın Yeri

Türk Cumhuriyetlerinde işsizlik oldukça önemli bir sorundur. İşsizliğin nedeni olarak en başta iki faktör göze çarpmaktadır. Birincisi bu ülkelerde oldukça yüksek olan nüfus artış hızıdır. Çalışma yaşına gelmiş nüfusun, bu bölgedeki artışı %90 civarındadır. Nüfus artış hızının önü alınmazsa ileride durum daha da kötüleşecektir. İkinci neden olarak da dağılan SSCB'de merkezi planlamanın, bazı altyapıların bulunduğu bölgelere yatırım yapmayı tercih etmesidir. Bunlar da Avrupa tarafındaki bölgeler olmuştur, Orta Asya bir yerde ihmal edilmiş, bu bölgeye sermaye tahsisi son derece az olmuştur. Avrupa yöresinde işgücü sıkıntısı görülürken, Orta Asya bölgesinde ise işsizlik baş göstermiştir. 1971-1987 yıllarına ait kişi başına düşen sermaye istatistiklerine göre, dağılan SSCB ortalaması 100 alınırsa, Tacikistan' a 51, Kırgızistan'a 56, Özbekistan'a 66, Azerbaycan'a 67, Kazakistan'ın payına ise 107 düşmektedir. Bu yatırım oranı Rus Federal Sovyet Cumhuriyetinde 118, Estonya'ya 109, Litvanya'ya 105 olarak belirlenmiştir.

Türk Cumhuriyetlerinde çalışan nüfus ve toplam nüfusa oranı şu şekildedir.

TABLO 5
TÜRK CUMHURİYETLERİNDE ÇALIŞAN NÜFUS

	<u>Çalışan Nüfus</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>Toplam Nüfusa Oranı (%)</u>
Azerbaycan	2 400 000	33
Kazakistan	6 800 000	40
Türkmenistan	1 200 000	34
Tacikistan	1 400 000	27
Özbekistan	6 100 000	30
Kırgızistan	1 500 000	34

Kaynak: IGEME Ülke Raporları, Nisan 1992

Çalışan nüfusun toplam nüfusa oranının en yüksek olduğu ülke Kazakistan'dır. Kazakistan bir yerde nüfusun %60'ının Kazak dışındaki nüfustan oluşması dolayısıyla yatırımlardan oldukça büyük pay alabilmiş ve işsizlik sorunuda hafifletilebilmiştir. Kazakistan'da 1992 yılında 30.000 civarında işsiz olduğu tahmin edilmektedir. Fakat çalışan Kazak nüfusun tamamına yakını tarım kesiminde çalışmakta sanayi kesiminde çalışanları Rus'lar ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde işsizlik son derece büyüktür. Çalışma yaşına gelmiş ve çalışmayan nüfus oranı, Azerbaycan'da, %27.8, Kırgızistan'da %25.7, Tacikistan'da %22.8 Özbekistan'da %22.8 ve Türkmenistan'da %18.8 gibi rakamlara ulaşmaktadır. 30 yaşına gelmiş gençlerin büyük bir kısmının işsiz oluşu son derece düşündürücüdür.³²

Bu ülkelerde işgücüne katılım oranı da son derece düşüktür. Bu durum kültürel yapı ve eğitimsizlikten kaynaklanmaktadır. Özellikle kadınlar işgücüne katılmamaktadırlar. Bu cumhuriyetlerdeki işgücü katılımının bu oranda düşük olması halkın bir kısmının yasal olmayan işlerle uğraştığının da bir göstergesidir.

³²Werner GUMPEL, "Sovyetler Birliğinde'ki Türk Bölgelerin Ekonomik Durumu", YENİ FORUM DERGİSİ, C.17, S.258, 1990, s.34-36.

2.2.2.2.Türk Cumhuriyetlerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı

Dağılan Sovyetler Birliği içinde, Türk Bölgelerine çok az miktarda yatırım yapılması, etkisini işbölümünde (mesleki yapı) göstermiştir. Kazakistan hariç diğer Türk Cumhuriyetlerinde tarımda istihdam edilen nüfusun oranı sanayiye göre daha yüksek orandadır.

TABLO 6

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI

	<i>1987, % olarak.</i>					
	<u>Azer.</u>	<u>Kazak.</u>	<u>Türkmen.</u>	<u>Özbek.</u>	<u>Kırgız.</u>	<u>Tacik</u>
Sanayi	26	31	21	24	27	21
Tarım	34	23	41	38	34	42
Ulaşım- Haberleşme	8	11	8	7	7	7
Ticaret	7	8	6	6	7	6
Sağlık-Bilim-						
Eğitim-Sanat	18	19	17	19	18	17
Diğer	7	8	7	6	7	7

Kaynak: DEİK; Ülke Raporları, Nisan 1992.

Tablodan da görüldüğü gibi Kazakistan dışında ki ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu tarım kesiminde istihdam edilmektedir. Buda gizli işsizliğin büyük boyutlarda olabileceğini göstermektedir. Tacikistan'da %21 olarak görülen sanayi istihdamı artmaktan çok 1970-1985 yılları arasında azalmaya yüz tutmuştur.

Toplam işgücünün ister sanayi, ister tarım, isterse öteki kesimler olsun nerelerde istihdam edildiği de önemli bir konudur. Tablo 7 de işgücünün fiilen ne kadarının nerelerde (kamu, kolektif, özel) istihdam edildiği yer almaktadır.

TABLO 7
TÜRK CUMHURİYETLERİNDE TOPLAM İŞGÜCÜ VE İSTİHDAM

	<i>Toplamın %'si olarak</i>					
	<u>Azer.</u>	<u>Kazak.</u>	<u>Türkmen.</u>	<u>Özbek.</u>	<u>Taçık.</u>	<u>Kırgız.</u>
Toplam İşgücü	100	100	100	100	100	100
İstihdam	70	81	82	76	77	80
Devlet İşletmeleri	56	75	52	55	53	62
Kollektif Çiftlikler	8	3	19	11	11	9
Özel	6	3	11	11	14	9
Öğrenci	8	8	9	10	10	10
Diğer	22	11	9	14	13	11

Kaynak: DEİK; Ülke Raporları, 1992

Cumhuriyetlerde nüfusun %50'sinden fazlası kamu sektörü diyebileceğimiz devlet işletmelerinde çalışmaktadır. Devlet işletmelerinin içine sanayi, tarım ve hizmet işletmelerinin hepsi girmektedir. Tarımın ifadesi olan kollektif çiftliklerin oranı ise oldukça yüksek görünmektedir.

2.2.3. Türk Cumhuriyetlerinin Milli Gelir Durumları³³

Dağılan SSCB'de gizlenmeye çalışılan enflasyon ve buna bağlı olarak "ruble" nin yabancı paralar karşısında aşırı değerli gösterilmesi (1\$= 0.85 ruble) sonucu aşağıdaki tabloda görüleceği gibi net maddi üretim değerlerinde bir artış olmamış, hatta enflasyon ve aşırı değerlenmeyi göz ardı etmezsek azalış olmuştur.

TABLO 8
TÜRK CUMHURİYETLERİNDE NMÜ VE CUMHURİYETLERİN PAYI

	<i>Cari Fiyatlarla, Milyar Ruble</i>					
	<u>1987</u>		<u>1988</u>		<u>1989</u>	
	<u>NMÜ</u>	<u>% Pay</u>	<u>NMÜ</u>	<u>% Pay</u>	<u>NMÜ</u>	<u>% Pay</u>
Azerbaycan	11 000	1.83	10 900	1.73	11 500	1 71
Kazakistan	25 000	4.17	26 900	4.26	28 400	4.22
Özbekistan	19 400	3.24	20 700	3.28	21 500	3.19

³³Kapitalist ekonomideki GSMH terimiyle, dağılan SSCB'deki farklı anlamlar taşımaktadır SSCB resmi istatistiklerde toplam üretim veya aynı anlama gelmek üzere GSMH, "Maddi Üretim" veya "Net Maddi Üretim" terimleriyle ifade edilmektedir.

	<u>1987</u>		<u>1988</u>		<u>1989</u>	
	<u>NMÜ</u>	<u>% Pay</u>	<u>NMÜ</u>	<u>% Pay</u>	<u>NMÜ</u>	<u>% Pay</u>
Türkmenistan	4 500	0.75	4 700	0.75	4 900	0.73
Kırgızistan	4 600	0.77	5 000	0.79	5 600	0.83
Kazakistan	4 400	0.73	4 800	0.76	4 700	0.70

Kaynak: TOBB. Nisan 1992

Net Maddi Üretimi en yüksek ülke Kazakistan en düşüğe Tacikistan olarak görülmektedir. Verilen yüzde payları SSCB ekonomisi içinde Net Maddi Üretimin ne kadarını gerçekleştirdiğini göstermektedir. Karşılaştırma yapmak açısından, Rusya Federasyonunun dağılan SSCB içinde NMÜ'nün % 61'ini gerçekleştirdiği düşünülürse Türk Cumhuriyetlerinin üretiminin son derece düşük olduğu görülmektedir.

TABLO 9
TARIM VE SANAYİ BAZINDA NET ÇIKTI

(Sektörel toplam katma değer %'si olarak)

(Toplam Üretim, Milyar Ruble, 1990)

	<u>Sanayi</u>		<u>Tarım</u>	
	<u>Toplam Üretim</u>	<u>%Pay</u>	<u>Toplam Üretim</u>	<u>%Pay</u>
Azerbaycan	12 200	1.7	3 900	2.2
Kazakistan	34 200	2.5	15 800	6.1
Özbekistan	24 600	2.3	10 900	5.2
Türkmenistan	4 700	0.4	2 600	1.2
Kırgızistan	6 300	0.6	2 900	1.3
Tacikistan	5 000	0.5	2 600	1.2

Kaynak: DEİK. Ülke Raporları, 1992

Tabloda sanayi ve tarımın 1988 yılı itibariyle Türk Cumhuriyetlerindeki toplam üretimi ve sektörel toplam katma değer %'si olarak tarım ve sanayinin % payı görülmektedir. Tarım, SSCB içinde, özellikle Türk Cumhuriyetlerinde, coğrafi durumun da etkisiyle oransal olarak sanayiye göre daha büyük bir pay tutmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinde, refah düzeyinin göstergesi olarak kişi başına düşen yıllık gelire bakıldığında düşük gelir düzeyiyle karşılaşılmaktadır. Pazar

genişliğini tayin eden faktörlerden biri olan gelir düzeyinin düşüklüğü, Cumhuriyetler açısından bir dezavantaj olarak görünmektedir. Tablo 10'da 1986-1990 yılları arasındaki kişi başına düşen milli gelir, ulusal para birimi Ruble cinsinden görülmektedir.

TABLO 10
TÜRK CUMHURİYETLERİNDE KİŞİ BAŞINA DÜŞEN
ORTALAMA YILLIK GELİR

	<u>1986</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>
Azerbaycan	1015	1023	1079	1140	1341
Kazakistan	1373	1410	1521	1672	1922
Özbekistan	921	936	1018	1123	1285
Kırgızistan	1045	1057	1151	1236	1359
Türkmenistan	1089	1088	1179	1292	1475
Tacikistan	809	809	866	954	1061

Kaynak: DEİK, Ülke Raporları, Mayıs 1992

1990 yılında SSCB'de uygulanan resmi kur dikkate alındığında (1\$=0.85 Ruble) 6 Cumhuriyetinde Dolar bazında kişi başına yıllık ortalama gelirlerinin 2000\$ civarında olduğu görülmektedir. Kişi başına yıllık en düşük gelire sahip ülke Tacikistan, en yüksek gelire sahip ülkede Kazakistan'dır. Türk Cumhuriyetlerinde piyasa ekonomisine geçiş çabalarına paralel olarak, bir çok mal ve hizmetin üzerindeki sübvansiyonlar kaldırılmakta, gerçekçi fiyat ve maliyetlere yönelinmektedir. Bu durum döviz fiyatlarında da kendisini göstermiş yıllar boyu aşırı değerlenmiş Rublede devalüe edilmiştir (Bugün BDT' de 1\$, 130- 170 Ruble arasında değer bulmaktadır). Doların değerindeki yükselişle birlikte ücretlerde de belirgin bir yükseliş görülmüş, ancak fiyatlardaki yükseliş ücretlerden bir kaç kat daha fazla olduğundan satın alma gücünde oldukça fazla düşüş olmuştur. Yokluk ve karaborsa ise bu ekonomilerin uzun yıllardır tanıdıkları ekonomik olaylardır.

2.3.GENEL EKONOMİK YAPININ ÜRETİM VE DIŞ TİCARET ÜZERİNE ETKİLERİ

2.3.1.Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri

2.3.1.1. Türkiye'nin Üretim ile İlgili Özellikleri³⁴

Önceki bölümde (2.1.3. Türkiye'nin Milli Gelir Durumu) Türkiye'nin Milli Gelir Durumunu incelerken sektörlerin GSMH'dan aldıkları payları yıllar itibariyle belirtmiştik. 1989 yılında yaşanan büyük kuraklıktan oldukça fazla etkilenen tarım sektörü o yıl 1988'e oranla %10,8 gerilerken, 1990'da %11.6 oranında büyümüştür. Türkiye'de coğrafi yapısı itibariyle, çeşitli iklimlere sahip olması nedeniyle çok değişik ürünler yetişmektedir.

Türkiye'de 1990 yılında tarımsal üretimin %80'ini çiftçilik, %7'sini ormancılık ve %5'ini kara avcılığı su ürünleri oluşturmaktadır. Ülkede 6500'den fazla bitki türü yetiştirilmektedir.

Türkiye'de belli başlı ürünler itibariyle tarımsal üretimin yıllara göre dağılımı şu şekilde sıralanmaktadır.

TABLO 11
TÜRKİYE' NİN TARIM ÜRETİMİ - TEMEL ÜRÜNLER

<u>Ürün Adı</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>Bin Ton</u> <u>1992</u>
HUBUBAT			
Buğday	20 000	20 400	19 300
Arpa	7 300	7 800	6 900
Mısır	2 000	2 100	2 225
BAKLAGİLLER			
Mercimek	850	700	600

³⁴Bu özelliklerle ilgili olarak Türkiye Ekonomisi Kitaplarından ve DİE, HDTM Ekonomik Raporlarından yararlanılmıştır.

<u>Ürün Adı</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
Nohut	860	860	770
Kurufasulye	210	220	200
SANAYİ BİTKİLERİ			
Şeker Pancarı	13 986	15 097	14 840
Pamuk	635	616	629
Tütün	296	243	320
YAĞLI TOHURLAR			
Pamuk Tohumu	1 015	984	1 006
Ayçiçeği	860	800	950
Yer Fıstığı	63	60	67
MEYVELER			
Üzüm ve İncir	3 800	3 830	3 700
Turunçgiller	1 474	1 527	1 674
Fındık	375	320	520
Elma	1 900	1 900	2 100

Kaynak: DİE, Yıllık Rapor, Ocak 1993

Türkiye'nin sanayi üretiminin yapısı 1980 yılından sonra değişiklik göstermiştir. 1980 yılına kadar izlenen ithal ikamesi sanayi üretim politikasından, bu yıldan sonra vazgeçilmiş ve ihracata yönelik sanayi üretimine yönelinmiştir. 1980'den sonra sanayinin GSMH'daki payı gittikçe artmıştır. Türkiye'nin sanayi üretimini daha çok tarıma dayalı işlenmiş ürün, deri-kösele, dokuma sanayi oluşturmaktadır. 1980'den sonraki dönemde imalat sanayi içinde tüketim malları sanayinin üretimdeki payı azalırken, ara ve yatırım malları sanayinin payı artmıştır.

TABLO 12

TÜRKİYE'NİN SANAYİ ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

	<u>Birim</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
MADENCİLİK				
Taş Kömürü	Bin Ton	5 604	5 223	4 791
Linyit	Bin Ton	45 783	44 498	49 847

	Birim	1990	1991	1992
Ham Petrol	Bin Ton	3 720	4 520	4 296
Bor Tuzları	Bin Ton	2 063	1 815	1 857
Doğalgaz	Bin m ³	212 488	202 713	203 514
İMALAT SANAYİ				
Pamuk İpliği (*)	Ton	44 858	47 366	47 177
Yün İpliği (*)	Ton	4 378	4 001	3 739
Filtreli Sigara	Ton	56 480	67 740	61 602
Rakı ve Bira	Milyon Lt.	432	480	543
Gazete Kağıdı	Bin Ton	166	96	119
Kraft Kağıdı	Bin Ton	103	88	88
Sülfirik Asit	Bin Ton	716	532	642
Azotlu Gübreler	Bin Ton	3 035	2 559	3 081
Fosfatlı Gübreler	Bin Ton	3 175	2 403	3 255
Polietilen	Bin Ton	236	256	261
PVC	Bin Ton	137	132	150
LPG	Bin Ton	692	709	709
Nafta	Bin Ton	1 525	1 140	1 242
Benzin	Bin Ton	2 915	2 772	2 946
Motorin	Bin Ton	6 548	6 332	6 565
Fueloil	Bin Ton	8 243	6 164	8 441
Şişe ve Cam Eşya	Bin Ton	377	367	422
Ham Sıvı Demir	Bin Ton	4 827	4 594	4 508
Sıvı Çelik (İngot)	Bin Ton	9 413	9 307	10 343
Blister Bakır	Bin Ton	19	28	29
Alüminyum	Bin Ton	178	159	156
Çimento	Bin Ton	24 416	26 028	28 552
Traktör	Adet	30 739	21 964	23 012
Otomobil	Adet	166 222	195 557	265 090
Kamyon	Adet	16 679	16 906	20 743
Otobüs ve Minibüs	Adet	14 331	15 584	19 302
ENERJİ				
Elekt. Enerjisi	Milyon kws	57 540	57 713	66 983

Kaynak: DPT Yıllık Rapor, 1992

(*) Kamu Kesimi

Türkiye'de madencilik üretimi içinde, özel kesimin payı %25, kamu kesiminin payı ise %75 dolayında bulunmaktadır. Madencilik sektörünün milli

gelirde payı %1.5 ile %2 arasında değişmektedir. Bu rakam maden kaynakları çok zengin bir ülke için düşük bir rakamdır. Enerji üretiminin Türkiye’de 1980 öncesi ve sonrası dönemlerde yetersiz kaldığı görülmektedir.

2.3.1.2. Türkiye’nin Dış Ticaret ile ilgili Özellikleri³⁵

24 Ocak 1980 yılında uygulamaya konan kararlar ile dış ticaretteki sınırlamaların kaldırılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi yolunda çeşitli önlemler alınmıştır. Kota uygulaması kaldırılmış, ihracat teşvik edilmiş, ithalatta ise liberasyona gidilerek yerli sanayiye sağlanan koruma bir ölçüde kaldırılmış, rekabet sağlanmaya çalışılmıştır.

1980’li yılların başından itibaren alınan kararlarla Türkiye’de ihracat sorununun çözülmesi, ekonomik politikanın öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. Bu amaçla serbest piyasa ekonomisinin dış ticaret alanında gerektirdiği tedbirler alınmış, dış ticaret üzerinde kısıtlamalar kaldırılmış, ihracatı arttırmak ve ekonominin döviz kazandırıcı potansiyelini harekete geçirmek için, döviz kuru başta olmak üzere teşvik politikalarına ağırlık verilmiştir. Bu politikalar sonucunda 1980 yılında 3 Milyar \$ olan ihracatımız, 1991’de 13 Milyar \$’a ulaşmış, 1980 yılında %40 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1989’da %74’e yükselmiş 1990’da 38.1, 1991’de 64.6 olmuştur. Türkiye’nin yıllar itibarıyla dış ticareti Tablo 13’de görülmektedir.

TABLO 13
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ

	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>(Milyon \$)</u> <u>1992</u>
İhracat (Fob)	12 960	13 597	14 717
İthalat (Cıf)	22 302	21 038	22 872
Denge	-9 342	-7 441	-8 157
İhr/İth (%)	58.1	64.6	64.3

Kaynak: DİE, Haber Bülteni, Şubat 1993.

³⁵Bu özelliklerle ilgili olarak HDMT, DPT, İGEME, İTO Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

Türkiye’de ihracat ve ithalat yapısal olarak incelendiğinde 1980’den önce tarım ürünleri ihracatta ağırlığını korurken, 1980 sonrası ve günümüze kadar olan dönemde ise, sanayi ürünleri ihracatı %75 - %80 gibi önemli boyutlara ulaşmıştır.

İthalatta ise 1980’den önce tüketim mallarının payı önemli oranda iken 1980 sonrası ve günümüze kadar olan dönemde, hammadde ve yatırım mallarının payının önemli oranda arttığı söylenebilir. Türkiye’de ihracat ve ithalatın sektörel dağılımı yıllar itibarıyla şöyledir.

TABLO 14
TÜRKİYE’DE İHRACATIN SEKTÖREL DAĞILIMI

<u>ÜRÜN ADI</u>	<u>(Milyon \$)</u>		
	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
BİTKİSEL ÜRÜNLER	2 062	2 404	1 999
Pamuk	161	168	45
Tütün	416	563	309
Fındık	452	365	291
Kuru Üzüm	150	144	128
Diğerleri	881	1 162	1 224
HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	215	218	140
SU ÜRÜNLERİ	57	49	49
ORMANCILIK ÜRÜNLERİ	12	10	14
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI	331	285	264
SANAYİ ÜRÜNLERİ	10 280	10 624	12 246
İşlenmiş Tarım Ürünleri	940	1 212	1 337
Petrol Ürünleri	286	277	231
Çimento	76	110	138
Kimya Sanayii	615	463	491
Lastik ve Plastik	238	316	380
Deri ve Kösele Sanayii	749	620	567
Orman Ürünleri Sanayii	20	16	27
Dokuma ve Giyim Sanayii	4 060	4 327	5 268
Cam ve Seramik Sanayii	325	357	395
Demir ve Çelik Sanayii	1 612	1 451	1 558
Demir Dışı Metaller Sanayii	262	174	164
Madeni Eşya Sanayii	25	32	76

<u>ÜRÜN ADI</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
Makina Sanayii	205	231	321
Elektrikli Makina ve Cihazlar	439	532	591
Taşıt Araçları Sanayii	211	254	381
Diğerleri	209	245	316
TOPLAM	12 959	13 593	14 714

Kaynak: DİE, Haber Bülteni, Şubat 1993.

TABLO 15
TÜRKİYE'DE İTHALATIN SEKTÖREL DAĞILIMI

<u>ÜRÜN ADI</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
TARIM VE HAYVANCILIK	1 318	807	1 178
Buğday	386	22	13
Pirinç	63	41	100
Merinos Yünü	57	34	71
Diğerleri	811	709	992
MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI	3 989	2 991	3 054
Ham Petrol	3 518	2 456	2 632
Taş Kömürü	288	312	229
Diğerleri	181	223	193
SANAYİ ÜRÜNLERİ	16 994	17 247	18 637
<i>İŞLENMİŞ TARIM ÜRÜNLERİ</i>	1 401	1 172	1 138
Soya Yağı	58	56	69
D.Hayvansal ve Bitkis. Yağ.	200	287	304
Sigara	312	279	176
Diğerleri	830	548	589
<i>PETROL ÜRÜNLERİ</i>	804	962	864
<i>DİĞER SANAYİ ÜRÜNLERİ</i>	14 788	15 113	16 634
Çimento	45	21	18
Kimya Sanayii	2 451	2 463	2 625
Lastik ve Plastik	803	841	979
Deri ve Kösele Sanayii	124	117	132
Orman Ürünleri Sanayii	20	22	26
Dokuma ve Giyim Sanayii	579	557	729
Cam ve Seramik Sanayii	182	181	195
Demir ve Çelik Sanayii	1 931	2 010	2 117

<u>ÜRÜN ADI</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
Demir Dışı Metaller Sanayii	537	451	425
Madeni Eşya Sanayii	105	120	135
Makina Sanayii	3 754	3 756	4 042
Elektrikli Mak. ve Cihazlar	1 570	1 858	1 746
Taşıt Araçları Sanayii	1 603	1 558	2 238
Diğerleri	1 079	1 558	2 238
TOPLAM	22 302	21 047	22 870

Kaynak: DİE, Haber Bülteni, Şubat 1993

Türkiye'nin dış ticaretinin ülkelere göre dağılımına bakıldığında, OECD ülkelerinin önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkeleri sırasıyla İslam ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri izlemektedir. Türkiye 1992'de ihracatının % 63.5'ini OECD Ülkelerine, % 18.9'unu İslam Ülkelerine, %4.4'ünü Doğu Avrupa Ülkelerine, % 4.7'sini BDT'ye yapmıştır. İthalatının ise % 67.5'ini OECD ülkelerinden, %14.9'unu İslam Ülkelerinden, % 4.3'ünü Doğu Avrupa Ülkelerinden, %5.4'ünü BDT'den, %7.9'unu diğer ülkelerden gerçekleştirmiştir³⁶.

TABLO 16

TÜRKİYE' NİN DIŞ TİCARETİNİN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

<u>ÜLKELER</u>	<u>İTHALAT</u>			<u>İHRACAT</u>		
	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1992</u>
OECD Ülkeleri	14 224	14 070	15 437.8	8 809	8 855	9 348.0
İslam Ülkeleri	3 854	3 188	3 414.7	2 498	2 729	2 783.6
Doğu Avr. Ülk.	2 234	2 024	976.4	1 003	1 151	646.2
BDT			1 235.2			684.2
<i>Rusya Feder.</i>			1 036.4			441.9
<i>Türk Cumhur.</i>			97.0			186.7
<i>Diğerleri</i>			101.8			55.6
Diğer Ülkeler	1 989	1 763	1 806.6	648	856	1 251.1
TOPLAM	22 302	21 046	22 870.7	12 959	13 593	14 713.1

Kaynak: DPT, Yıllık Rapor, 1992.

³⁶"Haber Bülteni", DİE, Ankara 1993, s.3.

1992 Yılına kadar BDT ülkeleri SSCB olarak Doğu Avrupa ülkeleri başlığı altında incelenmiştir. Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye' nin ithalat ve ihracatı içinde paylarının çok yüksek olmadığı görülmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin tek tek ülke olarak Türkiye ile dış ticaretleri daha sonraki bölümde incelenecektir.

2.3.2. Türk Cumhuriyetlerinin Üretim ve Dış Ticaret ile İlgili Özellikleri

1991 tarihinde bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerinde uygulamaya konan hükümet politikalarının temel amacı pazar ekonomisine göre yeniden yapılanmayı sağlayarak, ortak yatırımlar yolu ile yabancı sermayenin cezbedilmesi olarak özetlenebilir. Ülkeler geri olan üretim yapılarını geliştirmeye çalışmakta, tarımsal yapıya ve doğal kaynaklara dayanan ekonomik özelliklerini sanayi yapıya dönüştürmeye çalışarak, üretim yapılarını yeniden düzenlemeye çalışmaktadırlar.

2.3.2.1. Azerbaycan'ın Üretim ile ilgili Özellikleri³⁷

Azerbaycan'da iktisadi gelişme ve kapitalist kesimin ortaya çıkışı XIX.yy sonu ve XX.yy başlarında gerçekleşmiştir. XIX.yy ikinci yarısında ve XX.yy başlarında Azerbaycan'da Çarlık Rusyası'nın sınırlayıcı kurallarına ve sömürgeci tutumuna rağmen, ulusal önem taşıyan büyük işletmeler ortaya çıkmıştır. Bu hususta, Azeri halkının hayat standardını artırarak, kültürel gelişmeye ve öğretim seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur.

Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında otarşi sorununa mahkum olmayan, kendi kendine yetebilecek kapasitede olan Cumhuriyetlerden biri de Azerbaycan'dır. Ancak Azerbaycan merkezi planlama stratejisi nedeniyle tarımsal ürün üretmeye zorlanmış ve bir tarım ülkesi haline gelmiştir. Bu nedenle ülkede petrokimya sanayinin dışında ağır sanayi fazla gelişmemiştir. Ancak bir takım hafif sanayi tesisleri bulunmaktadır. Söz konusu tesisler

³⁷Bu özellikle ilgili olarak DEİK, İGEME, İTO ülke raporları ve IMF Economic Review Azerbajjan'dan yararlanılmıştır.

çağdaş teknolojiden çok uzak, yeni teçhizat ve teknoloji transferine muhtaçtır.

Sovyetler Birliği dağılmadan çok kısa bir süre öncesine kadar Azerbaycan'da iç ve dış ticaret merkezden yönlendirilmekteydi. Ancak 1989 yılından sonra ekonomik faaliyetlerini kendi tasarrufları doğrultusunda değerlendirebilmiştir. Ancak Cumhuriyetler arası ticari bağımlılığın son derece yüksek olmasından dolayı 3. ülkelerle belirgin bir ticari ilişkiye girilememiştir.

Azerbaycan'ın 1991 yılında GSYİH Miktarı 22.41 milyar Rubledir. GSYİH'nin %26.1' i tarım, %54.2' si ise sanayi sektörü tarafından yaratılmıştır. Net Maddi Üretimin sektörel dağılımında en büyük pay sanayiye aittir.

TABLO 17

AZERBAYCAN' DA NET MADDİ ÜRETİMİN SEKTÖREL DAĞILIMI

<u>SEKTÖRLER</u>	<u>1990 YILI</u>		<u>1991 YILI</u>	
	<u>MİLYON RUBLE</u>	<u>% PAY</u>	<u>MİLYON RUBLE</u>	<u>% PAY</u>
Tarım	4 014	37.5	4 636	26.1
Sanayi	3 727	34.8	9 625	54.2
İnşaat	1 255	11.7	1 877	10.6
İletişim ve Ulaştırma	555	5.2	519	2.9
Diğerleri	1 161	10.8	1 095	6.2
Toplam	10 712	100	17 752	100

Kaynak: İTO, Azerbaycan Ülke Raporu, Haziran 1992.

Net Maddi ürün miktarında 1991 yılında, bir önceki yıla nazaran %70'lere yakın bir artış meydana gelmiştir. Ancak bu artış fiyatların serbest bırakılması üzerine artan enflasyonla bağlantılıdır.

Azerbaycan 1920 ihtilalinden sonra SSCB'nin merkezi planlama stratejisi gereği önceleri bir tarım ülkesi olma yolunda ilerlerken, ülkede elde edilen bu tarım ürünlerinin işlenmesi gündeme gelince hafif sanayi gelişmiştir.

Petrol, doğalgaz, kurşun, çinko demir, bakır cevheri, aliminyum gibi hammaddelerin büyük oranlarda bulunması son yıllarda ağır sanayilerinde gelişmesine etkili olmuştur. Eski Sovyetler Birliğinde imal edilen petrol arama ve çıkarma makina ve teçhizatının %70'i Azerbaycan'da yapılmakta ve 35

yabancı ülkeye aynı zamanda ihraç edilmektedir. Büyük ve çeşitlilik arz eden sanayinin temelini enerji, imalat ve kimya gibi ağır sanayi dalları oluşturmaktadır. Kimyasal gübre, yakıt, tarım ilaçları, makina yağları, yapay kauçuk ve plastik sanayileri de mevcuttur.

Azerbaycan ayrıca soğuk tekniğinde uzmanlaşmış bir ülkedir. Yılda ortalama 3000 adet frigorifik treyler, 300 000 adet ev tipi soğutucu ve 400.000 adet civarında klima üretilebilmektedir.

TABLO 18
AZERBAYCAN'IN BAŞLIÇA SANAYİ ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

<u>ÜRETİM</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>
Elek.Enerji	Milyar kw/yıl	23.2	23.3
Petrol	Günde 1000 Varil	240	225
Rafine Edil.Petrol	Günde 1000 Varil	313	304
Doğalgaz	Milyar m ³ /yıl	11	-
Demir Cev.	Milyon Ton/Yıl	1	-
Çelik	Bin Ton	501	462
Çelik Borular	Bin Ton	453	411
Petrol Çık. Ekip	Bin Adet	5.2	4.1
Delici Ekipman	Bin Adet	73	73
Pompalama Ekip.	Bin Adet	527	462
Elektrik Motorları	Bin Adet	4 860	3 761
Transformatör.	Bin kw amp	1 996	1 883
Yağ. Geçirme. Beton	Milyon m ³	1 295	1 089
Tuğla	Milyon Adet	1 317	1 117
Çatı Biriketleri	Milyon Adet	66	78
Gübre	Bin Ton	212	189
Haşere İlacı	Bin Ton	2.1	6.7
Sulfrik Asit	Bin Ton	603	552
Kostik Soda	Bin Ton	160	171
Sulfanol	Bin Ton	130	118
Metal Aletler	Bin Adet	1 948	724
Çanak Çömlek	Bin Adet	2.1	26.1
Radyo	Bin Adet	6	7

<u>ÜRETİM</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>
Klima	Bin Adet	309	295
Vantilatör	Bin Adet	134	93
Bisiklet	Bin Adet	130	103
Çocuk.Mobilyaları	Bin Adet	372	259
Deterjan	Bin Ton	81.5	76.1
Sabun	Bin Ton	43	24.8
Kereste	Bin m ³	126	56

Kaynak: IMF Economic Review Azerbaijan, March 1992

Azerbaycan'da petrol üretimi ülkenin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Bölgedeki petrol rezervleri ülkeyi kısa zamanda petrol zengini ülkeler arasına sokacak niteliktedir. Yaklaşık olarak yılda 15 milyon ton petrol çıkarılmaktadır. Bakü petrolü içerdiği daniste ve oktan bakımından dünya petroleri arasında birinci planda yer almaktadır. Ayrıca Azerbaycan petroleri içerisinde naftalan diye anılan ve tıpta kullanılan bir özel petrol türünde mevcuttur. Üretilen petrolün 65'i denizden çıkarılmaktadır. Petrol üretimi ile birlikte petrole bağlı çeşitli sanayi dalları gelişmiştir. Petrol makinalarının üretimi, sentetik etil ve izopropil spritleri, sultanal, plastik maddeler ve modeller, sentetik katranlar, mineral gübre, bitki koruma maddeleri, iyot, kükürt turşusu, kauçuk sodası, kauçuk oto lastiği, lastik teknik mamulleri, şişeliler üretimi gibi.

Azerbaycan çok çeşitli ve zengin madenlere ve minerallere sahiptir. Bunlar bakır, demir, kobalt, kurşun, alüminyum, kömür, natriyum sülfat, göl ve kaya tuzları, az miktarda altın ve gümüşdür.

Azerbaycan tarım, deniz ürünleri, hayvancılık ve orman ürünleri bakımından da zengindir. Özellikle pamuk üretimi çok yaygındır. Pamuk petrol ile birlikte ekonominin temelini oluşturur. BDT'de üretilen pamuğun %90'ı Orta Asyadaki Cumhuriyetlerden elde edilir. Azerbaycan pamuk üretimiyle bu cumhuriyetler içinde önemli bir yere sahiptir. Çay ve tütün üretiminde gelişmiştir ama bu ürünlerin önemli bir kısmı işlenmek üzere diğer Cumhuriyetlere gönderilmektedir. Üzüm bağcılığında önemli bir yer tutar. Genellikle şaraplık üzüm üretilmektedir. Yılda üretilen 100.000 ton şaraplık üzüm işlenerek 750

milyon litre şarap elde edilmektedir. Ama bu şaraplar yeterli ambalaj olmadığı için şişelenip dağıtılmak üzere demiryolu taşımacılığı ile diğer Cumhuriyetlere gönderilmektedir. Elverişli iklim koşullarının ve mevcut sulama imkanlarının tarımı olumlu yönde etkilediği Azerbaycan'da meyvecilik sebzeçilik ve ipekçilikte gelişmiştir. Bütün dünyada "Rus havyarı" olarak tanınan kara havyar, Azerbaycan'ın önemli bir gelir kaynağıdır. Yılda 18 ton (Dünya üretiminin %80'i) kadar elde edilen bu ürünün büyük bir bölümü ihraç edilmektedir.

Azerbaycan'da örgütlü bir tarım altyapısı mevcuttur. Üretim Sovhoz adı verilen Devlet Üretim Çiftlikleri ile Kolhoz denilen Kollektif Çiftlikler tarafından gerçekleştirilmektedir. Azerbaycan'ın başlıca tarımsal ürünler üretimi Tablo 19'da verilmiştir.

TABLO 19
AZERBAYCAN'IN BAŞLICA TARIMSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>	<u>Bin Ton</u> <u>1991</u>
Tahıl	861	1 414	1 348
Pamuk	581	543	540
Tütün	50	53	56
Patates	184	185	191
Diğer Sebzeler	915	856	820
Üzüm	1 057	1 196	1 152
Karpuz	64	68	68
Diğer Meyveler	480	367	496
Çay	33	31	27

Kaynak: IMF Economic Review Azerbaijan, May 1992.

Ülkede hayvancılık ülke ihtiyacını giderecek şekilde gelişmiştir. 15 milyon sığır ve 5 milyon koyun mevcuttur. Azerbaycan'da 90-100 çeşit balık vardır.

2.3.2.2. Azerbaycan'ın Dış Ticareti³⁸

Sovyetler Birliği dağılmadan çok kısa bir süre öncesine kadar Azerbaycan'da iç ve dış ticaret merkezden yönlendirilmekteydi. Mevcut sanayi tesislerinde kullanılan teknoloji eski olup verimlilik çok düşük olduğundan üretilen malların %80'i hammadde ve yarı mamul şeklindedir. Bu tesislerin dünya pazarlarındaki rekabet koşullarına göre modernize edilmesi zorunludur. Hammaddesini işlemeyen çok ucuza satmak ve onları işlenmiş olarak çok pahalıya geri almak zorunda olan Azerbaycan GSMH'sından kendisine bırakılan az bir paylada ithalatını finanse etmek durumundaydı. Azerbaycan 1989 yılından sonra ekonomik faaliyetlerini kendi tasarrufları doğrultusunda değerlendirebilmiştir. Ancak Cumhuriyetler arası ticari bağımlılığın çok yüksek olmasından dolayı 3. ülkelerle belirgin bir ticari ilişkiye girilememiştir.

Ülkenin BDT dışı ithalatının toplam içindeki oranı 1991 yılında %17 olmuş, 1992'de de %16 olacağı tahmin edilmektedir. İhracat açısından da 1991 yılı için %14 olmuş, 1992 yılı içinde %15 hedeflenmiştir.

TABLO 20

AZERBAYCAN'IN İTHALAT VE İHRACATI

	BDT İÇİ(Milyon Ruble)		BDT DIŞI(Milyon\$)	
	<u>1991 Ger.</u>	<u>1992 Tah.</u>	<u>1991 Ger.</u>	<u>1992 Tah.</u>
İthalat	7 031.2	7 787	1 199.6	1 356.2
İhracat	8 038.4	7 357.5	1 132.1	1 111.8
Dış Tica. Den.	1 007.2	-430.1	-67.5	-144.4

Kaynak: Oktay Güvemli (28.4.1992 Dünya Gazetesi)

Azerbaycan'ın dış ticarete konu olan sanayi mallarının ithalatı ve ihracatı ise 1991 yılında şu şekilde gerçekleşmiştir.

³⁸Bu özellikle ilgili olarak DEİK, İGEME, İTO Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

TABLO 21
AZERBAJCAN'IN DIŞ TİCARETE KONU ÜRÜNLERİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İTHALAT</u>	<u>İHRACAT</u>
Elektrik Enerjisi	Milyon kws.	-	610
Ham Petrol	Bin Ton	5700	-
Doğalgaz	Milyar m ³	8	-
Rafine Petrol	Bin Ton	6	10 490
Kütük Demir	Bin Ton	705	-
Çelik Boru	Bin Ton	394	535
Renkli Aliminyum	Ton	47 979	53 251
Gübre Hammaddesi	Bin Ton	37	-
Öteki Gübre Hammad.	Bin Ton	13	35
Poliyeten	Bin Ton	5	58
Kauçuk Hammaddesi	Ton	12 234	-
Katran	Ton	14.53	-
Oto Lastik	Bin Adet	277	795
Taşıt Aracı	Adet	16 490	2 963
İnşaat ve Yol Bak. Mak.	Adet	1 977	1 991
Tezgahlar	Adet	755	460
Kablo	Km	3 657	14 759
Çimento	Bin Ton	576	-
Kereste	Bin m ³	208	-
Klima	Bin Adet	-	358
Soğutucu	Ev Tipi Bin Adet	42	355
Pamuk Elyafı	Ton	7 550	156 000
Yün	Ton	4 349	4 500
Kumaş	Milyon m ²	133	115
Buğday	Bin Ton	1 530	-
Et ve Et Ürünleri	Bin Ton	39	-

Kaynak: Oktay Güvemli (28.4.1992 Dünya Gazetesi)

Dış ticaret konusunda en çok Rusya ve Ukrayna ile muhatap olan Azerbaycan'ın Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkisinin düşük seviyede olduğu görülmektedir. Sadece Kazakistan'dan önemli petrol alımı vardır. Bu da

Azerbaycan'daki rafineri kapasitesinin kendi üretiminden fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Türkmenistan ile olan ticari ilişkide doğalgaz alımına, rafine petrol satımına dayanmaktadır.

Azerbaycan büyük boyutlarda buğday ithal etmektedir. 1991 yılından beri yoğun bir biçimde üzüm bağları sökülme ve bu topraklar buğday üretimine tahsis edilmektedir.

Azerbaycan'ın 1992 yılındaki ihracatı hedeflenenin üzerinde gelişmekte olduğundan dış ticaret dengesinin +1.007 milyon dolar fazla vereceği tahmin edilmektedir. Bu dış ticaret fazlası BDT üyeleri ile yapılan ticaret sonucunda ortaya çıkmaktadır. BDT dışı ülkelerle yapılan ticarete, ticaret dengesi 67 milyon dolar açık vermekte ve 1992 yılı için bu miktarın iki katını aşarak 144 milyon dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir. BDT dışına satılan mallar arasında ilk sıraları rafine petrol ürünleri, pamuk elyafı ve alüminyum profiller almaktadır.

2.3.2.3.Kazakistan'ın Üretim ile İlgili Özellikleri³⁹

Geleneksel göçebe yaşam biçiminden büyük ölçüde uzaklaşmış olan Kazakistan'ın ekonomisi makinalaşmış bir tarımın yanısıra başta madencilik ve taş ocakçılığı olmak üzere gelişmiş bir sanayiye dayanır. Kazakistan'ın yıllar itibariyle Net Maddi Üretimi 1986-1987 yıllarında aynı iken, sonraki yıllarda çok az bir miktarda artış göstermiş, BDT'ye göre payı hesaplandığında ise giderek azalmıştır. Öte yandan Türk Cumhuriyetleri içinde Net Maddi Üretimde BDT'deki payları açısından Kazakistan yaklaşık dört kat fazladır. Tablo 22'de yıllar itibariyle NMÜ değerleri BDT Net Maddi Üretimi içindeki payları görülmektedir.

³⁹Bu özelliklerle ilgili olarak ETİBANK, İGEME, DEİK, Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

TABLO 22
KAZAKİSTAN' IN NET MADDİ ÜRETİMİ VE BDT İÇİNDEKİ PAYI

<u>Yıllar</u>	<u>NMÜ(Milyar Ruble)</u>	<u>BDT % Payı</u>
1986	25.0	4.26
1987	25.0	4.17
1988	26.9	4.26
1989	28.4	4.22

Kaynak: DEİK Ülke Raporu, KAZAKİSTAN, Eylül 1992.

Kazakistan'ın 1971-1985 yılları arasındaki NMÜ artış hızı %4.4 olurken 1986-1989 dönemlerinde %1.9 olmuştur. Bu düşüş SSCB'de yaşanan yeniden yapılanma hareketlerine bağlanabilir. Kazakistan Türk Cumhuriyetleri içinde, SSCB'de bu dönemde yaşanan ekonomik darboğaz ve dağılma sancularından en fazla etkilenen ülkedir. Net Maddi Üretimin yaratılmasında sektörlerin aldıkları paylar ise şöyledir:

TABLO 23
KAZAKİSTAN'DA SEKTÖRLERİN NET MADDİ ÜRETİMDEN
ALDIKLARI PAYLAR

<u>Sektörler</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>% Pay</u>
Tarım	31.00
Sanayi	28.00
İnşaat	16.00
Ulaşım - İletişim	10.00
Diğer	15.00

Kaynak: TOBB, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Nisan 1992

Kazakistan ekonomik kaynaklar itibariyle Türk Cumhuriyetleri arasında en güçlü ülke konumuna sahiptir. Ekonomisi ağırlıklı olarak, petrol, demir dışındaki metaller ve kömür gibi madencilik ürünleri ve önemli miktarda ki elektrik enerjisi üretimine dayanmaktadır. Kazakistan'ın sanayi üretimi şöyledir:

TABLO 24
KAZAKİSTAN'IN SANAYİ ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

<u>Ürün</u>	<u>Birim</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>Üretim</u>
Elektrik Enerjisi	Milyar kwh	89.5
Petrol	1000 Varil	500
Kömür	Milyon Ton	138
Pik Demir	Milyon Ton	52
Çelik	Milyon Ton	68
Doğalgaz	Milyar m ³	7
Demir Cevheri	Milyon Ton	236
Tarım Alet Mak.	Milyon Ruble	399
Çimento	Milyon Ton	108
Gübre	Milyon Ton	17
Demir Dışı Metaller	Milyon Ton	77.7
Pamuklu Kumaş	Milyon Mt	144
Yünlü Kumaş	Milyon Mt	22.8
İpekli Kumaş	Milyon Mt	45.8
Hazır Giyim	Milyon Ruble	1.064
Trikotaj	Milyon Adet	118
Çorap	Milyon Çift	83
Deri Giyim	Milyon Adet	34.1
Mobilya	Milyon Ruble	363
Çamaşır Makinası	Bin Adet	367
Radyo - Teyp	Bin Adet	74
Porselen Ürünleri	Milyon Ruble	41.4
Cam Eşya	Milyon Ruble	2.2
Mutfak Eşyası	Milyon Ruble	164
Bisiklet + Motor	Bin Adet	339

Kaynak: TOBB, Türk Cumhuriyetleri Ülke Raporları, Nisan 1992
İGEME, Ülke Profili, KAZAKİSTAN, 1992, S.2

Kazakistan doğal kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Dağılımadan önce Kazakistan SSCB'nin hammadde ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktaydı. Kazakistan BDT'nin hatta dünyanın üçüncü büyük

kömür yataklarına sahiptir. Kömür yataklarının önemli bölümü Çimkent ve Akmolinsk bölgesindedir; bunun yanında 50 milyar ton kok kömürü kapasitesine sahip Karaganda kömür sahası Kazakistan'ın en büyük kömür rezervlerini oluşturmaktadır. Kazakistan kömürün yanında dikkate değer petrol ve gaz rezervlerine sahiptir. Petrol ve doğal gaz üretiminde kısa zamanda dünya piyasalarında söz sahibi konuma geleceği beklenmektedir⁴⁰.

BDT'nin petrol üretiminin %4.2'si, kömür üretiminin %18.7'si, elektrik enerjisi üretiminin %5.2'si ve demir dışı metaller üretiminin %57.1'i Kazakistan tarafından karşılanmaktadır. Kazakistan 10 milyon tonluk rezerve sahip olduğu bakır madeni üretiminde eski SSCB bakırının %74'üne sahiptir. Ayrıca birliğin altın üretiminin %6-7'si ve gümüş üretiminin %50'sinden fazlası Kazakistan'da üretilmektedir. Kurşun ve çinko üretiminde de birliğin ihtiyacının %50'sinden fazlasını karşılamaktadır⁴¹.

Kazakistan toprakları BDT'nin tarıma elverişli arazisinin yaklaşık üçte birini kapsamaktadır. Yağışlar ancak doğu ve güneydoğu kesimlerdeki dağların eteklerinde yeterli olduğundan; burada yer yer tarıma elverişli alanlara rastlanılmaktadır. Son yıllarda sulama projelerinin gerçekleşmesiyle yeni tarım alanları kazanılmıştır. Bu alanlarda en çok buğday, baklagiller, patates, pamuk, ayçiçeği, şeker pancarı, pirinç, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Kişi başına net tarım üretiminde BDT Cumhuriyetleri arasında yedinci sırada olan Kazakistan'ın başlıca tarımsal ürünler üretimi 1990 yılı itibariyle şöyledir:

TABLO 25
KAZAKİSTAN'IN TARIMSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ

<u>Ürünler</u>	<u>Birim</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>Üretim</u>
Pamuk	Milyon Ton	3
Et	Bin Ton	840
Süt ve Süt Ürünleri	Bin Ton	3 224
Yumurta	Milyon Adet	2 543
Un	Bin Ton	1 968
Arpa	Bin Ton	364

⁴⁰"Kazakistan", KEİB / BDT Araştırma Dizisi No:3, İTQ.Ya.No:1992-25, s.20.

⁴¹"Kazakistan Ülke Profili", İGEME, S.2, 1992, s.1.

<u>Ürünler</u>	<u>Birim</u>	<u>Üretim</u>
Makarna	Bin Ton	132
Şeker	Bin Ton	319
Ekmekçilik Ürünleri	Bin Ton	258
Balık	Bin Ton	43.1
Balık Konserve	Bin Ton	10.1
Margarin	Bin Ton	71.4
Ayçiçek Yağı	Bin Ton	57
Sebze	Bin Ton	12.3
Sebze Konserve	Bin Ton	676
Meyve	Bin Ton	96.8
Patates	Bin Ton	571

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, KAZAKİSTAN, 1992, S.2.

1990 yılında 15 800 milyar Ruble tarımsal üretimi olan Kazakistan'ın bu üretimi BDT'nin de toplam tarımsal üretiminin %6.1'ini oluşturmaktadır. Tahıl üretimi (Buğday, arpa , yulaf) tarımsal üretim içinde en büyük yeri tutar. 1990 yılında 18 887 000 ton tahıl üretimi yapılmıştır. Topraklarının %66.4'ü tahıl üretimine ayrılmıştır. Tarım ürünleri üretimi içinde tahıl üretimi %12 payla ilk sırayı alırken %7.5 payla et üretimi ikinci sıradadır⁴².

Kazakistan'daki geniş çayır ve otlaklar, Kazakistan'ın hayvancılık ve besicilik konusunda da önemli bir yer tutmasını mümkün kılmaktadır. BDT üyeleri içindeki otlak alanların %45'i Kazakistan sınırları içindedir. Kazakistan'da faaliyette bulunan 500'e yakın kollektif çiftlik ve 1500'den fazla devlet çiftliğinde 9.8 milyon baş sığır; 3.3 milyon baş domuz; 36.2 milyon baş koyun ve keçi; 59.3 milyon baş kümes hayvanıyla; 1.6 milyon baş at mevcuttur. Dağıstan ile Hazar Denizi kıyılarında balıkçılık gelişmiştir. Orman alanı ise Kazakistan' da yok denecek kadar azdır.

2.3.2.4.Kazakistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri⁴³

SSCB dağılmadan önce, Kazakistan'da dış ticaret genellikle merkezietçi bir yapıya sahip olup, kontrol altında yapılmaktaydı. Dağılmadan

⁴²TOBB, Türk Cumhuriyetleri Ülke Raporları, Nisan 1992, s.4.

⁴³Bu özellikle ilgili olarak DEİK, İGEME, TOBB, Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

sonra merkeziyetçi yapıdan vazgeçilerek yeni düzenlemelere gidilmeye başlanılmıştır. İhtiyaçlarının çoğunu ithalat yoluyla karşılamaktadır. Topluluk içinde yıllardır uygulanan iş bölümü sonucu, sadece belirli sanayinin geliştiği ülkede ithalat NMÜ'nün %60'ıdır. Bu nedenle Kazakistan hem Cumhuriyetler ile hem de dış dünya ile yaptığı ticarete açık vermektedir. BDT içinde topluluğun en fazla dış ticaret açığı veren ülkesi durumundadır⁴⁴. Kazakistan'ın Cumhuriyetler arası ve BDT dışı ülkelerle ticareti şöyledir

TABLO 26

KAZAKİSTAN'IN BDT İÇİ VE BDT DIŞI TİCARETİ*Milyar Ruble, 1989*

	<u>İç</u>	<u>Dış</u>	<u>Toplam</u>
İthalat	13.7	2.7	16.4
İhracat	8.3	0.8	9.1
Ticaret Dengesi	-5.4	-1.9	-7.3
Ticaretin NMÜ'deki %'si	4.7	19.6	29.5
Genel Denge	-14.5	-5.1	-34.2

Kaynak: KEİB / BDT Araştırma Dizisi No: 3, KAZAKİSTAN, ITO Ya. No:1992 - 25

Tablodan da görülebileceği gibi, Kazakistan ithalatının 13.7 milyar Rublesini diğer BDT Cumhuriyetlerinden, ancak 2.7 milyar Rublesini dış alemden karşılamaktadır. İhracat rakamları da aynı durumu göstermektedir. Yarattığı NMÜ'nün 9 milyar Rublelik kısmının 8.3 milyarını BDT Cumhuriyetlerine 0.8 milyar rublelik kısmını da dış aleme ihraç etmektedir. İthalat ve İhracat dengesi ise 1989 yılı rakamlarına göre, Cumhuriyetler arasında -5.4, dış alemlerle olan ticaretinde ise -1.9 milyar ruble açık vermektedir. Dış ticaretin net maddi ürüne oranı ise %29.5'tir. Kazakistan'ın başlıca maddeler itibarıyla Cumhuriyetler arası ticareti ise şöyledir.

⁴⁴"Türk Cumhuriyetleri Ülke Raporları", IQBB, Mayıs 1992, s.8.

TABLO 27
KAZAKİSTAN'DA BAŞLICA MADDELER İTİBARIYLA
CUMHURİYETLERARASI TİCARET

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İHRACAT</u>	<u>İTHALAT</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>DENGE</u>
Kağıt	Bin Ton	1.0	140.0	-139.0
Kumaş	Milyon Mt.	80.0	360.0	-280.0
Örgü Giyim	Milyon Adet	-	25.0	-25.0
Deri Ayakkabı	Milyon Çift	-	20.0	-20.0
Otomobil	Bin Adet	-	25.0	-25.0
Trikotaj	Milyon Adet	0.2	12.8	-12.6
Çorap	Milyon Çift	0.1	40.1	-40.0
Deri Giyim	Milyon Adet	0.6	18.8	-18.2
Mobilya	Milyon Ruble	0.3	146.5	-146.2
Buzdolabı	Bin Adet	-	206.3	-206.3
Çamaşır Makinası	Bin Adet	13.7	145.7	-132.0
Televizyon	Bin Adet	-	369.4	-369.4
Radyo - Teyp	Bin Adet	15.2	222.1	-206.9
Porselen Ürünleri	Milyon Ruble	2.8	45.9	-43.1
Cam Eşya	Milyon Ruble	-	30.9	-30.9
Mutfak Eşyası	Milyon Ruble	-	236.9	-236.9
Bisiklet - Motor	Bin Adet	40.6	846.8	-806.2
Et	Bin Ton	181.6	13.5	-168.1
Süt ve Süt Ürünleri	Bin Ton	32.7	180.4	-147.7
Yumurta	Milyon Adet	144.7	14.3	-130.4
Un	Bin Ton	233.6	11.3	-212.3
Arpa	Bin Ton	155.4	58.4	97.0
Makarna	Bin Ton	-	6.7	-6.7
Şeker	Bin Ton	20.4	164.7	-144.3
Balık	Bin Ton	4.0	85.2	-81.2
Balık Konserve	Bin Ton	0.7	95.9	-95.2
Margarin	Bin Ton	0.1	22.4	-22.3
Ayçiçek Yağı	Bin Ton	2.0	50.2	-48.2
Patates	Bin Ton	1.1	33.9	-32.8
Meyve	Bin Ton	7.2	11.0	-3.8
Sebze	Bin Ton	55.0	50.9	4.1

Kaynak: DEİK, Bülletin, KAZAKHSTAN, May 1992.

Tablodan da görülebileceği gibi Kazakistan dış ticaretinde oldukça büyük açıklar vermektedir. Kazakistan 300 çeşit mal ihracatçısıdır. Bu da gözönüne alınırsa Kazakistan için dış ticaretin geliştirilmesinde temel amaç ihracatın artırılabilmesidir. Bunun için Kazakistan, hem ürettiği ürünlerin ihracatını, hem de üretimini daha etkin gerçekleştirebilmesi için teknoloji transfer etmelidir. Kısa vadede Kazakistan özellikle, ilaç, tıbbi araç gereç, giyim ve hafif endüstriyel ürünlerin ithalatına öncelik vermektedir. Uzun vadede ise ihracatın kalkındırılmasına yardımcı olacak endüstrilerden ve maden endüstrilerinin teknolojik düzeyinin yükseltilmesine yönelik ithalatı özendirilmektedir. Kazakistan'ın başlıca mamül üretiminin dış ticareti şöyledir:

TABLO 28
KAZAKİSTAN'DA BAŞLICA ÜRÜNLERİN DİŞ TİCARETİ

<u>Ürünler</u>	<u>Birim</u>	<u>İthalat</u>	<u>1990 Yılı</u>	
			<u>BDT İçi İhracat</u>	<u>BDT Dışı İhracat</u>
Çimento	Bin Ton	389	853	3
Kimyasal Gübre	Bin Ton	242	983	21
Plastik	Bin Ton	94	187	11
Lokomotif	Bin Ton	2 079	3 286	636
Kömür	Bin Ton	12 117	53 678	170
Lastik	Bin Adet	2 405	1 912	1
Dikiş Makinası	Bin Adet	2 476	-	-
Tarım Makinaları	Adet	6 872	-	-
Demir Yolu Mak.	Adet	1 538	1 009	105
Traktör	Adet	23 013	23 437	53
Yolcu Arabaları	Adet	46 312	-	-
Metalurji Mak.	Adet	3 431	1 303	484
Kamyon	Adet	36 831	-	-
Hafif Ekipmanlar	Milyon Ruble	40.3	0.4	-
Hizmet Sek. Mak. ve Ekipmanları	Milyon Ruble	21.6	13.8	-
Kereste		2 818	1	-

Kaynak: DEİK Bülleten, KAZAKHSTAN, May 1992

Kazakistan ihraç ettiği 300 çeşit malı yaklaşık 80 ülkeye satmaktadır. Bu sözkonusu 80 ülkeden % 55' ini gelişmiş ülkeler, % 36' sını da eski sosyalist ülkeler oluşturmaktadır. Geriye kalanı da öteki ülkeler oluşturmaktadır ki Türkiye bunların içindedir. Cumhuriyetin temel ticari ortakları diyebileceğimiz BDT Cumhuriyetleri dışındaki ortakları Çin, Kıbrıs, İngiltere, İsviçre, Almanya ve Amerika'dır (Dağılan Yugoslavya'da bu listeye dahildir)⁴⁵. Türkiye ile ticari ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmaktadır.

2.3.2.5.Özbekistan'ın Üretim ile İlgili Özellikleri⁴⁶

Özbekistan 1991 yılı başından itibaren ekonomik işlerini kendi tasarrufları doğrultusunda değerlendirmeye başlamıştır. Cumhuriyette uygulamaya konan hükümet politikalarının temel amacı pazar ekonomisine göre yeniden yapılanmayı sağlamaktır. Özbekistan'da milli gelir değerlerinde 1980 sonrasında düşüş gözlenmektedir. Gerçekleşen milli gelirin büyüme oranı 1976-1980 döneminde %5.7 iken, 1981-1985 döneminde %3.0, 1986-1990 döneminde %3.1 olmuştur. Maddi ürün alanlarındaki safi ürün tutarı olarak hesaplanan milli gelirin 1990 değeri 23.3 milyar Rubledir. 1980 yılı baz alındığında milli gelir artışı ve ekonomi sahalarına göre dağılımı yıllar itibariyle şu şekilde olmuştur.

TABLO 29
ÖZBEKİSTAN MİLLİ GELİRİ

	<i>1980 = 100</i>				
	<u>1985</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>
Elde Edilen Milli Gelir	116	116	127	130	135
<i>Sektör Dağılımı</i>					
Sanayi	129	131	143	161	169
Tarım	91	88	98	95	98
İnşaat	102	108	121	116	111
Ulaşım, Telekomünikasyon	133	122	129	131	170
Ticaret, Maddi-Teknik					
Temin, Tedarik vs.	135	135	142	148	150
Kişi Başına Düşen	101	96	103	103	105

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, ÖZBEKİSTAN, Nisan 1992.

⁴⁵"Kazakhstan" DOING BUSINESS WITH EASTERN EUROPE, BUSINESS INTERNATIONAL LIMITED, September 1992, s.17.

⁴⁶Bu özellikle ilgili olarak İGEME, DEİK, TOBB Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

Tarım alanında yaratılan milli gelirin bir kısmı, zirai-sınai tesislere ve aynı şekilde hafif sanayiye dahil edilen gıda sanayi ve maddi üretimin diğer sahalarındaki dolaşımdan ve kardan alınan vergiler şeklinde gerçekleşmektedir. Yaratılan milli gelirin 4/5'i tüketim için kullanılmaktadır. Konut, sosyal-kültürel tesisler yapımı için kullanılan araçlarda dahil olmak üzere milli gelirin %94'ü kamu yararına; geri kalan kısımda genel devlet ihtiyaçları için kullanılmaktadır.⁴⁷

Bağımsızlık hareketlerinin başlaması ve ilanından sonra ağırlığını olanca gücüyle hissettiren ekonomik kriz nedeniyle 1990 yılından itibaren üretim faaliyetlerinin her alanında önemli düşüşler gözlenmektedir. Ancak, tarım ve yeraltı zenginliklerine güvenen Özbekistan'da, petrol, altın, mermer, granit ve diğer yeraltı varlıklarının değerlendirilmesi, tarım ve tekstil makinaları, elektronik parçalar üretiminde kısa bir sürede tam kapasiteye ulaşılmasından elde edilecek üretim fazlalarının değerlendirilmesi ile Cumhuriyetin darboğazı aşarak 5 yıl içinde Dünya ekonomisinde kredisi olan ülkeler arasına gireceği, ülkedeki genel kanıdır⁴⁸.

Özbekistan Orta Asya'nın en önemli makina ve ağır donanım üreticisidir. Uçak sanayisinde olan Özbekistan, tarımsal makina üretiminde uzmanlaşmıştır. Başlıca sanayi ürünleri üretim miktarı Tablo 30'da görülmektedir.

TABLO 30
ÖZBEKİSTAN'IN BAŞLICA SANAYİ ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>
<i>Metalurji Kompleksi</i>			
Çelik	Bin Ton	1 079	1 014
Siyah Metal	Bin Ton	895	955
<i>İş Makinaları</i>			
Traktör	Bin Adet	23.7	23.3
Traktör Römorku	Bin Adet	35.3	36
Traktör Kultivatörü	Bin Adet	21.1	14.8

⁴⁷KEİB / BDT Araştırma Dizisi, No:4, ÖZBEKİSTAN, İTO-Ya. No:1992-25, s.10.

⁴⁸"Türk Cumhuriyetleri Ülke Raporu", HDTM, Şubat 1992, s.37.

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>
Pamuk Toplama Mak.	Bin Adet	6	5.3
Ekskavatör	Adet	794	900
Elektrikli Köprü Vinci	Adet	1 455	1 412
Merkezkaç Pompa	Bin Adet	9	9
Eğirme Makinaları	Adet	1 615	1 539
<i>Kimya Orman Kompleksi</i>			
Mineral ve Kimyasal Gübre	Bin Ton	1 899	1 761
Kağıt	Bin Ton	25.7	25.7
Karton	Bin Ton	56.1	51.2
<i>İnşaat Mal. Sanayii</i>			
Çimento	Bin Ton	6 193	6 385
Pref. Beton Kons. ve Ürünleri	Milyon m ³	6.4	6.3
<i>Duvar Malzemesi</i>			
Kaydı Tuğla	Milyon Adet	2 254	2 257
İnşaat Tuğlası	Milyon Adet	2 163	2 169
<i>Hafif Sanayi Üretimi</i>			
Pamuk Elyaf	Bin Ton	1 580	1 635
Pamuk Kumaş	Milyon Mt.	521	515
İpek Kumaş	Milyon Mt.	156.5	156
Triko Ürünleri	Milyon Adet	110	104.8
Ayakkabı	Milyon Çift	44.2	46.7
Kenevir ve Yün Elyafı	Bin Ton	22	17.6
Pamuk İplik	Bin Ton	105.5	104.4
Konfeksiyon Ürünleri	Milyon Ruble	1 322	1 399
Deri Ürünleri	Milyon Ruble	53.8	56.4

Kaynak: KEİB / BDT Araştırma Dizisi No:4, ÖZBEKİSTAN, İTO, Ya. No: 1992-25

Özbekistan'da 1800'den fazla üretim birlikleri ve fabrika lar mevcuttur. Tüm sanayinin içinde ise ağır sanayinin oranı 1980-1990 döneminde ortalama %45, hafif sanayinin ise %38 dolayındadır. Ağır sanayi tüm sanayi içinde önceliğini sürdürmektedir; ancak 1991 ve sonrası için planlanan ise, hafif sanayiye kaynak aktarımı gerçekleştirecek, özellikle yabancı sermayeyi bu alanda yatırıma yöneltmek, halkın taleplerine uygun üretim yapmaktır. Pazar ekonomisine geçiş aşamasının başlaması ile iç pazara ve ihracata yönelik

tüketim malları üretimi önem kazanmıştır. Çoğu fabrikaların kısmen işledikleri hammaddeler, tüketim malı haline gelmesi için ülke dışına gönderilmektedir. Seneler boyunca tüketim malları sanayi ihmal edilmiş, yenileme yatırımları yapılmamış, tesisler eskimiş ve işletmeler teknolojik geriliğe itilmiştir.⁴⁹

Tabloda da görülebileceği gibi ana üretim kolu tarıma dayalı endüstrilerdir. Özellikle pamuk ve bağlı endüstriler. Örnek olarak zirai ilaçlar, pamuk hasat ve işleme makinaları, eğirme makinaları üretimi verilebilir. 1990 yılında elde edilen 5.057 bin ton ham pamuktan, 1.635 bin ton pamuk elyafı üretimi gerçekleştirilmiştir. Mevcut tekstil endüstrisi ile elde edilen pamuğun ancak %6'sı mamul giyim haline getirilebilmektedir. Diğer ürünlerde Özbekistan'ın toplam BDT üretimindeki payı şöyledir: Kuleli vinçler %25, bitkisel yağlar %15.8, ipekli kumaş %67, pamuklu kumaş %5.8, örgü giyim %5.7, çatı izole malzemeleri %5.6, tomruk %5.6, konserve %5.5, çimento %4'tür.

Elektrik enerjisi, pamuklu ürünler, bitkisel yağlar ve çimento üretimi de gerçekleştiren Cumhuriyetin sanayi yapısını çeşitlendirmek amacı ile başlanan büyük projeler SSCB'de başlayan ekonomik ve siyasi krizle tamamen kesintiye uğramıştır. Özbekistan halen, temelde hammadde çıkarmaya ve işlemeye devam etmekte olup, bunun içinde yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktadır.

Özbekistan'da tarım ekonomisi içinde oldukça önemli yer tutmaktadır. 30 milyon hektar tarıma elverişli arazisinin 4 milyon hektarı sulanabilir durumdadır ve sulanabilir arazinin yarısı gıda ürünlerine, yarısı da sınıai ürünlere ayrılmıştır.

En önemli tarım ürünü pamuktur. Yılda 5 milyon ton ham pamuk ve 1.5 milyon tonda işlenmiş pamuk üretmektedir. Dünyanın 3. büyük pamuk üreticisi durumundadır. Başlıca tarımsal ürünler üretimi 1990 yılında şu şekilde gerçekleşmiştir.

⁴⁹"Özbekistan Ülke Profili", İGEME, S.3, Nisan 1992, s.23.

TABLO 31

ÖZBEKİSTAN'IN BAŞLICA TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

<u>Ürünler</u>	<u>Birim</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>Üretim</u>
Et	Bin Ton	184
Süt	Bin Ton	1 006
Yumurta	Milyon Adet	1 493
Un	Bin Ton	2 559
Arpa	Bin Ton	332
Pamuk	Bin Ton	4 500
Saf İpek	Bin Ton	41
Buğday	Bin Ton	2 038
Balık	Bin Ton	23
Patates	Bin Ton	196
Sebze	Bin Ton	2 183
Meyve	Bin Ton	1 007
Alkollü İçki	Milyon Ruble	1 731

Kaynak: DEİK, Bulletein, UZBEKİSTAN, May 1992.

Orta Asya'nın meyva ve asma bahçelerinin %60'ına sahip olan Özbekistan BDT'de taze meyva üretiminin %40'ını, ipek kozası üretiminin %64'ünü, kenevirin %100' e yakın kısmını üretmektedir. Yılda 3.8 milyon ton hububat üreten Cumhuriyet, tahıl üretiminde %9'luk bir paya sahiptir.

İklim ve bitki örtüsü hayvancılığa elverişli olan Özbekistan'da hayvancılığın en önemli ürünü yaklaşık 5 milyonluk koyun sürüsünden elde edilen yıllık 1.400.000 adet Karakul koyun derisidir. Yılda 4 milyon m³ kereste üretilen Cumhuriyet'te toprakların ancak %2'si ormanlarla kaplıdır.

2.3.2.6.Özbekistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri⁵⁰

Özbekistan'da dış ticaret faaliyetleri, tüketim malları, gıda ürünleri, tıbbi malzeme, makina-teçhizat ve yedek parçalar, ilaç gibi önceliği olan malların iç

⁵⁰Bu özelliklerle ilgili olarak DEİK, İGEME, TOBB, Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

piyasaya temini, modern teknoloji ve yönetim deneyimlerinin Cumhuriyete transferi, Cumhuriyetin ihracat potansiyelinin artırılması politikaları olarak özetlenebilir. İhracat konusunda, Özbekistan hükümetince tercih edilen yol, Cumhuriyet kaynaklarının doğrudan ihracatının yerine ülkeye çekilecek yabancı sermaye ile eldeki hammaddenin işlenecek mamul olarak ihraç edilmesi, böylece ihracatın çeşitlendirilmesidir. Genelde dış ticaret, sanayi işletmelerinin üretim kapasitelerini artırmak, sağlık ihtiyaçları ve halkın tüketim talepleri doğrultusunda yönlendirilmektedir.

Bu amaçla çeşitli metaller, pamuk, mineral, gübre vb. hammadde ihraç eden Özbekistan, karşılığında çeşitli tüketim malları, taze sebze, meyve dışında gıda ürünleri, ilaç, iş makinaları, ekskavatör gibi sanayi ürünleri ithal etmektedir.

1991 yılında 19.6 milyar Ruble ihracat, 21.1 milyar Ruble ithalat gerçekleştirilmiştir. İhracatın 677.4 milyon dolarlık kısmı BDT dışı ülkelere, ithalatın 1 385 milyon dolarlık kısmı BDT dışı ülkelere yapılmıştır.

Özbekistan'ın başlıca tarımsal ve sanayi ürünleri dış ticareti 1990 yılında şu şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO 32
ÖZBEKİSTAN'IN BAŞLIKA SANAYİ VE TARIM
ÜRÜNLERİ DİŞ TİCARETİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İHRACAT</u>	<u>İTHALAT</u>
<i>1990 Yılı</i>			
<i>Sanayi Ürünleri</i>			
Kereste	Bin m ³	-	2 131
Çimento	Bin Ton	329	377
Kimyevi Gübre	Bin Ton	803	234
Plastik Madde	Bin Ton	77	87
Oto Lastiği	Bin Adet	-	1 958
Dikiş Makinası	Bin Adet	-	762
Tarım Makinası	Adet	-	826
Hadde Makinası	Adet	548	1 045
Aydınlatma Malzemeleri	Milyon Ruble	52.8	45.9

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İHRACAT</u>	<u>İTHALAT</u>
Hizmet Sek. İçin Mak Ekipman	Milyon Ruble	-	20.7
Traktör	Adet	6 654	12 238
Otomobil	Adet	-	60 315
Metalurji Makinaları	Adet	-	2 550
Kamyon	Adet	-	1 576
Hadde Mamul	Bin Ton	374	1 333
Kömür	Bin Ton	585	3 364
<i>Tarımsal Ürünler</i>			
Et	Bin Ton	-	205.9
Süt ve Süt Ürünleri	Bin Ton	-	1 117
Yumurta	Milyon Adet	-	220
Un	Bin Ton	9.2	423.4
Arpa	Bin Ton	46.4	43.1
Makarna	Bin Ton	0.2	2.7
Şeker	Bin Ton	-	490.1
Balık	Bin Ton	0.8	48.1
Balık Konserve	Bin Ton	7.8	33.9
Margarin	Bin Ton	-	17.5
Ayçiçek Yağı	Bin Ton	139.1	0.6
Sebze Konserve	Bin Ton	40.3	7.4
Meyve Konserve	Bin Ton	191.3	1.5
Patates	Bin Ton	15.2	386.8
Sebze	Bin Ton	641.2	3.6
Meyve	Bin Ton	184.9	4.2
Alkollü İçki	Milyon Ruble	185	5.4

Kaynak: DELK, Bulletein, UZBEKISTAN, May 1992.

Tablodan da görüldüğü gibi Özbekistan büyük ölçüde gıda ürünleri ithal etmektedir. Bunun yanında ihracatında ağır sanayi mamulleri yer tutmaktadır.

2.3.2.7. Türkmenistan'ın Üretim ile İlgili Özellikleri

Türkmenistan'da üretim, büyük ölçüde yeraltı kaynaklarına dayalıdır. Üretimin çeşitlendirilmesi yönünde çalışmalar olmasına karşın, ekonomi hala tarıma dayalıdır. 1988 yılında gerçekleştirilen 4 700 milyar rublelik NMÜ'den sektörlerin aldıkları paylar şöyledir:

TABLO 33
TÜRKMENİSTAN'DA SEKTÖRLERİN
NET MADDİ ÜRETİMDEN ALDIKLARI PAYLAR

<u>Sektörler</u>	<u>1988</u> <u>% Pay</u>
Tarım	34.66
Sanayi	31.11
İnşaat	17.72
Ulaştırma - İletişim	6.56
Diğer	9.95

Kaynak: TOBB, Ülke Raporu, TÜRKMENİSTAN, Nisan 1992

1988'de 4 700 milyar Ruble olan NMÜ, 1989 yılında 4 900 milyar Rubleye çıkmıştır. Cumhuriyette özellikle pamuk üretimi, petrol, doğalgaz ve gözönünde bulundurulabilecek miktarda sodyum sülfat üretimi vardır.

Türkmenistan'da sanayi büyük ölçüde enerji kaynaklarının ve pamuğun işlenmesine dayalıdır ve kimya sanayi oldukça gelişmiştir. Türkmenistan yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir; zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Tahmini gaz rezervi 8 087 milyar m³, petrol rezervi ise 698 milyon tondur ve Türkmenistan petrolünün kalitesi Sibiryaya petrolünden daha yüksektir. Türkmenistan'ın 1991 yılı sanayi mamülleri üretimi tabloda verilmiştir.

TABLO 34
TÜRKMENİSTAN'IN BAŞLIÇA SANAYİ MAMULLERİ ÜRETİMİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1991 Yılı</u> <u>ÜRETİM</u>
Elektrik	Milyar Kwh	14
Doğalgaz	Milyar m ³	84
Petrol	Bin Varil/Gün	120
Sülfür	Bin Ton	450
Sodyum Sülfat	Bin Ton	261
Bromit	Bin Ton	7.2

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>ÜRETİM</u>
Potasyum İyot	Ton	410
İyot Türevleri	Ton	500
Teknik Karbon	Bin Ton	9
Sülfat Natriyum	Bin Ton	270
Bishophite	Bin Ton	100
Sodyum Klorid	Bin Ton	650
Fosfor	Ton	135
Azotlu Gübre	Bin Ton	112
Celestine	Bin Ton	23
Sülfirik Asit	Bin Ton	788
Amonyak	Bin Ton	22
Sülfat Aliminyum	Bin Ton	98.1
Çimento	Bin Ton	1 300
Petrol Pompası	Adet	2 520
Aydınlatma Ekipmanı	Adet	616
Gaz Fırını	Bin Adet	122
Bakır Kablo	Bin Ton	15.3

Kaynak: DEİK BULLETIN, TURKMENISTAN, May 1992.

Sanayi üretimi içinde; petrol ve enerji üretiminin %27.5; makine üretiminin %5.1; kimyasal üretimin %5.4; inşaat malzemelerinin %5.8; hafif sanayinin %43.7; tarımsal işletmenin %14.4 payı vardır.

Tamir ve metal işleme sanayi, inşaat malzemeleri üretimi, ülke ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Halı ve tekstil endüstrisi, petrol üretimi ve rafinerileri, doğalgaz, gaz çıkarılması, kimyasal madde üretilmesi, bitkisel yağ üretimi ve azotlu gübre sanayi diğer sektörlere göre daha gelişmiştir.

Tarım ve hayvancılığın payı 1989 sonrası üç yılda NMÜ' nün ortalama olarak %46'sını oluşturmakta ve toplam çalışan nüfusun %42'si tarımda istihdam edilmektedir. Türkmenistan'da genellikle sulu tarım yapılmaktadır. Sulanabilen alanlar tarıma elverişli alanların yaklaşık yarısını (13 300 hektar)

oluşturmaktadır. Türkmenistan'ın başlıca tarımsal maddeler üretimi 1990 yılında şu şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO 35
TÜRKMENİSTAN'IN BAŞLICA TARIMSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>ÜRETİM</u>
Pamuk	Bin Ton	1 400
Tahıl	Bin Ton	450
Kavun	Bin Ton	370
Patates	Bin Ton	9.6
Sebze	Bin Ton	334
Meyve	Bin Ton	182
Et	Bin Ton	40
Süt ve Süt Ürünleri	Bin Ton	208
Yumurta	Milyon Adet	221
Karakul Derisi	Bin Adet	500
Yün	Bin Ton	14
Un	Bin Ton	412
Makarna	Bin Ton	17.7
Balık	Bin Ton	44.9
Alkollü İçki	Milyon Ruble	369

Kaynak: DEİK BULLETIN, TURKMENISTAN, May 1992.

Tarımsal verim ise genellikle etkin olmayan sulama ve ilkel yöntemler kullanma nedeni ile oldukça düşüktür. Tarıma elverişli alanların yarısında pamuk üretimi yapılmaktadır. Pamuk üretimi 1991 yılında tarımsal üretimin %60'ını oluşturmuştur. Pamuk üretimi BDT üretiminin %11'ini karşılamaktadır. Pamuktan başka Cumhuriyette sebze ve meyve üretimi de yapılmaktadır.

Hayvancılık alanında ise, küçük baş hayvancılık ve özellikle Karakul koyunu, deve, at yetiştiriciliği, ipekböcekçiliği önemlidir. Karakul koyunları Astragan kürklerinin yapıldığı derileri ile dünyada ünlüdür ve çok talep edilmektedir.

2.3.2.8. Türkmenistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri

Türkmenistan dış ticaretini yoğun olarak birliğin diğer Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmektedir. Birlik içinde yıllardır uygulanan iş bölümü sonucu diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi sadece belirli sanayilerin geliştiği Türkmenistan'da da ihtiyaçların çoğunluğu ithalat yoluyla sağlanmaktadır. İhracat 1991'de NMÜ'nün %57'si iken (1988-1989'da %55) İthalat %50'sini oluşturmuştur (1988-1989'da %60). 1991'de ihracat BDT ihracatının %0.2'sini, ithalat %0.8'ini oluşturmaktadır⁵¹

1988 yılında toplam ihracatı 2.6 milyar Ruble iken, toplam ithalatı 2.9 milyar Ruble olarak gerçekleşmekte ve %6 oranında dış ticaret açığı ortaya çıkmaktadır. Bu ticaret açığının %2'si diğer Cumhuriyetler ile, %4'ü dış dünya ile yaptığı ticaret sonucu ortaya çıkmaktadır. Türkmenistan'ın 1990 yılında dış ticareti Tablo 36'da gösterilmiştir.

TABLO 36
TÜRKMENİSTAN' IN CUMHURİYETLER ARASI
SANAYİ VE TARIM ÜRÜNLERİ DİŞ TİCARETİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İTHALAT</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>İHRACAT</u>
<i>Sanayi Ürünleri</i>			
Kömür	Bin Ton	645.0	-
Kağıt	Bin Ton	20.0	-
Kereste	Bin m ³	202.0	-
Çimento	Bin Ton	272.0	47.0
Kimyevi Gübre	Bin Ton	225.0	60.0
Plastik Maddeler	Bin Ton	7.0	-
Oto Lastiği	Bin Adet	349.0	-
Dikiş Makinası	Bin Adet	126.0	-
Traktör	Adet	5 030.0	-
Otomobil	Adet	9 149.0	-

⁵¹"Turkmenistan", DOING BUSINESS WITH EASTERN EUROPE, BUSINESS INTERNATIONAL LIMITED, September 1992, s.11.

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İTHALAT</u>	<u>İHRACAT</u>
Kamyon	Adet	2 717.0	-
Makina Ekipmanları	Milyon Ruble	-	6.4
<i>Hafif Sanayi Ürünleri</i>	Milyon Ruble	635.8	74.2
Her Türlü Kumaş	Milyon Metre	90.0	25.0
Hazır Giyim	Milyon Ruble	119.3	19.8
<i>Tarımsal Ürünler</i>	Milyon Ruble	515.6	279.1
Süt ve Süt Ürünleri	Bin Ton	341.6	-
Un	Bin Ton	95.5	-
Şeker	Bin Ton	109.2	-
Patates	Bin Ton	48.6	-
Alkollü İçkiler	Milyon Ruble	43.9	-
Balık ve Konservesi	Bin Ton	-	58.7
Ayçiçek Yağı	Bin Ton	-	76.5
Sebze	Bin Ton	-	101.7
Meyve	Bin Ton	-	32.1

Kaynak: KEİB / BDT Araştırma Dizisi No: 5, TÜRKMENİSTAN, İTO Ya. No: 1992-27

Tablodan'da görülebileceği gibi ihracatın ithalatı karşılama oranı negatif görünümündedir. Dış ticaret açığı önemli boyutlardadır.

Dış ticaretin iç fiyatlar yerine dünya fiyatları ile yapılması halinde, yurt dışından dahil olmak üzere toplam ithalatı (iç fiyatlarla 135.86 milyon Ruble), dünya fiyatlarıyla 101.9 milyon Ruble görülmekte; toplam ihracat ise (iç fiyatlarla 102.54 milyon Ruble), dünya fiyatlarıyla 132.7 milyon Ruble olarak hesap edilmektedir.⁵²

Dış ticaret açığı:

İç fiyatlarla: İhracat (102.84) - İthalat (135.86) = -33.32 milyon Ruble

Dünya fiyatlarıyla: İhracat (132.7) - İthalat (101.9) = 30.8 milyon Ruble

Bu durumda Türkmenistan dış ticaretinin dünya fiyatlarıyla gerçekleştiği düşünülürse rakamların büyük oranda düşeceği anlaşılmaktadır.

⁵²"Turkmenistan Economic Review", IME, Washington, March 1992, s.13.

İthalatın tüketime oranı bir kaç kalem hariç %100 görülmekte, ihracatın üretime oranıda birkaç kalem hariç sıfır seviyededir. Türkmenistan üretiminin %22'sini ihraç etmekte, tüketiminde %24'ü ithal edilmektedir.

Türkmenistan'ın BDT dışı ülkelerle yaptığı ticarete, 98.4 milyon \$ ihracata karşılık, 410.5 milyon \$ ithalat gerçekleştirmiştir. İthalatını, makine aletleri ve elektrikli ekipmanlar (%30), tekstil ürünleri ve giysi (%25), plastik ve lastik (%17), diğer kalemler (%28); ihracatını ise tekstil ürünleri (%36), tahıl (%15), demir ve demir dışı metaller (%18), kimyasal ürünler (%14), diğer kalemler (%17) oluşturmaktadır.

2.3.2.9. Kırgızistan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri ⁵³

Kırgızistan'da diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi, 70 yılı aşkın bir süre, siyasi, ekonomik ve sosyal olarak Rusya adına yönetilmiş, bütün idari ve ekonomik organizasyon buna göre kurulmuştur. 1991'de, Moskova'ya bağlı merkezi plana dayalı ekonomik rejim terkedilmiş, ancak yerine henüz işler bir düzenleme getirilememiştir. Ekonomik kaynakların işlenmesine yönelik yatırımları gerçekleştirecek dövizleri mevcut değildir. Bunun içinde yabancı sermayeye büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Kırgızistan ekonomik büyüklükler bakımından birçok BDT ülkesinin gerisinde kalmasına rağmen, belli alanlarda dikkati çekecek derecede önemli kaynaklara sahiptir. Kırgızistan'ın Net Maddi Üretimi 1990'da 5.991 milyon Ruble iken, 1991'de 10.775 milyon Ruble olmuştur⁵⁴. 1990 ve 1991 yılları arasında büyük bir sıçrama dikkati çekmektedir. Bu sıçrama 1991 yılında fiyatların serbest bırakılmasına bağlanabilir. 1991'de NMÜ rakamı cari fiyatlarla hesaplanmıştır. Sektörlerin NMÜ içindeki payları şöyledir.

⁵³Bu özelliklerle ilgili olarak İGEME, DEİK, TOOB, Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

⁵⁴"Kyrgyzstan Economic Review", İME, Washington, March 1992, s.17.

TABLO 37
KIRGIZİSTAN'DA SEKTÖRLERİN NET MADDİ ÜRETİMDEN
ALDIKLARI PAYLAR

<u>Sektörler</u>	1990		1991	
	<u>Milyon Ruble</u>	<u>%Pay</u>	<u>Milyon Ruble</u>	<u>% Pay</u>
Tarım	2 559	43	4 059	36
Sanayi	1 919	32	5 054	45
İnşaat	720	12	864	8
Ulaşım - İletişim	231	4	307	3
Diğer	557	9	869	8

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, S.6, 1992

Kırgızistan'da sanayi kesimi ekonomideki yeri bakımından tarımdan sonra gelir. Tablo 41'de görülen 1991 yılı sanayi kesiminin yüksek payı, son yıllarda ki sanayiye önem veren politikalar sonucu doğmuştur. Sanayileşme sürecinin henüz başında sayılabilir. Ancak, tarım ve yeraltı maden kaynaklarına dayalı bazı sanayiler kurulup gelişmiştir. Özellikle, tarıma dayalı sanayilerden gıda sanayi önemli aşamalar kaydetmiştir. Elektronik ve elektrik, demirdışı metal, elektrik motorları, ipek, antimuan, gıda ve konservecilik konularında gelişmiş üretim yapısı vardır. Başlıca sanayi ürünleri üretimi şöyledir:

TABLO 38
KIRGIZİSTAN'IN BAŞLIÇA SANAYİ ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>ÜRETİM</u>
Pamuk Kumaş	Milyon Metre	98.0
Yün Kumaş	Milyon Metre	7.7
İpek Kumaş	Milyon Metre	12.3
Hazır Giyim	Milyon Ruble	233.4
Trikotaj	Milyon Adet	20.3
Çorap	Milyon Çift	33.6
Deri Giyim	Milyon Adet	11.5
Mobilya	Milyon Ruble	56.3
Çamaşır Makinesi	Bin Adet	233.7
Cam Eşya, Mutfak Eşyası	Milyon Ruble	3.9
Kozmetik Ürünler	Milyon Ruble	174.2

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, KIRGIZİSTAN, S.6, 1992.

Orta Asyanın en büyük ipek ve koza işleme fabrikası Kırgızistan'dadır. 1990 verileriyle 233 bin çamaşır makinası üretilmiş olması bu konuda da Kırgızistan'ın önemli bir konuma ulaştığını göstermektedir.

Sanayi üretimi içinde elektrik enerjisi üretiminin %3.2, makina üretim ve metal imalinin %17.6, hafif sanayinin %37, gıda sanayinin %23.6 payı vardır. Hafif sanayi ve gıda endüstrisinin payı ise yaklaşık %60'ı bulmaktadır. Bu da sanayi kesiminin tüketim malları ağırlıklı bir yapı arzettiğini göstermektedir.

Diğer bölge ülkeleriyle karşılaştırıldığında petrol ve doğalgaz bakımından fakir olan bu ülke, diğer yeraltı kaynakları itibariyle oldukça zengindir. Civa, kurşun, volfram, altın, antimuan, nadir elementler, kalay, çinko bakır, kömür, asbest, vollastnomit, inşaat malzemesi girdileri ve gübre hammaddesi girdileri gibi maden türleri bulunmaktadır. 12 merkezde petrol rezervi tesbit edilmiştir. Yılda 2.5 milyon ton kömür üretilmektedir.

Kırgızistan ekonomisi temel olarak tarıma dayanmaktadır. NMÜ'nün yaklaşık %40'ını tarım sektörü oluşturmaktadır. Kırgızistan ekonomisinde tarım kesiminin ağırlığı, milli gelire katkısı, istihdam ve ihracattaki payları bakımından büyüktür. Tarım kesiminde ise, ekilebilir arazi alanının kısıtlı olması yüzünden, hayvancılık alt kesiminin büyük bir payı vardır.

1 milyon hektarın üzerinde bir arazi parçasında sulu tarım yapılabilmektedir. Ülke topraklarının yaklaşık %7 gibi çok az bir kısmı işlenebilir olduğu için, ekilebilir arazilerin de yaklaşık %70'in üzerindeki kısmı sulanabilmiştir. Sulama konusunda oldukça iyi, ileri bir sisteme sahiptirler. Yaklaşık 30 bin km.'lik sulama kanalları vardır⁵⁵. Kırgızistan'ın başlıca tarımsal ürünler üretimi 1990 yılında şu şekilde gerçekleşmiştir.

⁵⁵YENER Müjde, "Orta Asya İle İlgili Bazı Genel ve Özel Bilgiler" BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ, ISO. Ya.No:1992/11, İstanbul, Temmuz 1992, s.59.

TABLO 39
KIRGIZİSTAN' IN BAŞLIÇA TARIMSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ

<u>Ürünler</u>	<u>Birim</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>Üretim</u>
Et	Bin Ton	104.7
Süt Ve Süt Ürünleri	Bin Ton	541.5
Yumurta	Milyon Adet	449.5
Un	Bin Ton	462.4
Balık	Bin Ton	0.8
Şeker	Bin Ton	379.9
Hububat	Bin Ton	1 909.9
Pamuk	Bin Ton	73.0
Patates	Bin Ton	146.9
Sebze	Bin Ton	332.0
Meyve	Bin Ton	109.4

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, KIRGIZİSTAN, S.6, 1992

Önemli tarımsal ürünlerini; canlı hayvanlar, pamuk, yün, deri, hububat meyve ve sebzeler oluşturmaktadır. BDT içinde, sebze üretiminin %1.8'i, meyve üretiminin %1.3'ü Kırgızistan'da karşılanmaktadır.

Hayvan varlığı içinde ise, küçükbaş hayvan stoku önemli paya sahiptir. Buna paralel olarak Kırgızistan'da yılda 38.600 ton yün elde edilmektedir. 1988 yılı itibariyle 1.162 bin baş büyükbaş hayvan, 386 bin baş domuz, 19.386 bin baş koyun-keçi bulunmaktadır.⁵⁶

2.3.2.10. Kırgızistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri⁵⁷

Dış ticaretini yoğun olarak birliğin diğer Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmektedir. Genel olarak demir dışı metaller, rulman, elektrik motoru ve transformatör gibi sanayi ürünleri ve yün ihraç eden ülkenin ihtiyaçlarının çoğu ithalat yoluyla sağlanmaktadır. Ekonominin hacmi diğer birlik Cumhuriyetlerinin çoğundan küçüktür, ancak dış ticaretin GSYİH içindeki payı

⁵⁶"Kırgızistan", KEİB / BDT Araştırma Dizisi No:7, İTO.Ya.No:1992-29, s.17.

⁵⁷Bu özelliklerle ilgili olarak DEİK, İGEME, TOBB Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

yüksektir. İhracatın 1990' da GSYİH içindeki payı %30.2 ve 1991'de %42 olurken, ithalatın payı ise 1990'da %46.9 ve 1991'de %42.1 olarak gerçekleşmiştir⁵⁸. Bu rakamlardan da görüldüğü gibi Kırgızistan'ın ekonomisi büyük ölçüde dışa bağımlıdır.

Kırgızistan'ın dış ticareti Ruble ile yapılan Cumhuriyetler arası ticaret ve konvertible dövizle yapılan (\$) dış ticaret rakamları Tablo 40'ta görülmektedir.

TABLO 40
KIRGIZİSTAN'IN DIŞ TİCARETİ

<u>Yıllar</u>	<u>BDT İÇİ</u>			<u>BDT DIŞI</u>		
	<u>İhracat</u>	<u>İthalat</u>	<u>Denge</u>	<u>İhracat</u>	<u>İthalat</u>	<u>Denge</u>
1987	2.3	2.8	-0.5	87	1 147	-1 060
1988	2.5	3.0	-0.5	97	1 264	-1 167
1989	2.5	3.4	-0.9	81	1 459	-1 378
1990	2.4	2.9	-0.5	88	1 738	-1 650
1991	6.3	5.4	0.9	23	578	-555

Kaynak: IMF, Economic Review, KYRGIZISTAN, March 1992.

*Milyar Ruble

**Milyon \$

Kırgızistan'ın BDT ülkelerine yaptığı ihracat, 1990'da 2.4 milyar Ruble tutarken, 1991'de 6.3 milyar Ruble olmuş, aynı yıl bu ülkelerden yapılan ithalat sırasıyla 2.9 ve 5.4 milyar Ruble olmuştur. BDT içi ticaretinde çok fazla açık vermediği hatta 1991'de 900 milyon Ruble fazla verdiği görülmektedir. BDT dışı ülkelerle yaptığı dış ticarete ise, toplam ihracatı 1990'da 88 milyon \$ iken, 1991'de 23 milyon \$'a gerilemiştir. Aynı gerileme ithalatta da yaşanmıştır. 1990'da 1.7 milyar \$ olan toplam ithalat, 1991'de 578 milyon \$'a düşmüştür. BDT dışı ülkelerle yaptığı ticarete oldukça büyük açıklar verdiği görülmektedir.

Kırgızistan'ın son yıllardaki ithalatına bakıldığında, sanayi malları ağırlıklı yapının, BDT ülkelerinden yapılan ithalata hakim olduğu görülmektedir. Yine ihracatın yapısında, BDT ülkelerine, sanayi malları ağırlıklıdır. Kırgızistan

⁵⁸"Kyrgyzstan Economic Review", IMF, Washington, March 1992, s. 18.

ekonomisi içinde, birçok sektörde yerli üretim, tüketimi karşılamamaktadır. Kırgızistan sadece tarımsal ürünlerde görece bir üstünlüğe sahip olup, Cumhuriyetlerarası dış ticarete sadece bu sektörde fazlalık vermektedir. Ancak 1991'de sanayi ürünlerinde 994 milyon Rublelik dış ticaret fazlası olmuştur.

TABLO 41
KIRGIZİSTAN'IN CUMHURİYETLER ARASI DIŞ TİCARETTE
ÜRÜN KOMPOZİSYONU

<u>Ürünler</u>	<u>İTHALAT</u>		<u>Milyon Ruble</u> <u>İHRACAT</u>	
	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>
<i>Sanayi</i>	2 674	5 143	2 340	6 137
Elektrik	34	37	67	188
Petrol ve Gaz	269	543	10	29
Kömür	3	85	22	14
Demir Çelik	167	292	7	12
Demir Dışı Metaller	96	277	145	492
Kimya ve Petrokim. Ür.	273	566	23	121
Mamul Mak. Ve Mad. Eş.	823	1 184	882	2 106
Kağıt ve Kağıt Hamuru	114	176	4	17
Yapı Malzemeleri	69	81	13	67
Hafif San. Ürünleri	522	1 238	640	1 898
Gıda San. Ürünleri	198	436	508	1 142
Diğer San. Ürünleri	71	229	21	50
<i>Tarım</i>	87	181	87	182
<i>Diğer Faaliyetler</i>	102	50	19	12
<i>Toplam</i>	2 863	5 373	2 446	6 331

Kaynak: IMF, Economic Review, KYRGIZISTAN, March 1992

BDT içi ticarete önemli ihraç ürünleri şeker, meyve, sebze, çimento hadde makinası, hizmet sektörü için makina ve ekipman, metalurji makinaları, kamyon ve kömürdür. Bunun dışında hemen tüm ürünlerde ithalat yapılmaktadır. Önemli ithal kalemleri ise su ürünleri, hububat, ayçiçek yağı, patates, pamuklu kumaş, ipekli kumaş, hazır giyim eşyası, çeşitli iç çamaşırları,

mobilya, buzdolabı, televizyon, radyo - teyp, porselen, bisiklet, motosiklet ve çeşitli kozmetik ürünleridir.

Kırgızistan'da 1990 yılında başlıca maddelerin dış ticareti Tablo 42 de görülmektedir.

TABLO 42
KIRGIZİSTAN'DA BAŞLICA MADDELERİN DİŞ TİCARETİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İTHALAT</u>	<u>1990 Yılı</u>	
			<u>BDT İÇİ İHR</u>	<u>BDT DİŞİ İHR</u>
Kereste	Bin m ³	589.0	-	-
Çimento	Bin Ton	89.0	63.0	-
Kimyasal Gübre	Bin Ton	233.0	-	-
Plastik Maddeler	Bin Ton	12.0	-	-
Oto Lastiği	Bin Adet	510.0	-	-
Dikiş Makinası	Bin Adet	315.0	-	-
Tarım Makinası	Adet	350.0	-	-
Hadde Makinası	Adet	303.0	309.0	-
Aydınlatma Malz.	Milyon Ruble	8.5	,	-
Hiz. Sek. Mak. Ekpm.	Milyon Ruble	5.2	22.4	0.2
Traktör	Adet	2 636.0	-	-
Otomobil	Adet	11 647.0	-	-
Metalurji Mak.	Adet	600.0	1247.0	-
Kamyon	Adet	5 321.0	22 535.0	-
Hadde Mamul	Bin Ton	441.0	-	-
Kömür	Bin Ton	2 911	1 917.0	-

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, KIRGIZİSTAN, S.6, 1992

Kırgızistan'ın BDT dışı ülkelere yaptığı ihracatta sanayi ağırlıklı olup, özellikle gıda sanayi ön planda gelmektedir. 1991 yılında BDT dışı ülkelere yaptığı ihracatta önemli bir gerileme görülmektedir. Bunun sebebi ise, 1991 yılında fiyatların serbest bırakılması sonucu, üretimin iç pazara kaymasıdır. Aynı sonuçlar BDT dışı ülkelere yaptığı ithalat içinde geçerlidir. 1990'da 1 738 milyon \$ olan BDT dışı ülkelere yapılan ithalat 1991'de 578 milyon \$'a düşmüştür. Bu da Cumhuriyetin döviz kaynaklarının sınırlı olmasına bağlanabilir. BDT dışı ithalatındaki önemli mal kalemlerini ise, metalurji, kimyasal ürünler, inşaat malzemeleri, orman ürünleri gıda sanayi vb. ürünler oluşturmaktadır.

TABLO 43
KIRGIZİSTAN'IN BDT DIŞI TİCARETİNDEKİ ÜRÜN KOMPOZİSYONU

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>İHRACAT</u>		<u>İTHALAT</u>	
	<u>1990</u>	<u>1991</u>	<u>1990</u>	<u>1991</u>
<i>Sanayi</i>	85	13	1 178	350
Demir - Çelik	1	-	7	3
Demir Dışı Metaller	53	7	2	2
Kimya ve Petrokimya Ürün.	1	-	62	6
Mamul Mak. ve Madeni EŞ.	21	5	131	111
Kağıt ve Kağıt Hamuru	-	-	15	4
Yapı Malzemeleri	-	-	6	-
<i>Hafif Sanayi Ürünleri</i>	3	-	152	23
<i>Gıda Sanayi Ürünleri</i>	5	-	796	201
<i>Diğer Sanayi Ürünleri</i>	-	-	8	1
<i>Tarım</i>	1	-	89	93
<i>Diğer Faaliyetler</i>	-	6	1	-

Kaynak: IMF, Economic Review, KYRGIZISTAN, March 1992

Önceki birlik ülkelerinden yapılan ithalatın, 1991'de yaklaşık ikiye katlandığı görülmektedir. Bu durum, döviz yokluğu ve bu ülkelerle yapılan ticaretin Ruble ile yapılabilmesinden kaynaklanmaktadır.

2.3.2.11. Tacikistan'ın Üretim İle İlgili Özellikleri⁵⁹

Tacikistan BDT ülkeleri arasında en az gelişmiş olan ülkedir. Tacikistan ekonomisinin bütün sektörleri 1991 senesi başlarında çok kötü duruma gelmiştir. Ulusal gelir 1990'a göre 1991'de %9 düşmüştür. Bazı endüstriyel ürünlerin gelirlerinde %48 azalma olmuş ve 50 ürünün üretilmesi tamamen durdurulmuştur. Sanayi kesimi 1991'de ulusal gelirden %32 pay alırken, tarım %36 ve inşaat %11 pay almaktadır.

Tacikistan'da endüstriyel gelir 1991 yılında 11 milyar Ruble olarak

⁵⁹Bu özellikle ilgili olarak İGEME, DEİK, ETİBANK Ülke Raporlarından yararlanılmıştır.

gerçekleşmiştir. 11 220 milyon Ruble olan 1990 senesi endüstriyel gelirin göre %2 azalma olmuştur⁶⁰. Tacikistan BDT içinde yalnızca hidrogüç kaynakları bakımından ikinci sıradadır. BDT'nin en büyük hidroelektrik santrali olan Nurek hidroelektrik santrali Tacikistan'dadır. Petrol, gaz ve kömür kaynakları Cumhuriyetin kendi ihtiyacını karşılamaz. Yılda 274 milyon KWh elektrik üretimi gerçekleştirmektedir. Geniş miktarda metal madeni kaynakları vardır. Tacikistan'da 1990 yılında başlıca sanayi ürünleri üretimi şu şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO 44

TACİKİSTAN'DA BAŞLIÇA SANAYİ ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1991 Yılı</u> <u>ÜRETİM</u>
Pamuklu Kumaş	Milyon Metre	128.8
Yünlü Kumaş	Milyon Metre	3.0
İpekli Kumaş	Milyon Metre	60.3
Hazır Giyim	Milyon Metre	231.4
Trikotaj	Milyon Adet	153.3
Çorap	Milyon Çift	59.7
Deri Giyim	Milyon Adet	10.4
Mobilya	Milyon Ruble	50.4
Buzdolabı	Bin Adet	166.9
Porselen Ürünleri	Milyon Ruble	20.8
Kozmetik Ürünleri	Milyon Ruble	445.3

Kaynak: DEİK, BDT Ekonomisinin Cumhuriyetler Bazında Değerlendirilmesi,
Haziran 1992

Yıllık 2 ton altın üretimi vardır. Penjiken altın ve metal madenleri işleme tesislerinin tamamlanmasından sonra madensel gelirlerdeki artışın 10 katına çıkması beklenmektedir. Tacikistan endüstrisinin ana branşları elektrik üretimi madencilik, metalurji, makina yapımı, metal kesimi ve inşaat malzemeleri üretimidir.

⁶⁰"Tajikistan", DOING BUSINESS WITH EASTERN EUROPE, BUSINESS INTERNATIONAL LIMITED, September 1992, s.7.

Tacikistan'ın kuzeyi pamuk, kayısı ve üzüm yetiştirmeye uygun doğal koşullara sahiptir. Cumhuriyetin güneybatısında sıcak hava şartları hakimdir. Ve bu yerlerde ince elyafli pamuk ve subtropikal ürünler yetiştirilir. Tacikistan tarımının ana ürünü pamuk ve ipek kozalağıdır. Pamuk üretimi Tacikistan ekonomisinin omurgasını oluşturur. Fakat son yıllarda bir krize doğru gitmektedir. 1991 senesinde 270.000 ton pamuk üretimi olan Tacikistan'da üretim son on sene içerisinde düşüş göstermiştir. 10 sene önce hektar başına pamuk üretimi 4 - 6 ton civarındayken; üretim şu anda 2-3 ton arasındadır. Diğer ürünler içinde aynı durum geçerlidir. Tarımdan çok hayvancılığa elverişli olan Tacikistan' da Karakul koyunu, sığır ve yak yetiştirilmektedir.

Tacikistan'ın 1990 yılında başlıca tarımsal ürünler üretimi şu şekilde gerçekleşmiştir

TABLO 45
TACİKİSTAN'IN BAŞLIÇA TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>1990 Yılı</u> <u>ÜRETİM</u>
Et	Bin Ton	60.8
Süt ve Süt Ürünleri	Bin Ton	284.5
Yumurta	Milyon Adet	500.0
Un	Bin Ton	728.5
Arpa	Bin Ton	28.5
Makarna	Bin Ton	21.7
Ekmekçilik Ürünleri	Bin Ton	53.1
Balık	Bin Ton	3.8
Margarin	Bin Ton	14.2
Ayçiçek Yağı	Bin Ton	79.7
Sebze Konserve	Bin Ton	31.1
Meyve Konserve	Bin Ton	147.7
Patates	Bin Ton	91.0
Sebze	Bin Ton	288.2

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>ÜRETİM</u>
Meyve	Bin Ton	233.2
Alkollü İçki	Milyon Ruble	294.2

Kaynak: DEİK, BDT Ekonomisinin Cumhuriyetler Bazında Değerlendirilmesi,
Haziran 1992

Tarımsal üretim 1991'de 2.1 milyar Rubledir ve bu oran 1990 gelirinden %10 daha azdır. Sebze, patates, et, süt, yumurta ve yün üretiminde önemli düşüşler görülmektedir.

2.3.2.12. Tacikistan'ın Dış Ticaret İle İlgili Özellikleri⁶¹

BDT üyesi ülkeler içinde en az gelişmiş ülke olan Tacikistan'ın gelir ortalaması, Estonya' dan 2,5 kat daha az ve diğer BDT ülkeleri ortalamasının yarısı kadardır. Yıllık 2.5-10 milyar Kwh'ı bulan miktarda Özbekistan'dan elektrik ithal etmek zorundadır. 1991'de dış ticaret hacmi, 1990'a göre 22 milyon Ruble artarak 70.5 milyon Ruble'ye varmıştır. 1991'de gelişmiş sanayi ülkelerine ihracatı 4 kat artmıştır. Başlıca ihracat yaptığı ülkeler, İtalya, Avusturya, Macaristan, Afganistan ve Türkiye'dir. Başlıca maddelerin dış ticareti Tablo 46'da gösterilmiştir.

TABLO 46
TACİKİSTAN'DA BAŞLIKA MADDELERİN DIŞ TİCARETİ

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>İTHALAT</u>	<u>BDT İÇİ İHR.</u>	<u>BDT DIŞI İRC.</u>
Kereste	536	-	-
Çimento	292	99	-
Kimyasal Gübre	254	50	-
Plastik Madde	9	-	-
Oto Lastiği	430	-	-
Dikiş Makinası	171	-	-
Tarım Makinası	150	-	-
Hadde Makinası	227	-	-

⁶¹"Tajikistan Economic Review", IMF, Washington, March 1992, s.7.

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>İTHALAT</u>	<u>BDT İÇİ İHR.</u>	<u>BDT DIŞI İRC.</u>
Aydınlatma Malz.	18.5	7.6	0.9
Hiz. Sek. İçin Mak. Ekip.	3.9	30.6	-
Traktör	3 704	-	-
Otomobil	10 985	-	-
Metalurji Makinaları	403	5 846	231
Kamyon	3 503	-	-
Hadde Mamul	259.7	-	-
Kömür	953.5	230	-

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, TACİKİSTAN, Nisan 1992

Tablodan'da görülebileceği gibi Tacikistan büyük ölçüde ithalata bağımlıdır. Başlıca ithalat maddeleri dökme demir, traktör, kamyon, otobüs, tahıl ürünleri, cam ve kerestedir. Tacikistan ayrıca kağıt, kereste, boru, ekskavatör , ev aletleri, giyim-kuşam, ayakkabı-çorap ve yiyeceklerde ithal etmektedir. Tarımsal ve hafif sanayi ürünleri diyebileceğimiz ürünlerin dış ticareti de tabloda gösterilmiştir.

TABLO 47

TACİKİSTAN'DA CUMHURİYETLER ARASI DIŞ TİCARET

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İHRACAT</u>	<u>İTHALAT</u>
<i>Tarımsal Ürünler</i>	Milyon Ruble	876.4	458.7
Et	Bin Ton	7.8	41.9
Süt ve Süt Ürünleri	Bin Ton	-	224.2
Yumurta	Milyon Adet	-	43.6
Un	Bin Ton	-	18.3
Arpa	Bin Ton	4.3	69.4
Makarna	Bin Ton	0.4	0.6
Ekmekçilik Ürünleri	Bin Ton	0.3	7.5
Balık	Bin Ton	-	10.1
Margarin	Bin Ton	5.0	0.4
Ayçiçek Yağı	Bin Ton	2.8	20.3

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>BİRİM</u>	<u>İHRACAT</u>	<u>İTHALAT</u>
Patates	Bin Ton	-	16.1
Sebze	Bin Ton	56.1	0.6
Meyve	Bin Ton	65.0	0.3
<i>Hafif San. Ürünleri</i>	Milyon Ruble	344.6	579.2
Kumaş	Milyon Metre	100.6	67.9
Hazır Giyim	Milyon Ruble	35.7	108.6
Trikotaj	Milyon Adet	0.8	4
Çorap	Milyon Çift	10.1	3.5
Deri Giyim	Milyon Adet	0.7	3.7
Ev Eşyaları	Milyon Ruble	41.0	312.4
Mobilya	Milyon Ruble	-	26.6
Buzdolabı	Bin Adet	110.9	10.4
Çamaşır Makinası	Bin Adet	-	60.8
Televizyon	Bin Adet	-	73.2
Radyo - Teyp	Bin Adet	-	58.6

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, TACİKİSTAN, Nisan 1992

İthalat maddelerini de başlıca, Rusya (sarılmış çelik, boru, yağ, araçlar, makina yedek parçaları, traktörler, hasat toplama aletleri, tüketim malları), Ukrayna (maden, kömür, araçlar, yiyecek) ve Kazakistan'dan (kömür, dökme demir) sağlamaktadır. 1991'de İthalat hacmi %22'lik azalışla 29.5 milyon Ruble oldu. Tacikistan'ın ithalatında sanayi ülkelerinin payı (İtalya, Japonya, Almanya ve Avusturya) toplam ithalatın %69.5'idir. Gelişmekte olan ülkelerin %15, Bulgaristan'ın %11, Çin ve Kuzey Kore'nin %4'tür.

3.TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARET İMKANLARI, KULLANILABİLECEK KARŞILIKLI TİCARET TEKNİKLERİ ÇIKABİLECEK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1.TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARET İMKANLARI

Coğrafi sınırları 1920'li yıllarda SSCB'nin kuruluşundan sonra çizilen Orta Asya'daki Türk ve Müslüman Cumhuriyetler, yaklaşık 70 yıl sonra 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 1985'de başlatılan Glasnost (Açıklık) politikasından oldukça geç etkilenen bu Cumhuriyetler, ilk iş olarak, SSCB deneyimini hatırlatacak herşeyden vazgeçip yeni bir düzen kurma kararı alınca, kültürel mirasın önemli ve belirleyici bir parçası olup, yıllarca bastırılmış milleyetçilik ve dinsel duyguları önem kazanmıştır. Tüm dünya bağımsızlıklarını kazanan eski SSCB Cumhuriyetlerine gözlerini çevirmiş ve açılan bu yeni pazarlara girebilmek için atılımlara başlamışlardır. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Türkiye'yi tarihsel ve coğrafi nedenlerle yakından ilgilendirmiş Türkiye bu ülkelere kendisini bir model olarak sunmuştur.

Türkiye'nin diğer ülkelere nazaran bu ülkelerle ticari, ekonomik, kültürel işbirliğine gidebilmesinde, kendisini bu ülkelere model olarak sunabilmesinde dil, din, ırk, tarih gibi doğal bir takım avantajları büyük rol oynamıştır. Bunun yanında diğer avantajlarını da, coğrafi olarak Avrupa'ya yakınlığı, uluslararası çapta iş yapabilen ve büyük ihalelere katılabilen şirketlerinin olması, ABD ve Avrupa ile ticari ve finansal bağlarının olması, devlet yapılanmasının onların istediği bir model olması ve serbest pazarı yerleştirebilme konusunda oldukça büyük mesafeler kaydetmiş olması olarak sıralanabilir. Dış ticaret konusunda ise Türk Cumhuriyetlerinin ihtiyaç duyduğu birçok maddenin (özellikle gıda ürünleri olmak üzere) Türkiye'de bulunuyor olması ve bu Cumhuriyetlerin ihraç kalemlerinin birçoğunun, Türkiye'nin ithalat kalemleri arasında yer almasını gösterebiliriz.

Türk Cumhuriyet'lerinin şu anda ekonomilerinin felç olmuş durumda görünmesine rağmen sahip oldukları kaynakları değerlendirip kısa sürede durumlarını düzeltecekleri tüm uzmanların ortak düşünceleridir. Aşağıdaki kısımlar da, ticaret potansiyellerinin birbirlerini tamamlar nitelikte olduğunu söylediğimiz Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında geliştirilebilecek dış ticaret imkanlarına, bu ticaretin ne şekilde yapılabileceğine ve çıkabilecek sorunlarla, çözüm önerilerine değinilmiştir.

3.1.1.Azerbaycan İle Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları

Azerbaycan'ın dış ticaretindeki en büyük payı Rusya ve Ukrayna almaktadır. Türk kökenli Cumhuriyetlerden ise ithalatı 1992 yılında 6.531 milyon dolar, ihracatı ise 6.245 milyon dolardır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ise 1992'nin ilk altı ayında Tablo 48'de görüldüğü gibi gerçekleşmiştir.

TABLO 48
TÜRKİYE AZERBAJCAN DIŞ TİCARETİ

	<u>1992 (6 Ay) \$</u>
Türkiye'nin İthalat	9.697.224.33
Türkiye'nin İhracat	30.177.640.01
Ticaret Hacmi	39.874.864.34
Ticaret Dengesi	20.480.415.68

Kaynak: DİE Haber Bülteni, Şubat 1993

1992 yılının ilk altı ayında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 39.9 milyon dolara yaklaşmıştır. Ticaret dengesi 20.5 milyon dolar Türkiye lehine fazla vermektedir. Ticaretin 25.6 milyon dolarlık kısmı barter şeklinde gerçekleşmiştir.

Azerbaycan'ın başlıca mal gruplarına göre Türkiye'ye ihracatı ve Türkiye'den ithalatı şu şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO 49
TÜRKİYE'NİN AZERBAJCAN'DAN İTHAL ETTİĞİ
BAŞLICA ÜRÜNLER

	<u>1992 (6Ay) \$</u>
Kamyon- Otobüs Dış Lastikleri	14.273.13
Vücut Losyonları	21.983.01
Petrol Koku	28.481.23
Çeşitli Motorlar	37.843.44
Alaşimsız Dökme Demir	51.583.13
Merinos Kırpma Yapağı	156.009.91
Ham Deri	412.749.15
Bakır Alaşımları Bakır Teller ve Levhalar	1.331.185.31
Pamuk ve Pamuk Elyaf	6.050.822.41

Kaynak: DİE Haber Bülteni, Şubat 1993.

Türkiye'nin başlıca mal gruplarına göre Azerbaycan'a ihracatı ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

TABLO 50

TÜRKİYE'DEN AZERBAYCAN'A İHRAÇ EDİLEN BAŞLICA ÜRÜNLER

	<u>1992 (6 Ay) \$</u>
Ticari ve Siyasi Gazeteler	3.774.54
Türk Kültürü Üzerine Türkçe Eserler	23.400.00
Ekmek ve Pastacılık Makinaları	45.707.00
Ayakkabı	83.532.94
Kolonya	115.654.94
Radar, Telsiz, Uzaktan Kumanda Cihazları	185.918.00
Reçineli Çimento	198.468.00
İşlenmiş Deri ve Deriden Mamul Eşya	332.132.92
Ayakkabı, Dikiş, Tuğla Makinaları ve	
Çeşitli Diğer Makinalar	1.171.723.97
Şeker	1.310.800.96
Hazır Giyim	1.503.754.91
Çay	2.016.000
Yağ	2.461.503.94
Buğday	8.049.540.96
Un	11.383.966.96

Kaynak: DİE Haber Bülteni, Şubat 1993.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı çeşitli hammaddelerden oluşurken ithalatı ise gıda ürünleri, tekstil ve deri mamulleri ile ayakkabı gibi hafif sanayi ürünleri olan tüketim mallarını kapsamaktadır. Türkiye üzerinden Akdenize uzatılması düşünülen Azerbaycan petrol boru hattı her iki ülkeye büyük faydalar sağlayacaktır.

2. Bölümde incelendiği gibi Azerbaycan çok zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Petrol, doğalgaz, demir, altın, mermer, maden suları, maden tuzları, tabii taşlar Azerbaycan sanayiinin başlıca hammadde kaynaklarıdır. Kimya sanayi, yün ve gıda sanayi, enerji sanayileri oldukça gelişmiştir. 1991 yılında 11,5 milyon ton petrol, 11,5 milyar m³ doğalgaz, 1,4 milyar ton tahıl, 500 bin

ton'dan fazla pamuk, 1 milyon tondan çok üzüm, 55 bin ton tütün, ayrıca çeşitli miktarlarda ipek kozası, et, süt, narenciye vb. üretimi yapılmıştır⁶². Görüldüğü gibi Azerbaycan'da hem sanayi ürünleri, hem tarımsal ürünleri açısından büyük potansiyel vardır.

Azerbaycan'ın ihracatında petrol, doğalgaz, renkli alimünyum, inşaat ve yol bakım makinaları, soğutucular, pamuk ve pamuk elyafı önemli yer tutmaktadır. Gıda ürünleri, buğday, çimento, kauçuk hammaddeleri önemli ithalat kalemleridir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticarete konu olabilecek ürünler şöyle sıralanabilir. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ve Azerbaycan'dan ithal edebileceği ürünler, petrol, demir cevheri, pamuk ve pamuk elyafı, ham deri, kamyon ve otobüs dış lastikleri, vücut losyonları, alaşımsız dökme demir, merinos kırpma yapağı, ham deri, bakır alaşımları, olarak sayılabilir.

Türkiye'den Azerbaycan'a ihraç edilebilecek ürünler ise, her türlü taze ve paketlenmiş gıda maddesi, tıbbi teçhizat ve ilaç, Türk kültürü üzerine eserler, ekmek ve pasta makinaları, ayakkabı, kolonya, radar, telsiz, uzaktan kumanda cihazları, reçineli çimento, işlenmiş deri ve deriden mamul eşya, ayakkabı, dikiş makinaları, tuğla makinaları, şeker, konfeksiyon, çay, yağ, buğday, un olarak sıralanabilir.

Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında ortak sınır vardır. Karayoluyla ulaşım buradan sağlanabilir. Diğer karayolu ile ulaşım imkanı ise Dağlık Karabağ bölgesinden geçmektedir, fakat şu anda bu bölgenin Ermenistan kontrolünde olması ulaşımı güçleştirmektedir. Gürcistan üzerinden geçen yol ise tehlikelidir. Azerbaycan gelişmiş ve ucuz havayolu ulaşım ağına sahiptir. Türkiye ile Azerbaycan arasında İran üzerinden demiryolu ağı kurulması gündemdedir. Bu gerçekleştiğinde ulaşım sorunuda büyük ölçüde çözümlenmiş olacaktır.

⁶²KAMILOĞLU Kerem A. "Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri", BURSA EKONOMİ, Mart 1992, S.81, s.5.

Azerbaycan, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin henüz başlangıcında olduğundan, kapitalist sistemde mevcut olan kurum ve kuruluşlar bulunmamaktadır. İthalat ve ihracatın hemen hemen tamamına yakını devlet şirketleri, bakanlıklar veya devlet fabrikaları tarafından gerçekleştirilmektedir. şu anda oldukça fazla bürokratik engellemeler sözkonusudur. lkeye gerekli malların diğer Cumhuriyetlerden veya üçüncü ülkelerden temini veya Azerbaycan tarafından yapılan ihracatın yarısından fazlası Arzebintorg adı verilen Azerbaycan dış ticaret şirketi tarafından yapılmaktadır. Bu kuruluş devlet veya özel şirketlerin malını komisyon karşılığı satmakta veya onlar için gerekeni satın almaktadır.

3.1.2. Kazakistan'la Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları

Kazakistan'ın dış ticaret ilişkilerinin geliştirilmesinde üzerinde en fazla durduğu konu ihracatını artırabilmektir. 1992 yılında 1200 dolayında organizasyon ve kuruluşa dış pazarlara giriş izni verilmiştir. Dış ekonomik ilişkilerle ilgili olmak üzere 25 kuruluş faaliyette bulunmaktadır. Bu kuruluşların amacı, hem üretilen ürünlerin ihracatının, hem de üretim daha etkin gerçekleştirilmesi için gerekli teknolojilerin transferidir.

Kazakistan'ın üretim yapısı incelenirken doğal gaz ve kömür yönünden zengin olduğu belirtilmişti. Türkiye üzerinden geçmesi düşünülen doğal gaz hattından Türkiye çok büyük faydalar sağlayabilir. Ayrıca Türkiye ihtiyaç duyduğu doğal gazı da Kazakistan'dan satın alabilir. Bunların yanında, altın uzay teknolojisi, pamuk elyafı, yn, tahıl ürünleri, ham deri, konserve, et, mermer, granit Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu, Kazakistan'ın ihraç kalemleri arasında bulunan ürünlerdir.

Kazakistan son derece çeşitli maden yataklarına sahiptir. Gelişmesini ngrdğ endüstri ve maden endüstrilerinin ihracatının kalkındırılmasına yardımcı olacak teknolojik düzeyin yükseltilmesine yönelik mallarında ithalatını zendirmektedir. Bu nedenle taş kesme makinası, deri işleme makinası, tekstil makinalarına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de bulunan bu makinaların yanında

gıda maddeleri, konfeksiyon ürünleri, hafif sanayi, ilaç, heberleşme teknolojisi Kazakistan'a satılabilecek ürünler arasında sayılabilir. Kazakistan'ın ithal ettiği ürünler arasında gıda maddelerinin oranı %67'yi bulmaktadır. İthalat ürünlerinden herhangi bir gümrük vergisinin alınmaması Kazakistan'la ticaretin en karlı yönlerinden biridir.

Kazakistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasında ortak bir sınır bulunmadığından ulaşım ve haberleşme ön plana çıkmaktadır. En güvenilir ulaşım havayolu olarak görünmektedir. Kazakistan ile ulaşım ve haberleşme sisteminin kurulması kaçınılmazdır. Planı yapılan, Meşhed ve Leninakan üzerinden Kazakistan'ın güneyine demiryolu ulaşımı için alınan kararların zaman geçirilmeden uygulamaya konulmasının her iki ülke açısından sınırsız yararları olacaktır. Bunun yanında, telefon, teleks bağlantıları zaman geçirilmeden sağlanmalıdır.

3.1.3.Özbekistan'la Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları

Özbekistan, Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye ile ekonomi ve ticaret alanında işbirliğine en yakın ülkelerden biridir. Özbekistan 1992 Ocak - Şubat döneminde 27 247 bin \$ lık ihracatla, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasına (21. ülke) girmiştir⁶³. Türkiye'den Özbekistan'a ihraç edilen başlıca ürünler şunlardır:

TABLO 51

TÜRKİYE'DEN ÖZBEKİSTAN'A İHRAÇ EDİLEN BAŞLICA ÜRÜNLER

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>1992. İlk 6 Ay</u>
	<u>ABD \$</u>
Buğday	6 359 317
Domates Konserve	3 179
Tabaklanmış Koyun Kuzu Derileri	19 568
Çeşitli Mensucat	8 311
Halı	4 405
Spor Kıyafetleri	5 397

⁶³"Dış Ticaret Bülteni", DPT, Mayıs 1993, s.11.

Kadın, Erkek, Çocuk Bluz, Pant. ve Ceketleri	24 044
Elle Çalışan Düz Örgü Makinaları	3 000
Elektrikli Presler: Güç 2 500 Watt	4 000
Dizel, Yarı Dizel Yeni Otobüsler	933 188
Fermuarlar	4 097
Zararlı Bitkileri Yokedicci Ürünler	465 493

Kaynak: DİE Haber Bülteni, Ocak 1993 İstatistikleri

TABLO 52
TÜRKİYE'NİN ÖZBEKİSTAN'DAN İTHAL ETTİĞİ BAŞLIÇA ÜRÜNLER

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>1992. İlk 6 Ay</u> <u>ABD \$</u>
Karde Edilmemiş, Penyelenmemiş Pamuk	7 070 175
Koyun Türü Hayvanların Bağırsakları	46 416
Koyunların Yünlü Derileri	45 287
Öküz, İnek Derileri	53 659
Demir Çelikten Boru Bağlantıları	5 291

Kaynak: DİE, Haber Bülteni, Ocak 1993 İstatistikleri

Özbekistan'la Türkiye arasındaki 1992 yılında gerçekleşen 54 492 bin \$'lık ihracatın ve Özbekistan'dan yapılan 21 019 bin \$'lık ithalatın 1993 yılında daha fazla gelişeceği 1993 yılının ilk iki ayındaki Özbekistan'a yapılan 27 247 bin \$'lık ihracat rakamından ve Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 21. ülke olmasından anlaşılmaktadır.

Özbekistan'da bir yılda 70-80 tona yakın saf altın çıkmaktadır. Pamuk üretimi yılda 5 milyon tondur. (Türkiye'nin pamuk üretimi 500 bin ton/yıldır). Özbekistan'da yılda 34-35 bin ton koza üretimi yapılmaktadır. (Türkiye'nin 1991 yılı koza üretimi 800 ton, 1990 yılı üretimi 1000 ton'da) Astragan üretimi, 41 milyar m³/yıl doğal gaz üretimleri vardır⁶⁴.

Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç edebileceği potansiyel ürünler, kağıt,

⁶⁴TEKEOĞLU Muammer, "BDT'deki Türk Cumhuriyetleri", DÜNYA GAZETESİ,
9 Mart 1992, s.4.

telekomünikasyon aletleri, tarım ilaçları, gıda işleme makinaları, ambalaj makinaları, patates, hayvansal yağlar, et, sanayi ürünleri, baharat, konserve, ilaç, tıbbi malzeme, şeker, süt tozu olarak sayılabilir.

Türkiye'nin ithal edebileceği ürünler ise, doğalgaz, çimento, ham bitkisel yağlar, gübre, astragan, pamuk üretimine ilişkin makina ve teçhizat olarak sıralanabilir.

3.1.4. Türkmenistan'la Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları

Türkmenistan ekonomisi, güçlü doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen ekonomi alarm vermekte ve tarıma dayalı görüntü çizmektedir. En çok ihtiyaç duyduğu yiyecek maddelerini, petrol ve doğal gaz karşılığı Türkiye'den ithal etmek istemektedir. Türkiye ile Türkmenistan arasındaki dış ticaret hacmi 1992 yılında 29.126 milyon dolar olmuştur. Türkiye gerçekleştirdiği 21.181 bin dolarlık ithalata karşılık, Türkmenistan'a 7 495 bin dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. 1992'nin ilk altı ayı içinde Türkiye'nin ithalatı 6 kalemden oluşmakta ve cins olarak bağırsak, deri ve pamuktan ibarettir. İki kalemlik pamuk ithalatı 1 milyon 18 bin dolar tutmakta, bağırsak ve deri ithalatı da 1 milyon 35 bin dolar seviyesinde görünmektedir. Türkiye'nin ilk altı aylık 1 673 546 dolarlık ihracatı içinde, en yüksek iki kalem satış, 737 bin dolarlık ön tabaklama yapılmış koyun kuzu derisi bulunmakta, bunu 667 bin dolarlık haşarat öldürücüleri ihracatı takip etmektedir. Bunlara ilaveten 79 bin dolarlık sentetik elyaf, 60 bin dolarlık plastik kaplamalar, 38 bin dolarlık kazak ve konfeksiyon ihracatımız bulunmaktadır⁶⁵.

Yapılan ithalata bağırsak, deri, pamuk, petrol, doğalgaz ilave edilebilir. Türkmenistan'da bu ürünleri Türkiye'ye karşılıklı ticaret kapsamında pazarlamak istemektedir. Türkiye'nin Türkmenistan'a ihraç edebileceği ürün yelpazesi ise oldukça geniş görünmektedir. Türkmenistan'ın ithalat kalemleri içinde bulunan, Türkiye'nin ise ihraç edebileceği potansiyel ürünler, sentetik elyaf, plastik ürünler, meyve ve sebze konservesi, beyaz ve kahverengi eşya,

⁶⁵"Türkmenistan", KEİB/BDT Araştırma Dizisi No: 5, İTQ Ya.No.1992-27, s.33.

mobilya, tıbbi malzeme, cam aynalar vs. olarak sıralanabilir.

Türkmenistan'ın dış ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak yaptığı düzenlemeler Dış Ekonomik ilişkilerle ilgili Devlet Komitesi ve Türkmenistan Maliye Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Ulaşım ve haberleşme sorunlarının çözülmesiyle birlikte, Türkmenistan'la dış ticaretin çok daha ileri seviyelerde gerçekleşebileceği görülmektedir. Her iki ülkede buna isteklidir. ve potansiyelleri vardır.

3.1.5.Kırgızistan'la Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları

Türkiye'ye Türk Cumhuriyetleri arasında en uzak mesafedeki Cumhuriyet olan Kırgızistan'la Türkiye arasındaki dış ticaret oldukça düşük düzeydedir. 1992 yılında Türkiye'nin Kırgızistan'a toplam ihracatı 1 831 bin \$'dır. Yine aynı dönemde Türkiye'nin Kırgızistan'dan toplam ithalatı 1 442 bin \$ olmuştur. Türkiye-Kırgızistan arasındaki önemli ithal ve ihraç kalemleri şunlardır:

TABLO 53

TÜRKİYE'NİN KIRGIZİSTAN'A İHRAÇ ETTİĞİ BAŞLICA ÜRÜNLER

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>MİKTAR</u>	<u>1992. İlk 6 Ay</u> <u>DEĞER(\$)</u>
Ham Zeytinyağı	4 500 kg.	11 961
Tedavide Kullanılan Karıştırılmış İlaçlar	69 100 kg.	1 270 500
Steril Katkütler, Dikiş Makinaları	145 kg.	16 875
Haşerat Öldürücüler	24 519 kg.	332 020
Deri, Kösele Giyim Eşyası	1 572 kg.	110 950
Dokumalar: % 85ve Fazlası Sentetik	2 592 kg.	13 849
Kadınlar İçin Sentetik Etekler	1 250 ad.	8 231
Sentetik Liflerden Battaniyeler	2 200 ad.	26 400
Demir Çelikten Diğer Eşya	776 kg.	7 659

Kaynak: İGEME Ülke Profili, KIRGIZİSTAN, Ocak 1993

TABLO 54
TÜRKİYE'NİN KIRGIZİSTAN'DAN İTHAL ETTİĞİ BAŞLICA ÜRÜNLER

<u>ÜRÜNLER</u>	<u>MİKTAR</u>	<u>1992. İlk 6 Ay</u>
		<u>DEĞER(\$)</u>
Tabii Bal	84 840 kg.	73 098
Deri	178 649 kg.	117 911
Sığır Derileri: Başka Şekilde Muhafaza Edilmiş	86 391 kg.	69 545
Koyun Kuzu Ham Derileri	536 867 kg	251 480
Diğer Koyun Kuzu Ham Derileri	91 291 kg	58 308
Pamuk	536 938 kg	706 518
Tek Kat İplik	23 725 kg	33 921
3'lü 4'lü Dimi	17 595 kg	30 789
Örme Mensucat	13 904 kg	38 602

Kaynak: İGEME, Ülke Profili, KIRGIZİSTAN, S.6, 1992

Türkiye ile Kırgızistan arasında gerçekleşen dış ticaret ilişkileri yeni başlamış olmasına rağmen gelişim trendi pozitiftir. Mevcut ticaret hacminin son derece düşük olmasına rağmen her iki tarafta geliştirilebilmesi için çaba harcamaktadır.

Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği ürünlere civa, antimon, kalay, wolfram, kaolin, altın, kürk, gıda, saf yün, küçük baş hayvan, keten, kenevir, şeker pancarı ilave edilebilir. Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatına ise yün, pamuk, kağıt, seramik, porselen, çimento, kiremit, boya, cam mamulleri, petrol, kömür ilave edilebilir.

Kırgızistan'da dış ticaretin büyük bölümü, resmi kanallarla yapılmaktadır ve devlet şirketleri kamu fabrikaları veya bakanlıklar, ihracat ve ithalatı bizzat yapmaya yetkilidirler. Bazı özel kişiler, büyük zorluklarla ihracat ithalat belgesi alacaklar bile fiiliyatta geçerli olmamaktadır. Bütün kararlar, ya bakan ya başbakan veya başkanın izni ile yürümektedir. Dış ticaret konusunda mevzuat şu anda düzenlenmemiştir. Ticaret imkanları zor olmakla beraber barter yoluyla yapılabilmektedir.

Ülkede, ulaşım ve haberleşmenin önemi anlaşılmıştır. Bu nedenle hem Türkiye, hem de diğer ülkelerle yapılabilecek ulaştırma işbirliği imkanları ciddiyle araştırılmaktadır. İran'ın sahil kenti Meşhed'e bir demiryolu ile bağlanmak, Manas'da bir uluslararası havaalanı projesi ile doğu ve batı ülkeleri arasında bir köprü olmak istemektedirler.

3.1.6.Tacikistan'la Geliştirilebilecek Dış Ticaret İmkanları

Tacikistan inceleme konumuz olan Türk Cumhuriyetleri içinde dış ticaret hacminin en düşük olduğu ülkedir. 1992 yılında Türkiye tarafından 762 bin \$'lık ithalata karşılık, 706 bin \$'lık ihracat gerçekleştirilmiştir. Hangi mal gruplarının ithal ve ihraç edildiği belli olmayan Tacikistan'dan 7.237 tonluk ürün ithal edilmiş; 1 523 tonluk üründe ihraç edilmiştir⁶⁶.

Tacikistan'ın ithalat kalemleri içinde oldukça önemli yer tutan, dökme demir, traktör, kamyon, otobüs, tahıl ürünleri, cam, kağıt, boru, ev aletleri, giyim kuşam, ayakkabı, çorap ve yiyecek Türkiye tarafından ihracı söz konusu olabilecek ürünler olarak görünmektedir.

Tacikistan'ın ihracat kalemleri fazla çeşitlilik göstermemektedir. Türkiye tarafından, Tacikistan'dan ithal edilebilecek ürünler alüminyum, pamuk ve tekstil ürünleri olarak sıralanabilir.

Türkiye ile Tacikistan arasında havayolu haricinde ulaşım imkanı görünmemektedir. Haberleşme sisteminde kurulmasına çalışılmaktadır. Tacikistan, dış ticaret alanında süratle yeni anayasal düzenleme ve kurumlaşma çabalarını sürdürmektedir.

⁶⁶"Dış Ticarete Durum", İTÖ, Mayıs 1993, s.18.

3.2.TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARETTE KULLANILABİLECEK KARŞILIKLI TİCARET TEKNİKLERİ

Kültürel ve duygusal yakınlık yanında, ekonomik yakınlaşma, yeni pazarlara girme, doğal kaynakları değerlendirme gibi istek ve gereksinimler Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye arasındaki dış ticareti geliştirecek etkenlerdir. Hem Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hemde Türkiye bu konuda son derece istekli görünmektedirler. Ancak gerçekleştirilecek ticarete tüm taraflar için bazı güçlükler söz konusudur. Bu güçlükleri şu şekilde sıralanabilir.

- BDT içindeki Cumhuriyetlerin, kendi aralarında çok sıkı ve karmaşık ticaret ilişkileri vardır. Bu ilişkilerin bir anda sökülüp atılması beklenemez.

- Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin döviz rezervleri ve bankacılık sistemleri yoktur.

- Türkiye'nin ekonomik gücü sınırlıdır. Bu ülkelere açabileceği kredi miktarı sınırlıdır.

Bu olumsuzluklar altında, yapılacak dış ticaretin, serbest dövizle, serbest ticaret olmayacağı açıktır. Bu yüzden gerçekleştirilecek ticaretin karşılıklı ticaret şekilleriyle yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Birinci bölümde değinilen karşılıklı ticaret türlerinin yapılacak ticarete nasıl kullanılabileceği bu kısımda incelenmeye çalışılmıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin döviz rezervlerinin olmaması nedeniyle en çok kullanmak istedikleri karşılıklı ticaret şekli barterdir. Taraflar arasında yapılacak kapsamlı bir barter anlaşmasıyla, karşılıklı olarak değişimi gerçekleştirilecek malların nisbi değerleri belirlendikten sonra, hükümetler veya şirketler arasında dış ticaret yapılabilir. Bir önceki kısımda kapsamlı olarak sayılan (3.1) dış ticarete konu olabilecek malların, fiyatı, kalitesi, ulaştırma ve teslim tarihi, karşılıklı olarak yapılan protokollerle belirlenebilir. Yapılacak

barter anlaşmasında, malların el değiştirmesi eş zamanlı olmalı, teslim ve karşı teslimi arasında zaman farkı sözkonusu olduğunda, fiyatlar dünya konjoktüründe meydana gelecek değişimden etkilenmemelidir. Türk Cumhuriyetleri Türkiye'ye çoğunlukla fazla miktarda sahip oldukları yeraltı zenginliklerini barter yoluyla pazarlamak istemektedirler. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden barter yoluyla aldığı malı Türk şirketlerinin istememesi durumunda, bu mallar üçüncü bir şirket (barter şirketi) aracılığıyla pazarlanabilir. Barter şirketi, karşılıklı ticarete talep edilmeyen malın ona ihtiyaç duyan diğer bir şirkete satılmasında da aracılık edebilir.

Kliring de Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında karşılıklı ticaretin geliştirilmesinde kullanılabilir. Ülkeler, karşılıklı ihracat veya ithalattan doğacak alacak ve borçları, "kliring ofisleri" veya merkez bankaları aracılığıyla ve kendi milli paraları ile ödemeyi kabul etmelidirler. Barterden farklı olarak, kliringde ithalatçı ve ihracatçılar arasındaki doğrudan ilişki ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu sistemin işleyebilmesi için kliring ofisleri veya merkez bankaları arasında sıkı bir işbirliği gereklidir. Çünkü, ithalatçı malını alamadığı veya mal bedelini kliring ofisine ödeyemediği zaman, diğer ülkedeki ihracatçı alacağını tahsil edemez. Türk Cumhuriyetlerinin şu anda gelişmiş bir banka sistemleri yoktur. Türk bankalarının bu ülkelerde faaliyete geçmesi yapılacak ticaretin gelişmesi açısından çok yararlı olacaktır. Türk Cumhuriyetlerinin bankacılık sistemlerinin yerine oturuncaya kadar kliring ofislerinin kurulmasıyla bu teknik kullanılabilir.

Karşılıklı ticaret türleri içerisinde en basit olan ve en yaygın olarak kullanılan karşılıklı satın alma (counterpurchase), Türk Cumhuriyetlerine yönelik ihracat karşılığında ithal edilecek malların bir sözleşme ile belirlenmesiyle mümkün olabilir. Sözleşme hükümleri uyarınca, ihraç ve ithal mallarının belli bir dönem içindeki (örneğin 1 yıl) değişimine esas olan fiyatlar, döviz cinsinden belirlenir ve bu süre içinde bağlı işlem yapılır. Dönem sonunda işlemler karşılaştırılır ve dövize ihtiyaç duyulan kısım dövizle ödenir. Böylece konvertibl dövize duyulan ihtiyaç en az düzeye indirilmiş olur⁶⁷. Türk Cumhuriyetlerine özellikle tüketim malı niteliğindeki mal ihraç edilebilmesi,

⁶⁷AKGÜÇ Öztin, "Türk Cumhuriyetleri ile Ticaret İmkanları", MİLLİYET GAZETESİ,

karşılıklı satın alma taahhüdünde bulunmakla mümkün olabilir.

Türk Cumhuriyetleriyle dış ticaretin geliştirilmesinde kullanılabilecek diğer bir karşılıklı ticaret tekniği switch (üçlü ticaret) yöntemi olabilir. Daha önce üzerinde durulduğu gibi, BDT Cumhuriyetlerinin sistem gereği ticaret bağımlılıkları çok yüksektir. Switch yöntemiyle bu bağımlılık sorun olmaktan çıkarılıp, diğer BDT ülkeleriyle ticarete bulunma imkanı yaratılabilir. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine diğer üyelerinden ihtiyacı olan malları satın alır. BDT üyesi ülkeler ise, Türk Cumhuriyetlerinden kendi ihtiyaçlarını giderecek malları alarak ticareti dengeler. Buna tamamıyla zıt akımda düşünülebilir. Türk Cumhuriyetleri Türkiye'ye mal satarlar. Türkiye'de üçüncü bir ülkeye ürünlerini satar, Türk Cumhuriyetleride devreye giren bu üçüncü ülkeden dışalım yapar. Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine ihracatta bulunabilmek için, ihtiyaç duymadığı malları satın alma durumuyla karşılaşır, bu ürünleri ya üçüncü ülkelere yeniden ambalajlayarak bizzat kendisi pazarlayabilir veya bu konularda uzmanlaşmış switch şirketlerine bu malları belirli bir iskontoyla devrederek döviz elde edebilir⁶⁸.

Gerek switch, gerekse barter yöntemlerinin işleyebilmesi için, ilgili ülkelerde, gerekli kanuni düzenlemelerin yapılarak Dış Ticaret Şirketlerinin kurulması gereklidir.

Doğrudan dış ticarete yönelik teknikler olmasada offset ve geri satın alma (buy-back) yöntemleri de, Türk Cumhuriyetleriyle olan ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynayabilirler. Türk Cumhuriyetleriyle imzalanacak offset anlaşmasıyla, bu ülkelerde geri olan sektörlere (elektrik, elektronik, kimya, ilaç ve beyaz eşya) Türkiye tarafından yatırım yapılabilir. Yatırımların bedeli, bu ülkelerden ithal edilecek tarımsal veya sınai ürünlerle geri alınabilir. Geri satın alma yönteminde ise; taraflar arasında yapılacak anlaşmalarla, Türk Cumhuriyetlerinde kurulacak büyük ölçekli sanayinin (örneğin petro kimya tesisi) bedeli, bu tesislerde üretilen malların uzun vadeli program çerçevesinde Türkiye'ye satışı ile ödenebilir. Türkiye bu tür büyük ölçekli sanayilerin kuruluşunda gelişmiş ülkelerle ortak yatırıma da gidebilir⁶⁹.

⁶⁸AKGÜÇ Öztin, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri" MİLLİYET GAZETESİ,

9 Mayıs 1993, s13.

⁶⁹KARLUK Rıdvan, "Avrasya Ödemeler Birliği", DÜNYA GAZETESİ, 17 Şubat 1993, s.4.

Türk Cumhuriyetleriyle yapılacak dış ticarete kullanılabilecek diğer bir yöntem satın al-sat (buy-sell) tekniği olabilir. Türk Cumhuriyetlerine ihracat yapacak Türk şirketleri, önce ilgili ülkenin firmasından döviz karşılığı mal ithal ederek ona finansman sağlar ve açılacak özel bir hesaba ithalat bedelini yatırır. Bu bedele denk gelen miktarda ihracatını gerçekleştirdikten sonra, karşılığını özel hesaptan tahsil eder. Bu yöntemde dikkat edilmesi gereken nokta hesapta bloke edilen ithalat bedelinin, ihracatın karşılığı olan miktarın dışında bir amaçla kullanılmaması gerekir⁷⁰.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında dış ticaretin geliştirilebilmesi için finans olanaklarının sağlanması zorunludur. Bu konuda da Türkiye ihracat Kredi Bankasına (Eximbank) önemli görevler düşmektedir. Türk Eximbank Türk Cumhuriyetlerine sağlayacağı kredilerle dış ticaretin gelişmesine katkıda bulunabilir. Nitekim Eximbank açtığı krediler ve garantiler konusunda oldukça aktif bir rol izlemektedir. Eximbank'ın Türk Cumhuriyetlerine açtığı kredilerin ülkelere göre dağılımı şu şekilde olmuştur.

TABLO 55

TÜRK EXIMBANK'IN TÜRK CUMHURİYETLERİNE AÇTIĞI KREDİLER

Ülke	Proje	İhracat	Toplam
Azerbaycan	250	-	250
Özbekistan	125	125	250
Kazakistan	165	35	200
Kırgızistan	73	2	75
Türkmenistan	15	75	90
Tacikistan	-	-	50
Nahçıvan	-	10	<u>10</u>
Toplam			925

Kaynak: 23.04.1993 Tarihli Hürriyet Gazetesi

Eximbank'ın şu ana kadar Türk Cumhuriyetlerine toplam 925 milyon \$ proje ve ihracat kredileri açtığı görünmektedir. Bu kredilerin 247 milyon \$'lık

⁷⁰KARLUK Rıdvan, "AvrasyaÖdemeler Birliği", DÜNYA GAZETESİ, 17 ŞUBAT 1993 s.4.

kısmı ihracat kredisi olarak açılmıştır. Eximbank'ın kredi dışında ihracat sigortasının kapsamını da genişterek, Türk Cumhuriyetlerine yapılacak ihracatın tamamı sigortalanarak, risk payının azaltılmasında ihracatımızın geliştirilmesi açısından son derece yararlı olacaktır.

3.3.TÜRKİYE VE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA GELİŞTİRİLEBİLECEK DIŞ TİCARETTE ORTAYA ÇIKABİLECEK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türk Cumhuriyetleriyle yapılacak ticarete ortaya çıkabilecek en büyük sorun ticaretin bir düzen içinde yapılmaması olarak görünmektedir. Türkiye'nin söz konusu ülkelerle yakınlaşmasının en büyük nedeni kültür birliği ve kardeşlik gibi duygusal nedenler olması sebebiyle buna gölge düşürebilecek davranışlardan kaçınmak gerekmekte, bilinçli ve sorumlu davranmak gerekmektedir. Türk Cumhuriyetleriyle ciddi ekonomik ilişkilere girilecekse, bir merkezi koordinasyona ihtiyaç vardır. Birbirinden habersiz, düzensiz girişimler, taahhütler, uzun sürede bu ilişkilerin gelişmesine zarar verir. Unutulmaması gereken, her iki tarafta ticaretten uzun vadede fayda elde edecektir. Ticari ilişkileri yönlendirecek, gerekli bilgileri toplayacak, girişimler arasında eşgüdüm sağlayacak bir merkez oluşturulmalıdır.

Yapılacak ticaretin bu aşamada karşılıklı ticaret teknikleriyle yapılabilecek olması, bazı güçlükleride beraberinde getirecektir. Karşılıklı olarak her iki tarafça istenen mallar ve bu malları alacak ve satacak firmaların her zaman bulunmasının zor olması sorun yaratabilir. Bu yüzden; karşılıklı ticarete yakın bir gelecekte konu oluşturabilecek mallar, bu malların miktarı ve kalitesi ve bu malların sağlanabilme süresi kapsamlı olarak araştırılmalı ve ortaya konulmalıdır. Ayrıca dış ticaret ilişkilerinde tam ve katı bir takas uygulanamayacağına göre bu malların fiyatları, söz konusu malların başka ülkelere pazarlanmasında, satışında sınırlar olup olmadığı, Türk Cumhuriyetlerinin mallarını pazarlamada gelişmiş ülkelerle işbirliği imkanları araştırılmalıdır.

Bir başka sorunda; Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'den talep ettikleri mallara karşılık mal önermeleri (karşılıklı ticaret yapmak istemeleri), buna karşılık satmak istedikleri malları serbest dövizle (döviz rezervlerini iyileştirmek amacıyla) satmak istemeleridir. Türkiye Türk Cumhuriyetlerinin teklif ettikleri birçok malın zaten ithalatçısı durumundadır (Petrol, petrol ürünü, doğalgaz, kömür, demir-çelik hammaddesi ve ara ürünleri, gübre, kereste, pamuk, deri). Bazı ürünlerin ithalatında ülke kaydırması olabilir. Diğer ülkelerden ithal edilen bu ürünler Türk Cumhuriyetlerinden ithal edilebilir. Türkiye'den ithalat yapan, yatırım malları ve hizmet ithal eden Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye ihracatta öncelik kazanması doğaldır.

İlişkilere darbe vurabilecek bir başka sorunda bu ülkelerdeki siyasi belirsizliktir. Bugün Azerbaycan ve Tacikistan'daki siyasi istikrarsızlık, gelecekte diğer Cumhuriyetlere'de sıçrayabilir. Türk Cumhuriyetleri toprakları içinde çeşitli etnik gruplar birarada yaşamaktadır. Azınlıklar, söz konusu ülkelerde siyasi gerginlik ve çatışma yaratabilecek en önemli potansiyel sorun alanıdır. Dünyadaki konjonktürde, bu tür çatışmaları beslemektedir. Türk Cumhuriyetlerinin çoğulcu demokratik sistemin kural ve kurumlarına alışmaları zaman alacaktır. Bu nedenle, siyasi kararlılığın çok yakın zamanda oluşmasını beklemek yerine, geçiş döneminin risklerini kestirerek kararlar almak gerekmektedir.

Diğer bir sorunda Türk Cumhuriyetlerinde piyasa ekonomisinin alt yapısının kurulmamış olmasıdır. Bankacılık ve sigortacılık sistemi, dış ticaret kanunları ve kambiyo mevzuatı yoktur veya yeterli seviyede değildir. Bu konuda da Türkiye bu ülkelere yardımcı olabilir. Türkiye, problemlerini halletmek için bilgi ve tecrübelerinden bu ülkeleri, yararlandırabilir, mevzuatları oluşturabilir.

Türk Cumhuriyetleriyle ticarete en önemli sorunlardan biride ulaşım ve haberleşmenin kısıtlılığıdır. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki haberleşme sisteminin en kısa sürede kurulması gereklidir. Ulaşım da ise karayolu bağlantısı yetersizdir. Türkiye'nin, çaba göstererek Ermenistan, Gürcistan ve İran'la mutabakatlar sağlayıp, bu ülkelerden geçişleri emniyet altına alması gereklidir.

Karşılaşılabilir bir sorunda Cumhuriyetlerin kendi para birimlerini oluşturmamaları ve Rubleninde konvertibl olmamasıdır. Hatta Rublenin gerçek değerinin tesbitinin çok zor olması, hammadde ve diğer girdilerin fiyatlarının gelecek günlerde ne olacağı, maliyet ve muhasebe sistemlerinin olmayışıdır. Burada yapılacak iş ve en doğru yaklaşım Cumhuriyetlerden ve Türkiye Hükümetinden yeterli teminat alınıp ticaretin yapılmasıdır.

SONUÇ

Eski Sovyetler Birliği'nin, bu birliği oluşturan Cumhuriyetlerinde izlediği ekonomik strateji Cumhuriyetlerin ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı durumda bulunmalarını gerekli kılıyordu. 1991 yılında birlik içinde siyasi ayrılıklar baş gösterince, ekonomik bağımsızlık istekleride ön plana çıkmış tüm Cumhuriyetler kendi piyasa sistemlerini kurma yoluna gitmişlerdir. Fakat birbirlerine olan ekonomik bağımlılığın bir anda silinip atılması mümkün değildi. Sovyetler Birliği dağılınca, birbirine bağımlı ekonomik yapı, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulmasında etkili olmuştur. Türkiye, birlik içindeki Türk kökenli Cumhuriyetlerle tarihi ve kültürel nedenlerle yakından ilgilenmiş ve her alanda işbirliğine gitme isteğini belirtmiştir.

Türk Cumhuriyetlerinin nüfusu, Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) %18.5'ini (53.3 milyon) oluşturmaktadır. Tüm Cumhuriyetler arasında Türk Cumhuriyetlerinin birçok alanda geri kalmışlığı göze çarpmaktadır. Gelişmilik göstergesi sayılabilecek ürünlerin (televizyon, fotoğraf makinesi, taşıt aracı, buzdolabı, vb.) kişi başına düşen miktarlarında Kazakistan ve Özbekistan dışındaki Türk Cumhuriyetleri BDT ortalamasının altındadır.

Tarımsal retimde Türk Cumhuriyetlerinin durumlarının elverişli olduğu görülmektedir. Oldukça büyük miktarda pamuk üretimi, üzüm, öteki meyve ve hububat üretimleri vardır. Ayrıca gıda maddeleri üretimi içinde yer alan et, süt ve tereyağı üretimlerinin genellikle kendi kendilerine yeterli düzeyde buldukları görülmektedir.

Türk Cumhuriyetleri tarımsal üretim ve gıda maddeleri üretiminde olduğu kadar, temel sanayii maddeleri üretiminde de güçlü değildirlir. Özbekistan ve Kazakistan, büyüklüğü, nüfuslarının fazlalığı, ekonomik potansiyelleri açısından diğer Cumhuriyetlere göre daha iyi durumdadırlar. Elektrik enerjisi ve çimento üretimi nispeten iyidir ancak bazı mallarda (çelik ve kâğıt) Türk Cumhuriyetlerinin hiç üretimi yoktur. Temel sanayilerini kurabilmeleri için önemli ekonomik güçlüklerle karşılaşacaklardır.

Toprak altı zenginliklerinde ise Tüm Cumhuriyetler önemli potansiyele sahiptir. Yatırımlarına bu potansiyeli değerlendirecek biçimde yön verdikleri takdirde hem ulusal gereksinmelerini karşılayacaklar, hemde uluslararası ticarete hazır hale geleceklerdir. Kuşkusuz, Tüm Cumhuriyetlerin BDT'na olan bağımlılığını azaltacak yatırımlara ihtiyaçları vardır.

Türk Cumhuriyetlerinin hem kentlerde, hemde kırsal alanlarda alt yapıları büyük ölçüde tamamlanmıştır. Yol, su, elektrik, taşıma ve özellikle metro sistemleri, bir ölçüde konut yapımı tamamlanmıştır. Eğitim ve kültür yapıları da gelişmiştir. Kominikasyon, radyo, televizyon gibikonularda geri kalmışlar, modernizasyon yatırımlarına gereksinme duymaktadırlar.

Türk Cumhuriyetlerinin ihraç ürünleri genellikle yeraltı zenginliklerine dayalı ürünler, kimyasal maddeler ve tarımsal ürünlerden (pamuk, hububat) oluşmaktadır. Özellikle kimyasal madde ve hammadde ihracatında dünyada söz sahibi olmaları beklenmektedir. İthalatlarında ise kısa vadede tüketim maddelerine büyük ihtiyaç duymaktadırlar. Fakat ileride tüketim malları sanayinin kurulabilmesi için alt yapıları vardır. Uzun vadede ise gelişmesini öngördükleri sektörler için ihtiyaç duydukları yatırım maddelerini ithal etmek istemektedirler.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik yapıları birbirlerini tamamlar nitelikte görünmektedir. Birinin ihtiyacını diğeri sahip olduğu zenginlikler veya teknolojik, ekonomik, ticari birikimleri ile karşılayabilir. Böylece karşılıklı uzmanlaşmadan taraflar ortaklaşa yararlanabilir. Bunların

olabilmesi için ulaşım ve haberleşme gibi sorunların kısa sürede çözümlenmesi gerekmektedir.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında geliştirilecek dış ticarete en önemli sorun, Türk Cumhuriyetlerinin elinde dövizlerinin olmaması olarak görünmektedir. Bunuda lkeler karşılıklı ticaret tekniklerini kullanarak aşabilirler. Ancak bu teknikler kullanılırken de malların değerlerinin gerçekçi olarak saptanması, dünya fiyatlarının dikkate alınması gereklidir.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri karşılıklı olarak ticari ilişkilerini geliştirmeye isteklidirler. Mevcut olan istikrarsızlıkların dinmesini beklemek yerine, çıkabilecek sorunlar kestirilmeye çalışılarak ve riskler gözönüne alınarak ilişkilerin gerçekleştirilmesine çalışmak şu anda yapılabilecek en doğru harekettir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Kitaplar

- EREN, Aslan : Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi, B.1, Muğla, 1990.
- HATİPOĞLU, Zeyyat : Makro İktisat, Dış Ticaret ve Gelişme, İstanbul 1987.
- İLKİN, Akın : Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, B.4, İstanbul, 1983.
- KARLUK, Rıdvan : Uluslararası İktisat, B.3, İstanbul, 1991.
- KENEN, P.B. : Toward a More General Theory of Capital and Trade, THE OPEN ECONOMY, New York, 1968.
- LİNDER, S.B. : An Essay on Trade and Transformation, Almgvist and Wickell, 1961.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslararası İktisat, B.5, Ankara 1986.
- OKTAY, Nüvit : Karşılıklı Ticaret Sistemi, A.Ü.İ.İ.B.F. Ya.No:52, Eskişehir 1987.
- OLALI, Hasan : Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, B.2, İzmir 1972.
- YILMAZ, Şiir E. : Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, G.Ü.İ.İ.B.F.Ya.No:57 Ankara, 1992

Makaleler

- AKGÜÇ, Öztin** : “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri”, MİLLİYET GAZETESİ, 9 MAYIS 1993.
“Türk Cumhuriyetleri İle Ticaret İmkanları”, MİLLİYET GAZETESİ, 16 Mayıs 1993.
- ARTUKOĞLU, M. Metin** : “Türkiye’de İhracat Kredileri ve Türk Eximbank Uygulamaları”, BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR DERGİSİ, İstanbul, 1990.
- EKİN, Nusret** : “İstihdam Sorunu ve İşsizliğin Azaltılması”, 2. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ, SOSYAL GELİŞME VE İSTİHDAM KOMİSYONU TEBLİĞLERİ, DPT, Ankara 1991
- KAMİLOĞLU, Kerem** : “Orta Asyadaki Türk Cumhuriyetleri”, BURSA EKONOMİ, S.8, Mart
- PEHLİVAN, Özgür** : “Karşılıklı Ticaret Nedir?”, İGEME, Nisan, 1991.
- TEKEOĞLU, Muammer** : “BDT’deki Türk Cumhuriyetleri”, DÜNYA GAZETESİ 9 Mart 1992.
- VARIŞ, Meral** : “Barter ve Dış Ticarete Kullanılan Diğer Ödeme Yöntemleri”, BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ, İSQ, İstanbul 1992.
- YENER, Müjde** : “ Orta Asya İle İlgili Bazı Genel ve Özel Bilgiler”, BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ, İSQ, İstanbul, 1992

Raporlar ve Diğerleri

- : Azerbaycan Ülke Profili, İGEME, Nisan 1992.
- : Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu, TOBB, 1992.
- : Azerbaycan, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:6, İTO,
Ya.No: 1992-28.
- : Azerbaijan Economic Review, IMF, Washington
March 1992.
- : BDT Cumhuriyetleri İle İlgili Başlıca Ekonomik
Göstergeler, HDTM, 1992.
- : BDT Ekonomisinin Cumhuriyetler Bazında
Değerlendirilmesi, DEİK, 1992.
- : Haber Bülteni, DİE, Şubat 1993.
- : Kazakhstan, Doing Business With Eastern Europe,
BUSINESS INTERNATIONAL LIMITED,
September 1992.
- : Kazakistan Ülke Profili, İGEME, S.2, Nisan 1992.
- : Kazakistan, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:3, İTO,
Ya.No: 1992-25.
- : Kırgızistan, KEİB/BDT Araştırma Dizisi No:7, İTO,
Ya.No: 1992-29.
- : Kyrgyzstan Economic Review, IMF, Washington,
March 1992.

- : Kyrgyzistan, Doing Business With Eastern Europe, BUSINESS INTERNATIONAL LIMITED, September 1992.
- : Özbekistan Ülke Profili, İGEME, S.2, Nisan 1992.
- : Ozbekistan Economic Review, IMF, Washington, March 1992.
- : Tajikistan Doing Business With Eastern Europe, BUSINESS INTERNATIONAL LIMITED, September 1992.
- : Tajikistan Economic Review, IMF, Washington, March 1992.
- : Türkmenistan Ülke Profili, İGEME, S.2, Nisan 1992.
- : Turkmenistan Economic Review, IMF, Washington, March 1992.
- : Türk Cumhuriyetleri Ülke Raporu, DEİK, Mart 1992.
- : Türk Cumhuriyetleri Maden Potansiyeli, ETİBANK, Aralık 1992.
- : Uluslararası İhracat Potansiyeli, TÜRK EXİMBANK, 8-9 Temmuz 1992.